

74.268.96
К 56

К.І. Ковальова
В.В. Ковальов

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ В ШКОЛІ

K5C

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Херсонський державний університет

К.І. Ковальова, В.В. Ковальов

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ В ШКОЛІ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Є 4 4 1 8 1 9

Київ
«Видавництво Ліра-К»
2012

УДК 378:147(073)
ББК 65 011
К-56

*Гриф надано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
(Лист № 1/11 – 6552 від 22.07.11)*

ISBN 978-966-2609-22-6

Ковальова К.І., Ковальов В.В.

К-56 **Методика викладання економіки в школі: навч. посіб. /**
К.І. Ковальова, В.В. Ковальов – К.: Видавництво Ліра-К,
2012. – 184 с.

У навчальному посібнику розглядаються особливості вивчення економіки як навчального предмета, сучасні підходи до формування знань і умінь, використання сучасних форм, методів і прийомів навчання.

Для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, вчителів.

Рецензенти: професор, доктор економічних наук **Благодатний В.І.**
(Херсонська філія ПВНЗ «Європейський університет»)

професор, доктор педагогічних наук **Корнєєв В.П.**
(Інститут педагогіки АПН України)

професор, доктор педагогічних наук **Шмалей С.В.**
(Херсонський державний університет)

УДК 378:147(073)
ББК 65 011

ISBN 978-966-2609-22-6

© Ковальова К.І., 2012
© Ковальов В.В., 2012
© Видавництво Ліра-К, 2012

ЗМІСТ

Вступ	5
РОЗДІЛ 1. Методика викладання економіки як наука	7
1.1. Предмет дослідження методики викладання економіки.....	7
1.2. Зв'язок методики викладання економіки з іншими науками ...	8
1.3. Структура методики викладання економіки	9
1.4. Вимоги суспільства до підготовки вчителя економіки.....	10
1.5. Методи науково-педагогічних досліджень у шкільній економіці	12
<i>Питання для самоконтролю</i>	19
РОЗДІЛ 2. Принципи навчання економіки	20
2.1. Поняття про принципи навчання	20
2.2. Характеристика принципів навчання економіки.....	22
<i>Питання для самоконтролю</i>	34
РОЗДІЛ 3. Методи навчання економіки	35
3.1. Поняття про методи навчання	35
3.2. Характеристика методів навчання за джерелами формування знань	37
3.3. Характеристика методів навчання на основі характеру пізнавальної діяльності учнів	47
3.4. Проблемне навчання економіки	48
3.5. Вибір методів навчання	54
<i>Питання для самоконтролю</i>	55
РОЗДІЛ 4. Засоби навчання економіки	56
4.1. Поняття про засоби навчання	56
4.2. Класифікація засобів навчання економіки	56
4.3. Особливості роботи із вербальними та статистичними посібниками на уроках економіки	58
<i>Питання для самоконтролю</i>	61
РОЗДІЛ 5. Форми організації навчально-виховного процесу з економіки	62
5.1. Урок як основна форма організації навчального процесу з економіки	62

5.2. Структура уроку економіки	64
5.3. Типи уроків з економіки та їх особливості.....	68
5.4. Складання планів роботи вчителя	77
5.5. Підготовка вчителя до уроку та його планування	79
5.6. Підготовка і проведення практичних занять та екскурсій	91
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>98</i>
РОЗДІЛ 6. Процес формування знань, умінь, навичок на уроках економіки.....	99
6.1. Формування знань, умінь і навичок	99
6.2. Використання задач на уроках.....	101
6.3. Самостійна робота з економіки	103
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>106</i>
РОЗДІЛ 7. Позакласна робота з економіки.....	107
7.1. Цілі та форми позакласної роботи.....	107
7.2. Економічний гурток.....	109
7.3. Тиждень економіки в школі.....	114
7.4. Шкільна олімпіада з економіки	115
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>117</i>
РОЗДІЛ 8. Особливості процесу навчання в курсі шкільної економіки	118
8.1. Дидактичні ігри на уроках економіки.....	118
8.2. Проективна технологія навчання.....	127
8.3. Ситуаційна методика навчання	136
8.4. Комп'ютерне навчання економіки	143
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>151</i>
РОЗДІЛ 9. Контроль навчальних досягнень учнів з економіки.....	153
9.1. Дидактичні завдання перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок	153
9.2. Перевірка навчальних досягнень з економіки.....	156
9.3. Педагогічні тести	163
9.4. Критерії оцінювання.....	169
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>173</i>
Термінологічний словник.....	174
Список використаної та рекомендованої літератури.....	181

Вступ

Вивчення економіки сьогодні є необхідною складовою базової освіти. У системі економічних відносин кожен із нас виступає повноправним учасником господарського життя у країні та світі спочатку як споживач, а згодом як виробник товарів і послуг. Поза економікою не залишається ніхто. Тому знання цієї науки допоможуть зорієнтуватись у навколишньому світі, цілеспрямовано приймати раціональні рішення, виявляти свої сильні й слабкі сторони на ринку праці, забезпечувати добробут своєї родини.

Включення навчального предмету «Економіка» до інваріантної складової типових навчальних планів та розробка низки спецкурсів з економіки потребують підвищення рівня методичної підготовки педагогічних кадрів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

В практиці навчання економіки найважливішим є не тільки розкрити зміст економічних категорій та концепцій, але знайти ефективні форми знань, домогтись їх засвоєння на рівні мислення та поведінки людини.

Центральне місце у методичній підготовці вчителя економіки відводиться загальним принципам, формам і методам навчання, що відображають керівні положення навчального процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Запропонований навчальний посібник «Методика викладання економіки в школі» спрямований на ознайомлення майбутніх вчителів економіки із сучасними методиками викладання, що дасть їм можливість урізноманітнювати пізнавальний процес.

У посібнику особливу увагу приділено активним методам навчання і оцінки знань, у тому числі ігровим формам проведення занять, тобто тому, як найбільш ефективними та цікавими методичними засобами і прийомами сформувати основи економічного мислення та закріпити їх на рівні суспільної та побутової поведінки.

Задачі навчальної дисципліни «Методика викладання економіки в школі» полягають у забезпеченні студентів знаннями теоретичних основ шкільного курсу економіки, осмисленні досвіду кращих вчителів, формуванні знань про особливості процесу навчання в шкільному курсі економіки, формуванні умінь самостійно визначати зміст і методи навчання економіки, диференціювати навчальну інформацію на основну (поняття, закономірності, світоглядні ідеї) та допоміжну, проектувати зміст навчання, здійснювати види навчально-виховного процесу, планувати різні види пізнавальної діяльності учнів і способи їх включення у процес навчальної діяльності.

Задачі навчальної дисципліни можуть корегуватись та змінюватись в залежності від обсягу та змісту нової інформації економічного характеру, зміни шкільних програм з економіки, концептуального підходу до економічної освіти у державі.

У процесі вивчення даної дисципліни у студентів повинна сформуватися система знань та умінь педагогічної роботи, достатня методична озброєність із врахуванням специфічності предмета економіки, особливості та виключності його міжпредметних зв'язків, насамперед з економічною та соціальною географією, а також з іншими дисциплінами – дидактикою, віковою психологією, економічною теорією, макро- і мікроекономікою, історією, математикою, правом, суспільствознавством.

Результатом засвоєння навчальної дисципліни «Методика викладання економіки в школі» є знання студентами змісту шкільного курсу економіки, методів і засобів навчання, форм організації навчально-виховного процесу з економіки, особливостей процесу формування знань, умінь, навичок на уроках, можливостей застосування інтерактивних технологій при вивченні курсу і вміння аналізувати зміст і структуру навчальної програми з економіки, проектувати зміст навчання, конструювати урок, давати графічну інтерпретацію економічного процесу чи явища та доводити її до учнів, розробляти та проводити практичні роботи з окремих тем курсу.

РОЗДІЛ 1

Методика викладання економіки як наука

1.1. Предмет дослідження методики викладання економіки

Методика викладання економіки – це наука про закономірності й особливості процесу навчання економіки в школі. Вона розробляє і встановлює раціональні методи та прийоми, засоби і форми навчальної діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння учнями системою знань із шкільного курсу економіки та формуються відповідні вміння і навички щодо застосування цих знань.

Методику не можна розглядати як сукупність рекомендацій і порад щодо використання певних методів і прийомів навчання. Знання теоретичних засад методики озброює вчителя необхідним методичним апаратом для самостійної творчої роботи, сприяє зростанню методичної майстерності та підвищенню професійного рівня.

Предметом методики викладання економіки є система шкільної економічної освіти, а саме: зміст навчального матеріалу, а також методи і форми організації навчального пізнання. Паралельно досліджується виховне значення шкільного курсу економіки, його місце і значення в системі загальної середньої освіти.

Перед методикою навчання економіки стоять такі завдання:

- 1) визначення мети навчання. Нині актуальною є проблема формування нової економічної культури. Її основні риси – прагнення до заощадження, економічне господарювання, дисциплінованість, відповідальність за результати своєї праці тощо.
- 2) розкриття освітньої та виховної ролі шкільної економіки;
- 3) відбір та удосконалення змісту шкільної економічної освіти;

- 4) розробка ефективних навчальних технологій, методів і прийомів навчання;
- 5) визначення й обґрунтування різних форм організації навчального процесу, а саме виявлення найкращих умов для застосування різних методів і прийомів, засобів навчання;
- 6) з'ясування особливостей здобування учнями економічних знань, умінь і навичок: рівень засвоєння учнями навчального матеріалу, самостійного набуття знань тощо.

Сучасні *проблеми* методики викладання економіки:

- приведення змісту, структури й обсягу шкільної економічної освіти у відповідність до вимог часу;
- удосконалення методів, прийомів, засобів і форм навчання;
- розробка нових методів і прийомів застосування комп'ютерних технологій при вивченні економіки;
- впровадження і поширення нетрадиційних методик навчання економіки;
- удосконалення змісту й організації позакласної роботи з економіки.

1.2. Зв'язок методики викладання економіки з іншими науками

Методика викладання економіки, як одна із педагогічних наук, найтісніше пов'язана з дидактикою, яка обґрунтовує і розкриває зміст, методи і організаційні форми процесу навчання.

Дидактика є основою розвитку будь-якої методики, оскільки розкриває, які саме загальні закономірності, принципи і правила навчання можна застосовувати під час вивчення окремих предметів. У свою чергу вона спирається на методику викладання цих предметів, тому що використовує результати їх досліджень для своїх узагальнень. Тобто відбувається своєрідне взаємне збагачення.

Методика викладання економіки пов'язана також із психологією, а саме віковою, яка вивчає психологічні особливості дітей різного віку, їхню психічну діяльність у процесі навчання і виховання.

Розвиваюче навчання і виховання є ефективним лише тоді, коли воно здійснюється відповідно до вікових особливостей учнів.

Шкільна економіка і методика її викладання мають тісні зв'язки із усіма економічними науками, які складають зміст шкільного предмета. Насамперед із курсами мікроекономіки, макроекономіки, національної економіки тощо.

У методиці викладання економіки простежуються також тісні зв'язки із географією, історією, математикою та іншими науками.

1.3. Структура методики викладання економіки

Методику викладання економіки умовно можна поділити на загальну і окрему методики.

Загальна методика розглядає весь процес навчання економіки у школі в цілому. Вона вивчає те, що є спільним для викладання всіх або більшої частини шкільних курсів економіки. Загальну методику можна назвати дидактикою шкільної економіки (рис.1).

Рис. 1 Структура і зміст загальної методики викладання економіки

Окремі методики – це конкретні методики вивчення окремих курсів шкільної економіки. Вони конкретизують основні положення загальної методики на прикладі різних частин шкільного курсу економіки. Насамперед, це курс «Основи економіки», змістовне навантаження якого відрізняється в залежності від профільного спрямування класу, в якому він вивчається. До окремих методик відносяться методики навчання економічних спецкурсів і факультативів, таких як: «Власна справа (основи малого бізнесу)», «Основи менеджменту», «Основи інтелектуальної власності», «Основи споживчих знань», «Основи сімейного господарювання», «Ділова активність», «Подорож у світ економіки» тощо.

Специфіка кожного економічного курсу у системі середньої загальної освіти полягає у змістовному навантаженні, формуванні системи економічних понять, комплексі методів і прийомів навчання, засобах навчання, формах навчання, можливостях для виховання і розвитку учнів.

Напрями методичної роботи при викладанні окремих курсів шкільної економіки включають планування навчальної діяльності, розробку різних форм навчання, роботу із статистичним даними та аналітичними звітами, завдання додому.

1.4. Вимоги суспільства до підготовки вчителя економіки

Сучасна методика викладання економіки не повинна повторювати помилки старої педагогічної практики. Примусити учня ненавидіти економіку дуже просто, якщо викладати її як дуже складну, нудну та далеку від реального економічного життя дисципліну.

Учитель економіки повинен пам'ятати, що його педагогічна діяльність пов'язана з динамічним, живим, емоційно безпосереднім учнівським колективом, надзвичайно чутливим до всього прекрасного, справедливого, цікавого і розумного. Отже, праця вчителя має відзначатися винахідливістю ставлення до дітей –

доброзичливістю і, водночас, вимогливістю, гуманністю і справедливістю, певною артистичністю, глибоким знанням свого предмета і методики його викладання.

Викладання економіки вимагає від учителя глибоких теоретичних знань, вміння вирішувати економічні задачі тощо. У шкільному курсі економіки повинна мати місце адаптація основних наукових економічних понять і законів до віку школярів. Методика має забезпечити систему і послідовність вивчення матеріалу у шкільному курсі економіки, відповідне наповнення його теоретичним і фактичним статистичним матеріалом.

Вчитель економіки повинен бути викладачем нового типу.

Існує багато рецептів, яким повинен бути вчитель, ми, натомість, підкреслимо те, яким вчитель не повинен бути. Він не може:

- не поважати тих, кого навчає;
- не знати свій предмет;
- не мати почуття гумору;
- не володіти методикою викладання.

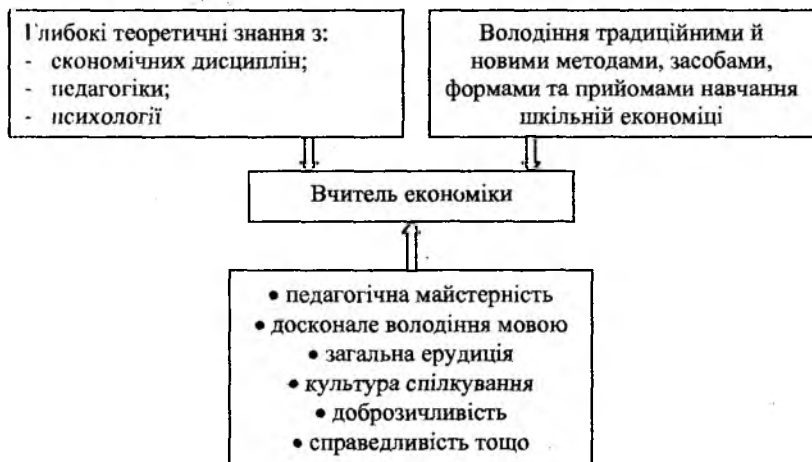

Рис. 2 Основні вимоги до підготовки вчителя економіки

Майбутній вчитель основ економіки повинен знати і вміти:

- зміст, ідеї і принципи побудови шкільних програм і навчальних посібників з основ економіки;
- планувати навчальний процес;
- готуватись до теоретичних і практичних занять;
- здійснювати зв'язок теоретичних занять з практичними і реалізовувати міжпредметні зв'язки;
- застосовувати у навчальному процесі сучасні освітні технології, методи і прийоми викладання;
- поєднувати навчання і виховання у процесі занять та позакласній роботі;
- підготувати й провести урок з економіки з урахуванням рівня знань учнів;
- організувати умови для самостійної роботи учнів з навчальним матеріалом;
- контролювати і оцінювати знання учнів з економіки.

1.5. Методи науково-педагогічних досліджень у шкільній економіці

Робота вчителя економіки вимагає безперервного удосконалення методики проведення занять. Щоб успішно підвищувати ефективність навчального процесу, учителю необхідно аналізувати результати своєї праці, правильно визначати причини недостатньої якості знань й умінь учнів за допомогою методів педагогічних досліджень.

Методами педагогічного дослідження називають сукупність прийомів і операцій, спрямованих на вивчення педагогічних явищ і вирішення різноманітних науково-педагогічних проблем.

З-поміж методів дослідження методики викладання економіки у школах виділяють методи теоретичного та експериментально-емпіричного рівнів.

Методика викладання економіки розв'язує наукові і практичні завдання, що вимагає різних підходів і способів досліджень. Головні

напрямки досліджень визначаються провідною метою цієї науки – дослідження змісту шкільного курсу економіки та удосконалення форм і методів навчання. Для цього постійно вивчається досвід учителів економіки, виявляються найефективніші методи і прийоми навчання, проводиться експериментальна робота в школах для розв'язання окремих питань або отримання об'єктивних висновків про ефективність нових методів, прийомів, засобів і форм навчання.

У наукових дослідженнях з методики викладання економіки найшкливіше місце посідають *методи дослідження теоретичного рівня*. Вони забезпечують дослідника науковою методологією та методикою. Праці видатних педагогів, психологів, методистів-економістів створюють теоретичну основу будь-якої наукової роботи.

До методів теоретичного рівня, крім аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури, слід віднести статистично-математичний і порівняльний методи.

За допомогою теоретичних методів визначають також доступність змісту навчального матеріалу учням відповідного класу, обсяг і рівень його засвоєння учнями тощо.

Для визначення доступності навчального матеріалу з економіки учням застосовують рівень успішності. Рівень успішності (I) - це відношення середньої успішності учнів з економіки (з кожної виділеної частини навчального матеріалу) до середньої успішності їх з основ наук.

$$I = Y_e / Y_6 = 1,$$

де:

Y_e – середня успішність учнів з визначеного навчального матеріалу шкільного курсу економіки;

Y_6 – середня успішність учнів з предметів, на яких базується навчальний матеріал.

З економіки навчальний матеріал буде вважатись доступним учням у тому випадку, якщо рівень успішності буде наближений до одиниці.

Обсяг засвоєння учнями навчального матеріалу визначають за допомогою коефіцієнта K , який встановлює залежність між поданим і засвоєним учнями навчальним матеріалом:

$$K = a/p \cdot 100\%,$$

де:

- a – засвоєний навчальний матеріал (число правильно визначених учнем смислових одиниць);
- p – поданий навчальний матеріал (загальне число смислових одиниць).

Число смислових одиниць встановлює дослідник у залежності від значущості навчального матеріалу у формуванні визначеного поняття. Так, наприклад, для введення поняття про підприємство як основну організаційну форму економіки потрібно, щоб учні засвоїли такі відомості:

- а) функції підприємства (виробничо-технічні, економічні, соціальні та зовнішньоекономічні): $P_1 = 4$;
- б) організаційні типи підприємства (малі, середні, великі): $P_2 = 3$;
- в) види підприємств за формою власності (приватні, колективні, державні, змішаної форми власності): $P_3 = 4$.

Загальне число визначених смислових одиниць у даному випадку буде становити 11. Обсяг навчального матеріалу буде вважатися засвоєним, якщо середній коефіцієнт засвоєння матеріалу K буде становити не менше 70%.

Для отримання первинної інформації про досліджувані об'єкти, явища в результаті безпосередніх контактів із ними застосовують *методи експериментально-емпіричного рівня*.

До основних експериментально-емпіричних методів педагогічних досліджень належать:

- педагогічне спостереження;
- вивчення шкільної документації (планів, розробок учителів і методичних об'єднань, результатів перевірок контрольних і самостійних робіт учнів тощо);

- анкетування, бесіди з учителями, адміністрацією школи та учнями;
- педагогічний експеримент та ін.

У дослідженнях з методики викладання економіки, як і в інших науках, практикують такі етапи, як накопичення фактів, їх класифікація та відповідний аналіз для складання наукових висновків, надання практичних рекомендацій.

Фактичний матеріал для досліджень дають уроки економіки та позакласна робота. Аналізуються методи і прийоми роботи вчителя, якість знань, умінь і навичок учнів. Щоб одержати об'єктивні дані про процес навчання, дотримуються певної системи застосування названих вище методів, уніфікації вимог і критеріїв оцінки діяльності вчителя і учнів.

Педагогічне спостереження як метод наукового пізнання характеризується тим, що дослідник не втручається в хід навчального процесу, а лише фіксує все, що відбувається. Внаслідок спостережень нагромаджуються факти, які дають змогу характеризувати досліджуваний об'єкт, оцінювати його. З метою проведення спостережень дослідник складає план його проведення, в якому вказуються об'єкти спостереження, мета і завдання, його тривалість, передбачуваний результат тощо.

Розрізняють такі види спостережень:

- а) самоспостереження під час педагогічного процесу;
- б) об'єктивне спостереження;
- в) наукове спостереження.

Самоспостереження — це своєрідний самоконтроль і спостереження за учнями. Воно допомагає вчителю уникнути повторення помилок, сприяє підвищенню його майстерності й авторитету серед учнів, стимулює до урізноманітнення методів і форм навчання, прийомів і способів викладення нового матеріалу, використання різних видів опитування та контролю знань і вмінь учнів.

Об'єктивне спостереження дає підстави спостерігачеві робити

певні висновки щодо педагогічного процесу, дозволяє запозичити для себе щось корисне або порадити колезі ефективніші прийоми і способи для вивчення учнями певної теми чи розділу навчальної програми, виконання практичної роботи, проведення екскурсії. Об'єктивне спостереження триваліше, ніж просто спостереження, і його висновки можуть мати вагоміше значення. Об'єктивне спостереження передбачає аналіз роботи кількох учителів і багатьох учнів з метою вивчення певної системи навчання економіки і поширення передового досвіду. Ефективність об'єктивного спостереження посилюється, якщо його поєднують із спеціальними методами перевірки діяльності учнів, якості їхніх знань (письмові контрольні роботи, тести, бесіди тощо).

Наукове спостереження в методиці викладання економіки характеризується комплексністю і цілеспрямованістю. Основним чинником тут виступає мета, яка орієнтує дослідника на проведення спостережень у задалегідь визначеному напрямку. Наприклад, вивчення педагогічної ефективності використання опорно-інформаційних схем або ситуаційної методики у курсі шкільної економіки. Мету спостереження визначають, виходячи із практичних завдань дослідження.

Об'єктивність результатів спостереження забезпечується глибоким аналізом уроку. Аналіз уроку — одна з форм контролю якості роботи вчителя і водночас засіб підвищення його майстерності. Він допомагає вчителю усунути помічені недоліки і закріпити його успіхи.

Аналіз різних типів уроків, проведених одним вчителем, дає змогу зробити певні висновки й узагальнення щодо його фахової та методичної підготовки.

Вивчення шкільної документації дає змогу визначити систему вивчення економіки в школі та з'ясувати якість знань учнів. При цьому аналізуються класні журнали, тематичні, календарні й поурочні плани, конспекти уроків, методичні розробки, зошити учнів.

Звичайно, аналіз окремих документів проводять з певною метою. Так, аналіз класного журналу дає певне уявлення про успішність учнів (за місяць, семестр, навчальний рік). Наприклад, якщо накопичення оцінок з економіки незначне, можна зробити висновок, що в роботі даного вчителя переважає лише усне індивідуальне опитування і відсутні інші форми контролю знань, перевірка практичних робіт.

Анкетування останнім часом набуло значної популярності в педагогічних, соціологічних та інших дослідженнях. Однією з його переваг перед іншими методами є те, що воно дає змогу одержати інформацію від великої кількості осіб. Анкетування застосовують для оцінки певних явищ, фактів, подій (для оцінки якості нового підручника, посібника, нетрадиційних методів і форм навчання, нових технічних засобів тощо). Цей метод дослідження доцільно поєднувати з іншими.

Послідовність застосування методу:

- а) складання запитань анкети;
- б) поширення і збирання заповнених анкет;
- в) обробка, аналіз і класифікація відповідей;
- г) вироблення рекомендацій, врахування зауважень тощо.

Бесіди з учителями та учнями — давно відомий і поширений метод дослідження. Досвід роботи вчителя економіки можна вивчити під час бесіди з ним, завчасно підготувавши запитання або склавши анкету.

Бесіди з учнями дають уявлення про їхній інтерес до предмета, якість знань, ознайомлення з додатковою літературою, а також про їхні враження від проведених уроків, позакласної роботи.

Одним із найголовніших методів експериментально-емпіричного рівня є педагогічний експеримент, який на відміну від спостереження проводиться в певних умовах, які створюються дослідником.

Педагогічний експеримент — це наукове дослідження процесу навчання з метою перевірки правильності наукової гіпотези

дослідника. Виділяють природний і лабораторний педагогічний експеримент.

Природний експеримент проводять у звичних для учнів умовах — у класі (навчальному кабінеті). Для його проведення виділяють як мінімум два паралельних, рівноцінних за успішністю і рівнем загального розвитку учнів класи. Один з них обирають як експериментальний, другий — контрольний. Після завершення експерименту порівнюють знання учнів, роблять відповідні наукові висновки, розробляють практичні рекомендації.

Лабораторний експеримент, на відміну від природного, проводять у спеціально обладнаному приміщенні. Його мета — з'ясувати, чому під час природного експерименту ті чи інші знання важко засвоюються або сприймаються учнями. Лабораторний експеримент може передувати природному. Тоді він має уточнити методику і доцільність останнього.

У програмі педагогічних досліджень виділяють й інші види експерименту, серед яких головними є констатуючий і навчальний (формуючий). Мета констатуючого експерименту — проілюструвати, зафіксувати рівень навчальної діяльності, знань та вмінь учнів. Його проводять на початку і в кінці методичного дослідження. Навчальний (формуючий) експеримент має довести ефективність нової технології, методу, прийому, засобу або форми навчання.

Педагогічні експерименти проводяться за такою схемою:

- визначення рамок і предмета дослідження;
- з'ясування мети і завдань даного дослідження;
- висунення робочої гіпотези;
- визначення тривалості й місця проведення експерименту, його обсягу;
- вибір експериментальних і контрольних класів (груп);
- аналіз і розробка необхідних матеріалів для забезпечення проведення експерименту;
- вибір критеріїв оцінки і методів обробки результатів;
- розробка методики спостереження за ходом експерименту;

– аналіз результатів, інтерпретація експерименту, обґрунтування методичних рекомендацій та загальні висновки.

Педагогічний експеримент має виняткове значення в методичних дослідженнях. Він дає змогу зібрати найточніші достовірні дані, на основі яких робляться науково обґрунтовані висновки і даються конкретні практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності навчання.

Теоретична обробка матеріалів педагогічного експерименту – важливий етап дослідження. Дослідник має здійснити глибокий, всебічний аналіз фактів, дати їм належну оцінку, провести узагальнення і на цій основі встановити закономірності зв'язків між певними методами навчання та якістю знань, вмінь і навичок учнів.

Методика педагогічних досліджень постійно розвивається, удосконалюється, збагачується новими методами й прийомами одержання та обробки даних. Останнім часом поширюється використання соціологічних та експертних методів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає значення методики викладання економіки як науки?
2. Які завдання покликана вирішувати методика викладання економіки?
3. Розкрийте взаємозв'язки методики викладання економіки з іншими науками.
4. З яких складових складається структура методики викладання економіки?
5. Які основні завдання вирішує загальна методика викладання економіки?
6. Охарактеризуйте методи науково-педагогічних досліджень теоретичного рівня.
7. Розкрийте особливості педагогічного спостереження як методу дослідження.
8. Які розрізняють види педагогічного експерименту?
9. За якою схемою проводиться педагогічний експеримент?

РОЗДІЛ 2

Принципи навчання економіки

2.1. Поняття про принципи навчання

Принципи навчання – це провідні ідеї, які пронизують собою весь навчально-виховний процес. Під принципами навчання розуміють визначену систему вихідних, основних дидактичних вимог, настанов до процесу навчання, виконання яких забезпечує необхідну ефективність практичної діяльності. Ці вихідні положення обумовлені закономірностями педагогічного процесу та метою і завданнями, які висуває перед школою суспільство.

Перші спроби створення цілісної системи принципів навчання належать Я. А. Коменському, Й. Г. Песталоцці, А. В. Дістервегу. Значний внесок у розробку принципів навчання зробив В. Д. Ушинський.

Нині існують різні підходи до характеристики принципів навчання: психологічний, соціальний, методичний, історико-педагогічний, кібернетичний тощо. Незважаючи на різноманітні підходи до характеристики принципів навчання, вони виражають в основному один і той же зміст та одні й ті ж тенденції в розумінні закономірностей навчання.

Основним джерелом для формулювання принципів навчання економіки є узагальнення передового педагогічного досвіду, втілення у педагогічну практику результатів науково-педагогічних досліджень.

Принципи навчання виконують регулятивну функцію, яку можна розглядати у двох аспектах: по-перше, як спосіб побудови наукових дидактичних теорій; по-друге, як спосіб регуляції практики навчання. Дидактичні принципи є основою навчання всіх шкільних предметів і діють на всіх етапах навчально-виховного процесу. Вони значною мірою визначають зміст, форми організації і методи навчання.

Згідно із вимогами дидактики, навчання економіки повинно здійснюватися на високому науковому рівні, в органічній єдності із вихованням і розвитком учнів. Воно має бути доступним для учнів відповідного віку, проводитись у певній логічній послідовності і в тісному зв'язку із практикою. Діяльності учнів в процесі навчання треба надавати активного характеру, а свідомо набуті учнями знання, уміння і навички повинні бути міцно закріплені. Розв'язуючи будь-яке навчальне завдання, проводячи кожне конкретне заняття, треба одночасно враховувати різні принципи навчання і створювати умови для їх реалізації. Принципи навчання взаємозв'язані між собою. Застосування кожного з них сприяє реалізації всієї системи принципів навчання в цілому. Так, забезпечуючи принцип науковості в навчанні, легше домогтися свідомості й активності учнів, і навпаки, якщо учні ставляться до навчання свідомо й активно, легше забезпечити науковий рівень навчання. Втілення принципу зв'язку теорії з практикою полегшується, якщо забезпечується наочність у навчанні. І навпаки, якщо вивчення теорії проводиться в тісному зв'язку із практикою, створюються умови для наочнення навчального процесу.

Рис. 3 Принципи навчання економіки

У сучасній дидактиці не існує єдиної загальновизнаної кількості принципів навчання. Загальнодидактичні принципи діють у процесі навчання всіх дисциплін. Проте з теоретичним розвитком окремих методик виділяють специфічні методичні принципи, які конкретизують загальні принципи дидактики.

2.2. Характеристика принципів навчання економіки

Принцип науковості навчання. Суть даного принципу полягає в тому, що на уроках економіки учням пропонуються для засвоєння точно встановлені в науці положення, тобто зміст економічної освіти повинен відображати наукові факти, поняття, закони, теорію.

Принцип науковості навчання висуває такі основні вимоги:

- відбір найсуттєвішого змісту економічної науки з урахуванням логіки навчального предмета;
- аналіз статистичних даних, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими економічними категоріями;
- однозначність і чіткість визначень економічних понять, засвоєння наукової термінології;
- ознайомлення з науковими теоріями та гіпотезами.

Реалізується цей принцип передусім під час розробки навчальних програм і підручників з економіки. Велике значення для забезпечення принципу науковості на уроках економіки має використання методів проблемного навчання, проведення практичних і самостійних робіт, формування вмінь аналізувати статистичні дані, графіки, діаграми, вести наукову суперечку, обґрунтовувати свою точку зору, працювати з науковою літературою (довідниками, енциклопедіями тощо). Зрозуміло, що при цьому має витримуватися вимога доступності знань для школярів певного віку.

Принцип систематичності і послідовності у навчанні. Систематичність — характерна ознака наукового знання. Вона передбачає засвоєння учнями навчальної інформації у логічному зв'язку і наступності.

Реалізація принципу систематичності в курсах шкільної

економіки забезпечується:

- навчальними планами і програмами (чітко відібраний матеріал згідно із віковими особливостями учнів);
- поступовістю і послідовністю, встановленням тісного і міцного зв'язку між вивченими темами і розділами. Основні питання, які вивчаються, ґрунтуються на уже засвоєних знаннях і є базою для вивчення нового матеріалу;
- ускладненням методів навчання і форм самостійної роботи учнів;
- постійною і планомірною перевіркою та обліком знань, умінь і навичок учнів.

Систематичність і послідовність у навчанні повинні проявлятися не тільки в діяльності вчителя, але й у роботі самих учнів. Дуже важливо формувати у них уміння раціонального планування навчальної діяльності, уміння складати логічні плани усних відповідей, систематично повторювати навчальний матеріал тощо.

Дотримання у процесі навчання принципу систематичності і послідовності сприяє формуванню в учнів міцних знань та дає змогу за меншу кількість часу досягти кращих результатів у навчанні.

Принцип свідомості й активності у навчанні. Це принцип формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, активності та самостійності учнів.

Застосування цього загального принципу має свої специфічні форми у навчанні, хоча спрямованість його є однаковою. Навчання має бути не тільки активним, але й свідомим. Вважається, що усвідомлене навчання посилює розвивальний вплив навчального процесу на учнів. Свідоме засвоєння знань попереджує формалізм і, разом з тим, сприяє їх перетворенню у глибокі і стійкі переконання учнів. Активність і свідомість мають розвиватися у тісному взаємозв'язку.

Успіх процесу навчання економіці значною мірою залежить від ставлення учнів до засвоєння знань та мотивів навчально-пізнавальної діяльності. Активність учнів характеризується

ставленням до навчання (стан готовності, прагнення до самостійної діяльності тощо). Самостійність учнів пов'язана з визначенням об'єкта, засобів діяльності та її здійснення без участі вчителя. Тому пізнавальна активність і самостійність невіддільні.

Активізація пізнавальної діяльності потребує від учителя використання різноманітних методів, способів і форм навчання, які стимулюють учнів до виявлення активності та самостійності. На уроках необхідно створювати ситуації, в яких учень повинен:

- аргументовано відстоювати свою позицію, використовуючи набуті знання;
- ставити запитання з метою з'ясування незрозумілого;
- рецензувати відповіді однокласників, робити доповнення;
- виконувати завдання, розраховані на опрацювання додаткової літератури;
- практикувати вільний вибір завдань, особливо пошукових і творчих;
- створювати ситуації самоперевірки та аналізу власних дій.

Таким чином, цей принцип передбачає засвоєння знань не в готовому вигляді, а в процесі активної самостійної розумової діяльності учня.

Однією з головних умов активності й самостійності учнів у навчальній діяльності є пізнавальний інтерес до предмета. Засобами формування пізнавальних інтересів до вивчення економіки можуть бути:

- цікавий виклад навчального матеріалу;
- використання нестандартних методів і форм навчання;
- наведення прикладів і обговорення ситуацій із сфери бізнесу;
- залучення бізнес-консультантів, керівників бізнес-структур до викладання економіки;
- створення сприятливого емоційного стану;
- особистість учителя (його ставлення до учнів та до свого предмета).

Формуванню активності й інтересу до вивчення економіки також

сприяє створення "ситуацій успіху" учнів у навчальній діяльності. Вчитель повинен створювати умови, щоб кожен з його учнів відчув радість від навчання і повірив у свої сили. Слід завжди пам'ятати, що учні навчаються успішніше у тих педагогів, яких вони цінують і поважають.

Навчальний матеріал з економіки найкраще засвоюється за умов активної діяльності, адже діяльність і свідомість перебувають у єдності, а навчання є основною формою існування свідомості. В активізації навчання, розвитку самостійності та ініціативності учнів педагоги вбачають реальний шлях підвищення ефективності навчального процесу.

Головними умовами активної діяльності учнів на уроках економіки можуть бути:

- створення серйозної ділової атмосфери, мобілізація уваги;
- розуміння учнями мети уроку, почуття відповідальності за свої дії;
- різноманітність навчальної діяльності, чергування різних видів роботи;
- усвідомлення практичного значення набутих знань;
- систематичний контроль за виконанням завдань;
- своєчасна і тактовна допомога окремим учням;
- виховання впевненості у своїх можливостях успішно вчитися.

Мобілізуючи активність учнів, слід урахувати їхні вікові особливості. Найвищий ступінь активності й самостійності учнів проявляється в умінні розв'язувати творчі пошукові завдання проблемного характеру. Пізнавальні завдання, розроблені відповідно до вікових особливостей з урахуванням індивідуальних здібностей учнів, з часом мають поступово ускладнюватись і спонукати до підвищення розумової діяльності учнів.

Принцип зв'язку навчання з життям (зв'язку теорії з практикою). Щоб здійснювати цей принцип, слід переконати учнів, що теорія і практика – дві невід'ємні частини діяльності людини.

Теорія використовується у практиці, а практика дає матеріал для нових теоретичних узагальнень. Так, економічне дослідження

розпочинається з збирання фактів. У процесі економічного аналізу фактів створюються теорії, відкриваються закони, і завершується дослідження обґрунтуванням певної економічної політики.

Цей принцип вимагає, щоб мета і зміст навчання економіці передбачали не тільки повідомлення теоретичних положень, законів, понять, а й розкриття їх проявів у економічних системах України і світу на мікро- і макрорівнях. Він зумовлює необхідність підготовки учнів до правильного використання теоретичних знань у практичних ситуаціях. Це реалізується через зміст шкільної економічної освіти, організацію навчання, методи і форми роботи вчителя.

Зв'язок теорії з практикою у навчанні економіки може бути досягнений при правильному поєднанні теоретичних і практичних занять у навчальних програмах. Не випадково програма шкільного курсу економіки побудована таким чином, щоб кожна тема починалась відомостями теоретичного характеру, а потім наводиться перелік практичних робіт. Причому теоретичний матеріал і практичні роботи розподіляються між окремими заняттями так, щоб забезпечувався безпосередній перехід від теорії до практичної діяльності учнів.

Одним із важливих напрямів реалізації цього принципу є складання завдань практичного характеру для шкільних підручників. Для кращого засвоєння навчального матеріалу та активного його використання у шкільних підручниках економіки після кожного розділу або теми потрібно наводити перелік економічних задач для самостійного вирішення учнями з метою закріплення теоретичних знань і формування вмінь застосовувати їх на практиці.

Принцип доступності навчання. Завдання, поставлені перед учнями, повинні бути зрозумілими і розв'язуватись за певного напруження їхніх сил. Процес навчання, який потребує від учнів напруження сил, сприяє їх розумовому розвитку, що, у свою чергу, дає змогу ставити перед учнями складніші завдання. Принцип навчання на високому рівні труднощів обґрунтував у своїх працях психолог і педагог Л. В. Занков.

У процесі навчання треба розширювати пізнавальні можливості учнів шляхом послідовного ускладнення навчального матеріалу. Навчальний матеріал з економіки повинен будуватися із урахуванням сучасного рівня розвитку економічної науки, але при цьому він не може бути ні надто легким, ні надто важким. Педагогічні дослідження показують, що у процесі навчання при спрощеному змісті освіти знижується зацікавленість до навчання, не формуються необхідні вольові зусилля, не відбувається бажаного розвитку навчальної працездатності. Зміст навчання треба формувати таким чином, щоб створити умови для постійного і успішного подолання учнями труднощів.

Доступність слід розуміти не як легкість засвоєння навчального матеріалу з економіки, а як своєрідну міру посиленої трудності. Принцип доступності вимагає будувати навчальний процес на уроках економіки відповідно до вікових здібностей учнів, рівня їхньої загальної підготовки і розвитку. У зв'язку з цим досить часто доводиться вдаватися до різних методичних прийомів, які дають змогу полегшити учням засвоєння навчального матеріалу і ознайомити їх із досить складними теоретичними і практичними питаннями. Для цього вчитель насамперед повинен знати і враховувати індивідуальні особливості психіки своїх учнів.

Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні. Процес навчання економіки повинен будуватися в чіткій відповідності до вікових та індивідуальних особливостей учнів. Навчання має сприяти розвитку всіх здібностей, закладених у людині. Під індивідуальним підходом розуміють таку організацію навчального процесу, за якої вибір способів, прийомів і темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів. Його суть полягає в урахуванні індивідуальних і вікових особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних рис особистості. На основі цього принципу забезпечується підвищення якості роботи учнів на уроках економіки та всебічний їх розвиток. Учитель має завжди враховувати психічні особливості учнів і

намагатися так організувати навчальний процес, щоб максимально задовольнити потреби та інтереси кожного з них. Для досягнення індивідуального підходу в навчанні треба всебічно вивчати особистість дитини. Не можна обмежуватися лише фіксацією тих чи інших рис особистості, бажано ретельно їх аналізувати з метою розробки відповідної системи впливу на кожного учня.

Особливе місце в системі індивідуального навчання належить диференційованому підходу. У процесі диференціації навчання здійснюється відбір змісту, методів і форм навчання залежно від особливостей різних за підготовкою груп учнів. Ці групи можуть бути сформовані за здібностями, інтересами, успішністю, психологічними особливостями тощо. Основна мета диференціації — створити сприятливі умови для всебічного розвитку кожного учня з урахуванням його задатків та можливостей. Таким чином, диференціація сприяє гуманізації навчального процесу, створюючи умови для задоволення потреб та інтересів дитини.

Працюючи в одному класі, завдання з економіки можна диференціювати для певних груп учнів та окремих школярів таким чином: вивчення матеріалу за різними інформаційними джерелами (підручниками, посібниками), розв'язування якісно нерівнозначних завдань; проведення практичних і самостійних робіт різної складності; виконання домашніх завдань за різними рівнями складності тощо.

Кожному учню притаманні свої, самобутні й неповторні риси і якості. Учні відрізняються індивідуальними особливостями нервової системи, темпераментом, нахилами, здібностями, швидкістю мислення, пам'яттю, емоційним станом, життєвим досвідом. Основним завданням диференційованого навчання є максимальний розвиток здібностей не лише у "сильних", а й у "середніх" та "слабких" учнів.

Правильне врахування індивідуальних особливостей кожного учня буде сприяти підвищенню його активності у процесі навчання, а в кінцевому рахунку – й успішності.

Принцип наочності навчання. Ефективність процесу навчання економіки визначається тим, наскільки засвоєння наукових понять спирається на знання конкретних фактів і об'єктів, наявністю уявлень учнів про дію основних економічних законів. Наукове узагальнення проблема наочності знайшла у працях Я. А. Коменського, який називав принцип наочності "золотим правилом" дидактики. Ідея наочного навчання дістала свій подальший розвиток у працях Ж. Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці, А. В. Дістервега та ін. Великого значення наочності надавав К. Д. Ушинський.

На сучасному етапі розвитку педагогіки принцип наочності можна визначити як принцип навчання, який ґрунтується на демонстрації конкретних предметів, процесів, моделей або їх образних відтворень. Тобто учні набувають знання не тільки за рахунок того, що слухають пояснення вчителя, але й за допомогою своїх органів зору, за рахунок того, що вони бачать.

Наочність, яку доцільно використовувати при викладанні навчального матеріалу на уроках економіки можна поділити на дві групи:

- навчально-наочні посібники (плакати, ЛОС, ЛСС, таблиці, графіки, дидактичні картки, інструктивні картки до виконання практичних робіт);
- інформаційні технічні засоби: статичні посібники (слайди, діафільми); динамічні (кінофільми, відеофрагменти).

Наочність, яка призначена для вивчення основ економіки, має задовольняти таким вимогам: відповідати змісту навчального матеріалу, орієнтувати учнів на всебічне сприймання подій і явищ, виділяти найважливіші ознаки об'єкту, давати учням можливість проявити свою пізнавальну активність.

Функції наочності залежать від дидактичної мети її застосування.

Наочність може виступати:

- джерелом нових знань і уявлень про економічні об'єкти, явища, процеси;

- ілюстрацією певних теоретичних положень;
- способом розвитку мислення учнів і розуміння існуючих причинно-наслідкових зв'язків;
- посібником для самостійної пізнавальної діяльності;
- способом інструктажу, повторення, узагальнення, систематизації, порівняння;
- способом контролю знань, умінь і навичок з економіки.

Звичайно, реалізація цих функцій наочності вимагає чіткого поєднання слова і наочності. Саме за допомогою слова вчитель керує сприйняттям учнями різних засобів унаочнення.

Основні вимоги до використання наочних посібників на уроках економіки зводяться до наступного:

- використання наочних посібників повинне відповідати меті навчання. Треба пам'ятати, що наочність — це засіб, який має забезпечити не лише підвищення якості знань, а й розвиток сприйняття, самостійного мислення учнів.
- урахування рівня підготовки учнів. Недоцільно показувати наочно процеси і явища, які добре відомі учням, досить лише нагадати про них.
- оптимальність використання засобів унаочнення. Не можна перевантажувати учнів наочними посібниками (надмірна наочність може призвести до труднощів сприйняття і осмислення матеріалу).
- чітке поєднання слова й наочності. Саме за допомогою слова вчитель керує сприйняттям учнями різних засобів унаочнення.

Існують такі методичні прийоми поєднання слова й наочності:

1. Перед демонструванням наочного посібника учні за допомогою запитань учителя самостійно досліджують окремі частини об'єкта вивчення. Цей прийом визначається такою схемою:

- а) відповіді учнів на запитання вчителя;
- б) демонстрування першої частини об'єкта;
- в) словесний аналіз першої частини об'єкта й формулювання висновків;

- г) словесне передбачення другої частини об'єкта демонстрування;
- г) показ другої частини об'єкта;
- д) аналіз другої частини об'єкта та формулювання висновків тощо.

Цей прийом поєднання слова і наочності застосовують тоді, коли учні спроможні самі передбачити майбутній етап демонстрування, або коли в них достатньо знань для того, щоб зрозуміти завдання без опори на наочне зображення.

2. Учитель частинами демонструє об'єкт, а учні проводять словесний аналіз відповідної його частини, що вивчається:
 - а) наочний показ однієї частини зображення і формулювання висновків;
 - б) наочний показ другої частини об'єкта;
 - в) словесний аналіз другої частини зображення і формулювання висновків і т.д.
3. Учитель поетапно демонструє наочне зображення об'єкта і словесно розкриває його суть.
4. Пояснення вчителя випереджає кожний етап демонстрування. Наочність підтверджує слова вчителя і стає ілюстрацією для подальших його міркувань.

Добір того чи іншого прийому пояснення і демонстрування об'єкта залежить від рівня знань, умінь і розвитку учнів, особливостей конкретного навчального матеріалу, а також потенційних можливостей наочних засобів навчання.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Психологічною основою забезпечення міцності економічних знань є властивості пам'яті, а саме: запам'ятовування, зберігання і наступне відтворення інформації. Міцними вважаються такі знання, які ми можемо пригадати в будь-який час, коли завгодно, і використати у практичній діяльності.

Для досягнення міцності у засвоєнні знань і умінь учнями вчитель повинен, керуючись навчальною програмою, детально відбирати матеріал для кожного заняття. Зміст навчального

матеріалу повинен поступово розширюватись, ілюструватись новими фактами, використовуватись для повторення у різних ситуаціях і для застосування на практиці.

Можна виділити такі шляхи реалізації даного принципу:

- опора на основні принципи навчання (зв'язок навчання з життям, систематичність і системність, активність і самостійність, наочність, доступність тощо);
- формування відповідної установки учнів на запам'ятовування (визначає повноту, міцність і послідовність навчального матеріалу, який підлягає запам'ятовуванню);
- організація розумової діяльності учнів на основі вивченого матеріалу (порівняння, узагальнення, систематизація, застосування набутих знань у різноманітних ситуаціях);
- робота над технікою запам'ятовування (організація повторення різними способами з виділенням головного на всіх етапах засвоєння економічної інформації);
- систематичний контроль за результатами навчання (з об'єктивною оцінкою роботи учнів, що впливає на міцність набутих знань).

Велике значення для забезпечення міцності знань і умінь мають точність викладання навчального матеріалу і застосування засобів унаочнення.

Принцип емоційності навчання. Цей принцип об'єктивно впливає з положення про єдність мислення і почуттів та зумовлюється обов'язковими емоційними переживаннями дитини в процесі пізнання дійсності. Позитивні за своїм змістом переживання вчителя і учнів сприяють підвищенню ефективності навчання на уроках економіки. Негативні емоції, навпаки, гальмують успішну навчальну діяльність.

Серед багатьох позитивних інтелектуальних почуттів найголовнішим є почуття інтересу до економічних знань. У зв'язку з цим вчитель повинен розвивати у учнів пізнавальну активність до вивчення економіки. Успішність навчання зумовлюється також

почуттям упевненості учнів у своїх силах та в правильності своїх знань, умінь, навичок. На уроках педагогу необхідно постійно наголошувати на пріоритеті загальнолюдських цінностей.

Принцип виховного характеру навчання. У процесі навчання формується особистість учня, тобто на заняттях вирішуються одночасно загальноосвітні і виховні завдання.

Погляди і переконання, схильності та інтереси, що формуються в процесі навчання економіки, залежать від того, яких знань набувають учні, як вони їх набувають, наскільки знання і способи їх засвоєння відповідають потребам учнів.

Процес навчання економіки спрямований у першу чергу на розвиток економічного мислення, як основного компонента економічного виховання учнів. Економічне мислення проявляється в умінні відображати факти і явища економічного життя, встановлювати зв'язки між ними, вирішувати економічні задачі. На уроках економіки формується економічна культура особистості, яка досягається через цілеспрямовану діяльність щодо оволодіння методами раціональної економічної поведінки. Одним із компонентів економічної культури є оволодіння людиною економічними знаннями й уміннями господарювання. У процесі навчання економіки створюються умови для розвитку таких особистісних якостей учня, як підприємливість, ощадливість, ініціативність, діловитість, відповідальність, самостійність.

Принцип виховного характеру навчання ставить перед вчителем такі основні вимоги:

- ознайомлення учнів з основними цілями економічної політики (економічне зростання, повна зайнятість, економічна ефективність, економічна свобода тощо);
- використання навчального процесу з економіки з метою виховання в учнів економічної і правової культури;
- ознайомлення учнів з професіями, яких найбільше потребує ринок;
- єдність на кожному уроці намічених вчителем загальноосвітніх

і виховних завдань;

- розвиток пізнавальних здібностей, творчого мислення, пам'яті учнів;
- формування умінь планувати і організовувати свою роботу.

Реалізації принципу виховного характеру навчання в першу чергу сприяє особистість учителя, його гуманізм і ставлення до учнів, захопленість своїм предметом, загальна ерудиція, високий інтелектуальний рівень викладання. Все це в комплексі допомагає формувати інтерес учнів до економіки як навчального предмета.

В процесі навчання економіки важливе тісне поєднання і взаємодія всіх принципів навчання. Вчителю економіки потрібно не тільки розуміти суть і знати вимоги, які ставляться до навчального процесу тим чи іншим принципом навчання, але й треба уміло реалізовувати ці принципи навчання і виховання учнів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке принципи навчання? Які функції вони виконують?
2. Назвіть засоби формування пізнавальних інтересів до вивчення економіки.
3. Охарактеризуйте принцип систематичності і послідовності у навчанні.
4. Як Ви розумієте словосполучення «ситуація успіху»? Наведіть приклад її створення на уроці.
5. Поясніть значення принципу зв'язку теорії з практикою. Яким чином досягається його реалізація на уроках економіки?
6. У чому полягає сутність принципу доступності навчання?
7. Доведіть необхідність застосування на уроці принципу індивідуального підходу.
8. Розкрийте значення принципу наочності навчання. Охарактеризуйте методичні прийоми поєднання слова вчителя і наочності в процесі вивчення економіки.
9. Назвіть шляхи реалізації у навчальному процесі принципу міцності засвоєння знань, умінь і навичок.
10. Які основні вимоги ставить перед вчителем принцип виховного характеру навчання?

РОЗДІЛ 3

Методи навчання економіки

3.1. Поняття про методи навчання

Слово "метод" походить від грецьких слів "metha" – шлях до мети "odos" – слідувати.

Під *методами навчання* розуміють способи спільної роботи вчителя й учнів, за допомогою яких досягається оволодіння знаннями, уміннями і навичками, формується світогляд учнів, мобілізуються їхні здібності, тобто відбувається досягнення мети навчання.

Методи навчання складаються з окремих елементів, які називаються прийомами. Кожен метод навчання складається з певної кількості прийомів. Вони виступають його частинами, тобто структурними елементами. *Метод* — це спосіб роботи, який охоплює весь її шлях, тоді як *прийом* застосовується тільки для окремих разових дій. Окремі прийоми можуть входити до складу різних методів. Так, прийом засвоєння учнями нових понять і економічних термінів відбувається під час пояснення матеріалу вчителем, під час самостійної роботи із підручником, у процесі бесіди, під час виконання практичної роботи тощо.

У процесі навчання економіки як самі методи, так і прийоми застосовують у різних сполученнях. Один і той же вид діяльності в різних випадках виступає як самостійний метод, а в інших як прийом навчання. Так, бесіда і пояснення є самостійними методами навчання. Якщо ж вчитель періодично застосовує їх під час виконання практичної роботи для мобілізації уваги учнів, виправлення помилок, то пояснення і бесіда виступають як прийоми навчання, які ввійшли у метод інструктування. Метод і прийом можуть мінятися місцями. Якщо, наприклад, повідомлення економічних відомостей здійснюється методом пояснення, у процесі якого демонструються таблиці, картки, посібники, то це демонстрування виступає як методичний

прийом. Але якщо наочний посібник є об'єктом вивчення, і основні знання учні одержують на основі його розгляду, то демонстрування виступає як метод навчання, а словесні пояснення вчителя – як методичний прийом.

У процесі навчання економіки застосовують різноманітні методи навчання. Одним із них належить більша роль у досягненні навчально-виховної мети уроку, іншим – менша. Але мета уроку досягається сукупністю методів і прийомів.

Єдиній класифікації методів навчання в сучасній дидактиці немає. Шкільна практика використовує різні класифікації методів залежно від ознак, покладених в основу їх створення. Найпростішою для застосування є класифікація методів навчання *за джерелами здобування знань*, за якою всі методи поділяються на три основні групи: словесні, наочні та практичні.

Також відома класифікація методів навчання *за співвідношенням рівнів пізнавальної діяльності школярів*: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий і дослідницький.

Виділяють також інші підходи до класифікації методів навчання:

- *за розумовими операціями* (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, абстракція);
- *за категоріями теорії пізнання* (дедуктивний і продуктивний, теоретичний і практичний, чуттєвий і абстрактний);
- *за метою освіти і виховання* (методи розвитку навичок, виховання почуттів та ін.);
- *за формами організації процесу навчання* (екскурсії, методи фронтальної, групової та індивідуальної роботи);
- *відповідно до ступеня співвідношення педагогічного керівництва і самостійності учнів.*

Загальноприйнятої класифікації методів навчання поки ще не існує.

Далі розглянемо характеристику окремих методів навчання, які найчастіше застосовують вчителі на уроках економіки.

3.2. Характеристика методів навчання за джерелами формування знань

Група словесних методів. До них належать: усний виклад знань, бесіда, диспут, рольова (ділова) гра, робота з підручником (навчальним посібником, статистичним збірником). Загальним для цієї групи методів є те, що джерелом знань виступає слово. Звичайно, кожен з методів має свої специфічні особливості.

Усний виклад є монологічною формою навчальної роботи. Вчитель повідомляє інформацію, яку учень сприймає, осмислює, запам'ятовує, а потім репродуктивно відтворює засвоєний матеріал. При цьому найкраще поєднувати живе слово вчителя з іншими засобами навчання. Цей метод передбачає комплексну підготовку педагога: встановлення контакту з учнівським колективом, стимулювання учнів до сприймання нового матеріалу, оптимальну організацію пізнавальної діяльності школярів.

Усний виклад знань має свої як позитивні риси, так і недоліки. До позитиву можна віднести:

- слово вчителя, крім певної інформації, одночасно впливає на пізнавальну діяльність учнів і має великі виховні можливості;
- усний виклад забезпечує комплексну реалізацію основних принципів навчання (системність, науковість, доступність та ін.);
- охоплення системи різноманітних засобів та прийомів: демонстрація економічних моделей, використання таблиць і графіків тощо;
- можливість вчителя використовувати нові наукові досягнення і статистичні дані, які ще не знайшли відображення в діючих підручниках (посібниках);
- підвищення інтенсивності вивчення програмного матеріалу за умов застосування передових технологій і засобів навчання;
- демонстрування учням прикладів логічної та яскравої мови, загальної культури та ерудиції педагога.

До головних недоліків методу слід віднести недостатню пізнавальну активність школярів при домінуючій активності самого

вчителя і неможливість повної реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання.

Основними різновидами усного викладу є: розповідь, пояснення, інструктаж, шкільна лекція. На уроках економіки використовуються всі види усного викладу.

Розповідь — це живий, емоційний, не дуже тривалий за часом виклад будь-якого питання з теми. Виділяють такі різновиди розповіді: описові, художні, науково-популярні. На уроках економіки застосовують науково-популярну розповідь, яка базується на аналізі певного теоретичного матеріалу. Таким методом учитель знайомить учнів з різними гіпотезами, абстрактними поняттями. У процесі науково-популярної розповіді формуються вміння порівнювати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, робити висновки і складати прогнози.

Пояснення — це більш доказовий виклад матеріалу, пов'язаний з вивченням економічних закономірностей, процесів і явищ. Під час пояснення вчитель застосовує системне обґрунтування певних теоретичних положень.

До розповіді і пояснення ставлять такі вимоги, які треба виконувати, щоб забезпечити досягнення дидактичної мети:

1. *Достовірність змісту.* Факти, які наводять учням, повинні якнайкраще відповідати змісту навчальної програми і бути науково обґрунтованими. Не слід захоплюватися великою кількістю фактів, бо за ними інколи зникає суть явища або процесу, що вивчається.
2. *Виклад матеріалу в логічно виправданій послідовності.* Поняття «просте» і «складне» в науці і навчанні не збігаються. Практикою роботи доведено, що в зв'язку з цим під час пояснення процесів або явищ доцільно вдатися до аналітико-синтетичного викладання матеріалу, а саме: спочатку ознайомити учнів із явищем в цілому, потім розчленувати (практично або в уяві) явище на складові частини, вивчити їх і знову повернутися до явища у цілому,

розглянувши його глибше і докладніше.

3. *Емоційність викладу*. Якщо вчитель залишається байдужим під час викладання навчального матеріалу, то таке ставлення передається учням. І навпаки, коли вчитель викладає матеріал емоційно, а цьому сприяє правильний добір фактів, то учні краще сприймають нові відомості і добре запам'ятовують їх.

Пояснення і розповідь можна будувати в *індуктивній* послідовності, починаючи з ознайомлення учнів з конкретними фактами і явищами, поступово переходячи до формулювання загальних понять і висновків. Так, якщо повернутись до наведених вище теорій, що розкривають явище безробіття, і співвіднести чинники попиту і пропозиції на ринку праці з наведеними поясненнями причин безробіття, то можна зробити висновок про те, що все залежить від того, в якій конкретній ситуації виникло безробіття. Якщо йдеться про безробіття в період циклічного спаду виробництва, то воно виникає через невідповідність між пропозицією та попитом, що загрожує скороченням виробництва і появою безробіття. Якщо безробіття виникає в період докорінної зміни технології виробництва, то воно виникає через гнучку структуру ринку праці. Якщо йдеться про ймовірні наслідки масового підвищення заробітної плати, то у такому випадку спостерігається зв'язок між рівнем зарплати і рівнем зайнятості.

Застосовується і *дедуктивний* спосіб усного викладу, коли його починають із роз'яснення загальних понять і положень, які потім ілюструють конкретними прикладами. Так, наприклад, у процесі розгляду економічного кругообігу, спочатку визначають основних економічних суб'єктів, надають їм характеристику, а потім показують і розкривають взаємозв'язки, які відбуваються між ними в процесі функціонування економіки.

Інструктаж проводиться перед виконанням практичних та самостійних робіт, а також перед проведенням нестандартних форм навчання, таких як: конференція, вікторина, диспут, залік тощо.

Бесіда являє собою діалог. Це досить поширений і ефективний

метод навчання, коли вчитель за допомогою вдало поставлених запитань спонукає учнів відтворювати раніше набуті знання або робити самостійні узагальнення на основі засвоєного матеріалу. Одна з переваг бесіди полягає в тому, що вона сприяє розвитку активності й самостійності учнів. Бесіда застосовується на всіх етапах навчання і тісно пов'язана з розповіддю вчителя.

Вчитель повинен керуватися такими вимогами до бесіди: опиратися на раніше засвоєні учнями знання і їх життєвий досвід; детально продумувати систему запитань з теми уроку; послідовно задавати запитання учням, вислуховувати їх відповіді; уточнювати і доповнювати висловлювання.

Для підготовки і побудови бесіди доцільно:

- розбити навчальний матеріал на невеликі логічно закінчені порції;
- розмістити ці порції у логічній послідовності;
- сформулювати стосовно до кожної порції запитання до учнів у такій формі, щоб на нього вони змогли дати, як правило, однозначну відповідь;
- уявити собі передбачувані відповіді учнів;
- намітити необхідні уточнення і доповнення до відповідей учнів і сформулювати висновки.

Залежно від поставленої мети розрізняють: вступну, повідомлювальну, підсумкову (бесіда-повторення) і контрольну бесіду. *Вступну бесіду* проводять на початку уроку з метою виявити рівень підготовки учнів до сприймання нового матеріалу, а також перед виконанням практичних робіт та перед екскурсією. *Повідомлювальна бесіда* застосовується під час аналізу наочних посібників, схем, таблиць, малюнків. *Підсумкова бесіда* проводиться з метою узагальнення і систематизації вивченого на уроці матеріалу, виділення в ньому головного та формування самостійних висновків учнів, які корегуються вчителем. *Контрольна бесіда* застосовується для перевірки рівня засвоєння знань.

За структурою побудови бесіди і характером діяльності учнів

виділяють два основних види бесіди: катехізичну і евристичну (сократівську). *Катехізична бесіда* панувала в епоху середньовіччя відповідаючи вимогам догматичного навчання. Під час катехізичних бесід передбачаються стислі відповіді учнів на запитання вчителів, котрі переважно виявляють знання фактичного матеріалу. Це найпростіша форма бесіди, яка передбачає запитання, логічно не пов'язані між собою. *Евристична бесіда* характеризується тим, що вчитель ставить перед учнями певну проблему і за допомогою послідовних запитань та додаткової інформації (яка вже відома учням) примушує їх відтворювати наявні знання і шляхом логічних міркувань самостійно підійти до розв'язання поставленої проблеми.

За формою проведення бесіди можуть бути *фронтальними* та *індивідуальними*.

Бесіда вимагає більшої затрати навчального часу на вивчення одного і того ж матеріалу, ніж розповідь або пояснення. Але ефективність бесіди у формуванні свідомості і міцності засвоєння навчального матеріалу учнями, у розвитку їх самостійності і пізнавальної активності значно вища.

Шкільна лекція — це виклад учителем складної проблеми важливого питання навчальної програми. Вона застосовується для викладу складного за змістом і значного за обсягом матеріалу окремих тем або розділів. Під час шкільної лекції є можливість комплексно проаналізувати актуальні економічні проблеми.

Лекція, так само як і урок, реалізує навчальну, виховну розвиваючу мету навчання.

У підготовці і проведенні лекції можна виділити такі основні етапи:

1. Визначення тематики лекції. Темі лекцій визначаються вчителем до початку навчального року під час тематичного планування матеріалу навчальної програми предмету економіка. Застосування лекційної форми доцільно при викладенні великої кількості навчального матеріалу, який є ключовим. Так, лекційну форму доцільно використовувати вже на першому уроці, коли

розкривається предмет економічної науки, його значення в житті суспільства, розглядається історія розвитку економічної науки.

Лекція може бути вступною (на початку вивчення теми), поточною (у процесі вивчення теми) і оглядовою (підсумковою).

Визначивши тему лекції, вчитель встановлює її місце у системі уроків з відповідного розділу програми. При цьому визначається доцільність проведення семінарського заняття.

2. Добір навчального матеріалу до лекції. Систематизація матеріалу до лекцій здійснюється вчителем заздалегідь. Учитель повинен постійно знайомитись з новими книгами, статтями із журналів, методичними рекомендаціями, передовим педагогічним досвідом. Прочитаний і вивчений матеріал учитель використовує під час підготовки до занять, у тому числі лекційних.
3. Складання плану лекції. Під час планування визначається мета лекції, виділяються основні питання, враховується рівень готовності учнів до сприймання матеріалу. При цьому вчитель визначає і діяльність учнів, тобто розробляє методичний хід лекції.

Процес проведення лекції включає:

- підготовку учнів до сприймання матеріалу (оголошення теми, мети і основних питань, які будуть розглядатися на лекції, та зміст самостійної роботи учнів тощо);
- виклад учителем матеріалу лекції;
- формулювання висновку, підбиття підсумків лекції;
- визначення подальшої роботи учнів за темою лекції.

Вчитель під час проведення лекції повинен вміти організувати самостійну роботу учнів, а саме записування основних положень лекції у вигляді пунктів, тез, конспекту; підготовку повідомлень за окремими питаннями теми тощо.

4. Добір методичних прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів на лекції.

Лекція – це усний твір, який народжується в аудиторії, і вчителю ніяк не можна читати текст лекції з листка, адже перед

ним знаходяться підлітки, а встановити з ними необхідний діловий контакт, дивлячись у конспект, неможливо. У зв'язку з цим учителю доцільно записати зміст лекції у вигляді розгорнутого плану і сформулювати проблеми, намітивши таким чином напрям самостійного пошуку учнів.

Відомий ряд традиційних прийомів збудження інтересу учнів до лекцій:

- «апеляція до особистості лектора» (наведення вчителем прикладів із власного життя);
- «апеляція до безпосередніх інтересів учнів» (місце і роль набутих учнями знань на лекції у подальшому їхньому навчанні);
- «освіжаючий відступ». На лекції учні найбільше втомлюються на десятій і тридцятій хвилинах. У цьому випадку вчитель може сказати деякий жарт, каламбур, щоб викликати сміх в аудиторії;
- «аплікація» (підготовка 2-3 учнів, які виступають перед аудиторією з деякими повідомленнями за темою лекції).

На лекції має відбуватися взаємодія учнів із навчальним матеріалом на рівні ознайомлення. Щоб учні змогли розширити набуті знання, уміли застосовувати їх на практиці, потрібні семінарські і практичні роботи. У зв'язку з цим доцільно завершувати кожен лекцію коротким роз'ясненням про порядок подальшого вивчення теми на уроці, семінарі або під час практичної роботи.

Семінарське заняття визначається в методиці як форма навчального процесу, яка являє собою колективне обговорення учнями теми під керівництвом учителя. На семінарському занятті учні набувають умінь самостійної роботи з книгою (читання, конспектування, складання тез, плану тощо), підготовки виступів, висловлювання своїх суджень з приводу відповідей інших учнів. Як правило, семінар – це продовження роботи над темою, яка розглядалась на лекції.

Підготовка до семінару починається за 1,5 – 2 тижні до його проведення. Вчитель знайомить учнів із темою семінару, називає питання, які будуть розглядатись, і визначає список основної і допоміжної літератури.

Структура семінарського заняття охоплює вступне слово вчителя, обговорення учнями теми семінару, заключне слово вчителя.

У вступному слові вчитель виділяє головну ідею заняття. Ця ідея повинна спрямовувати колективну роботу учнів, має бути орієнтиром у їх виступах, повідомленнях. Після вступного слова вчителя семінар може бути побудований у формі бесіди всієї групи учнів або обговорення раніше підготовлених доповідей за визначеною темою.

У заключному слові вчитель підбиває підсумок заняття, чітко формулює всі висновки і оцінює виступи учнів.

Група наочних методів навчання. До наочних методів навчання належать: демонстрування, ілюстрування. За допомогою наочних методів навчання учні набувають знань в результаті зорового сприйняття окремих процесів і явищ або їх зображень.

Ілюстрування та демонстрування — це наочні методи, які передбачають показ конкретних предметів та явищ у вигляді зображень.

Метод ілюстрування передбачає показ учням ілюстративних посібників: плакатів, таблиць, графіків, логічно-опорних схем (ЛОС) та структурно-логічних схем (СЛС), моделювання ситуацій з використанням комп'ютерних засобів тощо. Наприклад, при вивченні теми «Економічний вибір» учні розглядають можливі комбінації використання ресурсів для виробництва двох благ, які подані у таблиці, і їх графічне відображення у вигляді кривої виробничих можливостей.

Підвищенню ефективності засвоєння знань сприяє також використання на уроках економіки ЛОС та СЛС, які є різновидами схематичної наочності. У ЛОС подається схематичне зображення

певної частини теоретичного матеріалу з виділеними логіко-дидактичними зв'язками між його елементами в уявній формі. СЛС – це своєрідний графічний конспект, в якому структурно подається найістотніша інформація з конкретної теми або розділу. Схематична наочність може бути використана як під час вивчення нового матеріалу, так і під час повторення чи закріплення вивченого матеріалу.

Таблиця 1

Можливі комбінації	Тарілки	Чашки
А	7	0
Б	6	2
В	5	3
Г	3	4
Д	0	5

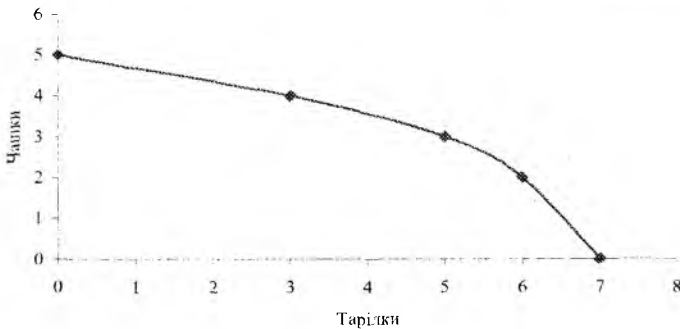

Рис 4. Крива виробничих можливостей

У процесі аналізу ілюстрацій учні не тільки сприймають матеріал, а й проводять з ним певну розумову роботу: пояснюють зміст ілюстрацій, порівнюють їх, роблять узагальнення.

На відміну від ілюстрування, *демонстрування* передбачає показ матеріалів в динаміці. У процесі вивчення окремих тем курсу економіки доводиться демонструвати кінофільми. Так, програмою

передбачено ознайомлення учнів зі змістом виробництва та його основними елементами, продуктивністю та інтенсивністю праці тощо. Вивчення цих питань за допомогою плакатів чи ЛОС не створює в учнів повного уявлення про виробництво, а провести екскурсію на виробництво мають змогу не всі вчителі. Саме тому в таких випадках доцільно використати навчальне кіно.

Застосуванню кінофільму на уроці передусє підготовка вчителя, який проглядає його і, виходячи з поставленої дидактичної мети, вирішує, як найкраще вписати кінострічку в канву уроку.

В одних випадках фільм стає джерелом нових знань, в інших допомагає учням зрозуміти матеріал, викладений учителем, або узагальнити його. У зв'язку з цим можуть бути різні форми поєднання слова вчителя з демонструванням кінофільму.

1. Пояснення перед демонструванням, яке налаштовує учнів на сприйняття інформації зоровим аналізатором. Особливо це важливо, коли у фільмі розглядаються досить складні питання, а в кадрах зустрічаються дрібні деталі.
2. Демонстрування фрагменту фільму, а потім пояснення вчителя або бесіда із учнями за змістом фільму і навчальним матеріалом.
3. Демонстрування супроводжується поясненням, тобто синхронним коментарем вчителя, який виникає в зв'язку з тим, що дикторський текст не завжди буває задовільним для конкретної аудиторії.

Група практичних методів навчання. Головною ознакою практичних методів є відтворююча (репродуктивна) навчально-пізнавальна діяльність учнів. Практичні методи використовуються для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування певних умінь та навичок. До групи практичних методів входять: вправи, задачі, практичні та самостійні роботи.

Вправа – це метод навчання, що полягає у повторенні певних дій, під час яких у учнів формуються вміння та навички застосування вже

набутих знань. За характером навчальної діяльності учнів розрізняють такі вправи: усні, письмові, графічні й технічні. За дидактичною метою виділяють вправи тренувальні, творчі та контрольні. Для економіки специфічними є графічні роботи, в яких знання знаходять відображення в графіках, схемах, таблицях, діаграмах.

Економічні задачі мають велике значення при вивченні економіки. Вони сприяють більш міцному засвоєнню навчального матеріалу, дають можливість підвищити пізнавальну активність учнів, стають способом формування в них знань і умінь.

Практично-лабораторний метод базується на проведенні певних експериментів. Він виступає одним з видів самостійної дослідної роботи учнів. Метод реалізується за допомогою системи програмних практичних робіт, під час виконання яких учні (індивідуально або групами) проводять певні дослідження.

3.3. Характеристика методів навчання на основі характеру пізнавальної діяльності учнів

М. М. Скаткін та І. Я. Лернер запропонували класифікацію методів навчання на основі характеру пізнавальної діяльності учнів. Вони виділили такі методи:

- *пояснювально-ілюстративний* (інформаційно-репродуктивний). Суть його полягає в тому, що внаслідок діяльності вчителя учні сприймають ті чи інші факти, процеси, явища та фіксують їх у своїй пам'яті. При цьому сприйняття організується шляхом поєднання слова вчителя, підручника, наочних посібників;
- *репродуктивний метод*. Його призначення – навчити учнів застосовувати знання й уміння в знайомій навчальній ситуації або за зразком. Учитель організує і стимулює діяльність учнів, а учні відповідають на типові запитання, виконують дії за запропонованим зразком, планом, інструкцією;
- *проблемного викладу*. Його призначення – показати учням зразок доказового розв'язання проблеми, розкрити з його допомогою складний шлях просування до істини. Вчитель сам

визначає проблему, формулює її та показує шлях розв'язання в доступних для розуміння учнями протиріччях, а учні стежать за ходом міркувань, контролюють їх переконливість, стежать за логікою доведення, засвоюють етапи й логіку розв'язання цілісних проблем;

- *частково-пошуковий метод*. Вчитель організовує участь учнів у розкритті тих чи інших питань теми, що вивчається. Вчитель визначає проблему і поділяє її на кілька завдань, що складають етапи розв'язання проблеми в цілому; учні осмислюють проблему і роблять самостійні кроки в розв'язанні її окремих елементів. Яскравою формою цього методу є евристична бесіда;
- *дослідницький метод* передбачає участь учнів у науковому пізнанні. Вони самостійно спостерігають і вивчають певні процеси та явища, виявляють проблему дослідження, висувають гіпотези, планують шляхи їх перевірки, вивчають додаткову літературу, оцінюють результати і роблять висновки. Яскравим прикладом цього методу є метод проєктів.

3.4. Проблемне навчання економіки

Проблемне навчання є необхідним елементом сучасної системи освіти.

Головним засобом здійснення як дослідницького, так і частково-пошукового методів навчання є проблемні завдання. При цьому виконання проблемних завдань передбачає знаходження не тільки нових знань, але й нових шляхів пошуку цих знань і може розглядатися як найважливіший елемент проблемного навчання.

На думку Г.О. Понурової, проблемне навчання може тлумачитись як дидактичний підхід, що враховує закономірності розумової діяльності людини. Головною умовою проблемного навчання є створення проблемної ситуації, а також її усвідомлення, прийняття і розв'язування в процесі спільної діяльності учнів і вчителя за максимальної самостійності перших.

Проблемна ситуація визначається як стан інтелектуального утруднення, явно або не зовсім усвідомлене суб'єктом, шляхи подолання якого потребують пошуку нових знань, нових способів діяльності. Виникнення проблемної ситуації означає, що в процесі діяльності людина зіткнулась з чимось не зрозумілим. Якщо в ході аналізу проблемної ситуації людина усвідомлює той її елемент, який викликав утруднення, і приймає його до рішення на основі тих знань і умінь, якими він володіє, саме тоді проблемна ситуація перетворюється на проблему. Таким чином, проблема представляє собою проблемну ситуацію, усвідомлену й прийняту суб'єктом до вирішення.

Але слід мати на увазі, що не кожна проблемна ситуація становиться проблемою, хоча кожна проблема містить проблемну ситуацію. Нерідко в практиці навчання зустрічаються питання вчителя, які створюють у учнів інтелектуальне утруднення, але пошук відповіді на які для учнів є недоступним, бо вони ще не володіють необхідними вихідними знаннями і вміннями.

Проблемна ситуація характеризує визначений психологічний стан учня, що виникає в процесі виконання завдання та вимагає нових знань про предмет або способи й умови виконання завдання. Джерелом проблеми є протиріччя між наявними знаннями школяра і новими фактами. Отже, головний елемент проблемної ситуації – невідоме, нове, те, що має бути відкрито для правильного виконання потрібної дії. При цьому необхідно, щоб, з одного боку, проблемне завдання базувалось на тих знаннях і вміннях, якими володіє учень, а з іншого – містило невідоме, те, що потрібно відкрити, те, що, власне, становить характерну ознаку досліджуваного об'єкта або загальний спосіб дій, які потрібно засвоїти. Проблемну ситуацію можна розглядати як початковий момент активного розумового процесу. Як відомо, мислити людина починає, коли в неї з'являється потреба щось зрозуміти, розгадати; в останньому випадку мислення починається з подиву або здивування. У дуже спрощеному вигляді проблемне завдання можна порівняти із загадкою. Своїм змістом

вона часто заводить дитину в глухий кут, примушує думати, шукати відповідь, знайшовши яку, учень набуває нехай невеликого, але нового досвіду.

Найважливішим психологічним моментом розв'язування проблеми є прийняття цього завдання. Прийняття – це не тільки мотиваційне забезпечення розв'язання, але й переклад умов задачі власною мовою учня, використання властивих йому інтерпретацій і символів. Учень розв'язує (у справжньому змісті слова) лише ту задачу, в якій знаходить певний особистісний зміст. Особливо яскраво ця закономірність виявляється, коли учні самі вибирають те або інше завдання і самостійно приходять до відкриття шляху розв'язання проблеми.

У розв'язуванні проблем зазвичай виокремлюють такі етапи:

- усвідомлення проблеми, що виражається у стані подиву, здивування. Формою вираження проблеми, її словесним формулюванням є проблемне питання, проблемна задача або проблемне завдання;
- розкриття протиріччя та виявлення складностей у розв'язанні проблеми;
- формулювання робочих гіпотез на основі знань фактичного матеріалу і припущень учнів;
- обговорення і добір однієї або кількох гіпотез, що ведуть до найбільш оптимального розв'язання проблеми;
- обґрунтування і доведення гіпотези, за можливості – перевірка за допомогою безпосередніх дій;
- висновок, узагальнення набутих знань і досвіду розв'язування проблем.

З огляду на сучасне бачення проблеми, особливу увагу слід приділити формулюванню та детальному обговоренню гіпотез, що ведуть до розв'язання проблеми. При цьому можуть бути розглянуті проблеми, що не мають остаточного розв'язання на цей момент.

У чому ж тоді пролягає завдання проблемного навчання на сучасному етапі?

В обґрунтуванні варіантів розв'язування проблеми, перевірці інтелектуальних і творчих можливостей учнів під час формування й захисту своєї гіпотези, своєї позиції, а також у суперництві гіпотез, коли відбираються найбільш доведені та найбільш цікаві із них.

У навчанні економіки часто доводиться пояснювати навчальний матеріал, у якому стикаються судження «можливо-неможливо», «раціонально-нераціонально», «впливає на процес позитивно чи негативно» і т.п. Проблемні ситуації такого типу відіграють важливу роль у формуванні активної розумової діяльності учнів.

Прикладом такої ситуації може бути *фрагмент уроку на тему: «Підприємство і власність»*. Вчитель ставить перед учнями проблемне запитання: «Як створити підприємство через нестачу капіталу?». Для підготовки учнів до розв'язання різних ситуацій з даної проблеми вчитель підкреслює, що досить часто трапляються ситуації, коли для реалізації ідеї потрібні значні оборотні кошти, а в підприємства їх немає.

У цьому випадку можливі два варіанти дій: взяти в діло компаньйонів і скористатися їхніми грошима, або звернутися в банк з проханням надати кредит.

Учні залучаються до розв'язання двох ситуацій.

Ситуація перша. Банк може відмовити у кредиті, тоді час, витрачений на запит кредиту, виявляється загубленим, в виробництво простоюватиме або зірветься вигідна операція.

Ситуація друга. Припустимо, що банк кредит видав. Але значну суму не так просто буде повернути, особливо якщо вона потрібна на тривалий час (для придбання обладнання, а за кожен день користування кредитом доведеться банку сплачувати відсотки).

Після обговорення ситуацій учні приходять до певного висновку: якщо підприємець не впевнений у можливості швидкого повернення кредиту, то він бере у справу компаньйонів, що стають співвласниками бізнесу. У такий спосіб створюється підприємство.

Найважливішою складовою проблемного навчання є знаходження нового змісту. Це відбувається під час уявної апробації

сформованого в учня стереотипу досвіду поводження, що вичерпує його можливості на певний момент; потім – у дискредитації колишніх смислів унаслідок виявлення протиріч і, нарешті, у набутті нового досвіду, а й іноді й принципів поводження.

Відома психологічна закономірність – вплив попереднього досвіду на процес засвоєння нових знань і способів дій – у науковій літературі зустрічається під назвою «психологічний бар'єр попереднього досвіду». Суть цього явища полягає в тому, що вироблені в процесі практичної діяльності вміння і навички гальмують встановлення нових способів дії. Учні не можуть звільнитися від звичних способів дії й піти шляхом нових, оригінальних рішень.

Розрізняють два види цього явища: асоціативне і репродуктивне гальмування. Репродуктивне гальмування спостерігається тоді, коли замість нового способу виконання дії проявляється інший, раніше засвоєний. Воно може створюватись для створення проблемних ситуацій тільки в тому разі, коли виникає потреба його запобігти. Асоціативне гальмування проявляється під час заміни раніше засвоєних способів дії новими. Це досить ефективний спосіб створення проблемних ситуацій.

Рушійною силою подолання впливу «психологічного бар'єру» попереднього досвіду є боротьба властивих йому протилежних тенденцій – до збереження (фіксації надбаного) і до його зміни (модифікації). Це протиріччя, за відповідних умов, – джерело створення проблемних ситуацій.

При навчанні економіки такі ситуації виникають дуже часто, особливо під час виконання практичних завдань. Учителю важливо бачити їх прояв і при потребі вміти їх загострювати або знімати шляхом своєчасного втручання. Актуалізація необхідних знань і способів дії сприяє створенню проблемних ситуацій такого типу. Розширення попередніх уявлень, знань і вмінь із питань, що розглядаються, застосування конкретизованих настанов запобігають прояву «психологічного бар'єру» попереднього досвіду.

Відзначимо, що питання про прийняття учнем досвіду, яке змушує його змінити певні свої уявлення й думку про себе, є основою особистісно-орієнтованої ситуації. Без цього суперечливого моменту, що вимагає вольового зусилля, рефлексивно-критичного погляду на себе, не може бути власне особистісного розвитку.

Вибираючи проблемні питання та завдання, які можна використати в курсі економіки, слід урахувати вимоги програми, вікові особливості й інтереси учнів, значущість проблем як для окремих учнів, так і для всього суспільства. Зауважимо, що підготовку учнів до використання проблемного підходу краще розпочинати з імітування розв'язування проблеми, в цьому випадку вчитель сам підводить учнів до її розв'язання. Потім використовуються прості проблемні питання, і тільки після цього можливо створення проблемної ситуації.

На стадії висування гіпотез елементом проблемного навчання може бути «мозковий штурм», під час якого учні можуть висловлювати будь-які, найфантастичніші й навіть безглузді, припущення. Учитель повинен не заважати їм, а, навпаки, підтримувати учнів і фіксувати висловлювані ними точки зору для наступного обговорення.

Від дискусії метод «мозкового штурму» відрізняється новизною проблеми і відсутністю готових рішень, більшою самостійністю і творчою активністю учасників, комплексним підходом до вирішення проблеми.

У процесі проведення «мозкового штурму» слід дотримуватись таких методичних рекомендацій:

- під час «висування ідей» не пропускайте жодної, але і не намагайтесь їх оцінювати під час висловлювання, бо в цьому випадку учні зосередять більше уваги на захисті свої ідей, ніж на спробах запропонувати нові й досконаліші;
- необхідно заохочувати всіх до висловлення якомога більшої кількості ідей. Варто заохочувати навіть фантастичні ідеї;
- потрібно якомога більше ідей. Зрештою, кількість породжує якість;

- спонукайте всіх учасників розвивати та змінювати ідеї інших; об'єднання або заміна раніше висунутих ідей часто зумовлює висунування нових, які перевершують попередні;
- запропонуйте учням казати все, що вони думають; не обговорювати й не критикувати висловлювань інших; розширювати запропоновані ідеї.

Використання прийому «мозковий штурм» дозволяє звільнити учнів від незручності, скутості, інерції мислення і шаблонів під час розв'язування проблемної задачі. Вони одержують можливість подивитися на об'єкт або явище з нової, подекуди несподіваної, точки зору.

Наприклад, метод «мозкового штурму» можна застосувати при розробці стратегії підприємства. З цією метою формується робоча група із учнів, які виступають як працівники підприємства. Під керівництвом вчителя проводиться обговорення варіантів стратегії і остаточний вибір проекту стратегії.

3.5. Вибір методів навчання

У практичній роботі вчителя економіки дуже важливо, щоб він міг правильно обирати і користуватись системою методів для ефективної організації навчально-виховної діяльності. Для творчого педагога процес вибору для себе оптимальних методів навчання є досить тривалим і динамічним.

Під час вибору методів навчання необхідно враховувати:

- можливості даних методів для реалізації поставленої мети і завдань уроку;
- відповідність методів специфіці економіки як навчального предмета, її змісту і обраних форм організації навчання;
- індивідуальні особливості учнів даної вікової групи, конкретного класу;
- специфіку рис особистості самого вчителя, його здібності й творчий потенціал;
- можливості матеріально-технічної бази конкретного навчального закладу.

Експериментальними дослідженнями і узагальненням педагогічного досвіду роботи вчителів економіки доведено, що тільки комплексне застосування вчителем усієї різноманітної системи існуючих методів навчання в їх численних комбінаціях, поєднаннях і взаємозв'язках може забезпечити високу ефективність навчання і розвиток школярів на сучасному етапі.

Питання для самоконтролю

1. Що таке методи навчання?
2. У чому полягає відмінність методів від прийомів навчання? Наведіть приклади, коли один і той же вид діяльності може виступати як метод навчання в одній ситуації і як прийом навчання в іншій.
3. За якими ознаками класифікують методи навчання?
4. Розкрийте особливості групи словесних методів.
5. Чим відрізняються такі словесні методи як розповідь і пояснення? Які вимоги до них ставляться?
6. Наведіть класифікацію навчальних бесід за різними критеріями. Які вимоги ставляться до бесіди як методу навчання?
7. Розкрийте особливості підготовки і проведення лекції.
8. Із яких складових складається структура семінарського заняття?
9. В чому полягає відмінність між ілюструванням і демонструванням?
10. Охарактеризуйте практичні методи навчання. Яке їх значення в навчально-виховному процесі з економіки?
11. Дайте характеристику методів навчання, які класифікують за характером пізнавальної діяльності учнів.
12. Розкрийте сутність проблемного навчання.
13. Які етапи виокремлюють у розв'язуванні проблеми?
14. Надайте рекомендації щодо оптимального добору вчителем методів навчання.

РОЗДІЛ 4

Засоби навчання економіки

4.1. Поняття про засоби навчання

Оптимальне поєднання засобів навчання на уроках економіки є необхідною умовою формування наукових знань про суспільство і його економічну діяльність.

Засоби навчання — це різні види джерел знань, які використовуються у навчальному процесі з метою формування в учнів відповідних знань, умінь і навичок.

У більшості випадків засоби навчання призначаються для забезпечення наочності, що є особливо важливим, оскільки на уроках економіки учні досить часто мають засвоювати закономірності і взаємозв'язки між певними економічними поняттями, залежність між якими доцільно показувати за допомогою графіків.

Усі засоби навчання можна умовно поділити на засоби, що забезпечують наочність навчання або операційну діяльність учнів.

4.2. Класифікація засобів навчання економіки

В основу класифікації засобів навчання економіки може бути покладений розподіл їх за способом зображення і відображення економічних об'єктів та явищ (рис. 5).

Натуральні об'єкти сприяють формуванню безпосередніх уявлень учнів про економічні об'єкти і явища, що вивчаються, їх властивості, взаємозв'язки.

Моделі натуральних об'єктів і явищ — це спеціально змодельовані засоби навчання, що дають уявлення про економічні об'єкти, явища. Вони відтворюють узагальнені образи відповідних об'єктів чи явищ з певного погляду, акцентують увагу на конкретних аспектах господарської діяльності людей, сприяють розвитку уяви.

Описи і зображення економічних об'єктів за допомогою символів. Навчально-наочні посібники цієї групи сприяють формуванню логічного мислення, розкривають сутність і структуру об'єктів і явищ, особливості їх просторового функціонування, допомагають засвоєнню теоретичних знань, формуванню вмінь аналізувати економічні об'єкти та явища, визначати їх кількісні показники, працювати з технічними засобами, фіксувати й опрацьовувати отриману інформацію, класифікувати її відповідно до заданих критеріїв (параметрів).

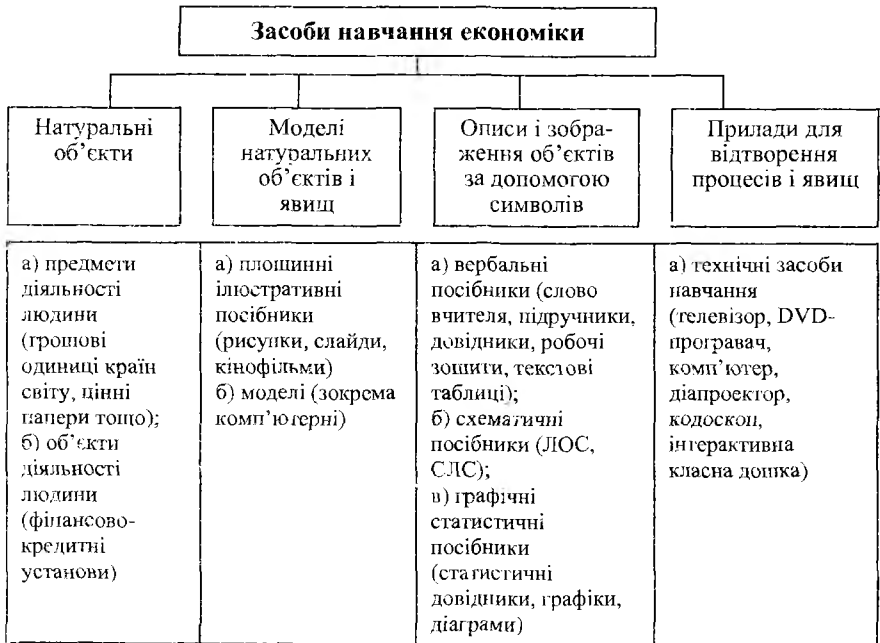

Рис. 5. Класифікація засобів навчання економіки

Прилади для відтворення процесів і явищ – це всі сучасні технічні засоби навчання, які допомагають унаочнювати навчально-виховний процес з економіки. Для ефективного використання технічних засобів навчання потрібно дотримуватись таких основних вимог:

– дидактична доцільність, відповідність обраних засобів змісту

- навчального матеріалу;
- зручність користування;
- надійність роботи технічного засобу;
- простота підготовки до роботи в умовах звичайної навчальної аудиторії;
- можливість розроблення дидактичних матеріалів для використання самим вчителем;
- наявність в аудиторії спеціально обладнаного місця для встановлення технічного засобу;
- можливість для вчителя раціонально використовувати своє робоче місце і дошку.

Вибір конкретних засобів навчання залежить від багатьох факторів. Серед них: вид навчальної діяльності, зміст і обсяг теми, вимоги до засвоєння знань учнями, тривалість навчального заняття і його форма, наявність відповідних засобів тощо.

Загальним принципом вибору є динаміка від простого до складного.

4.3. Особливості роботи із вербальними та статистичними посібниками на уроках економіки

Робота з підручником. Одним із найголовніших вербальних посібників є підручник, який є основним засобом навчання економіки для учнів. У ньому подана певна система і обсяг економічних знань, які визначені навчальною програмою і викладені в логічній послідовності.

Уміння працювати з підручником належить до найважливіших, оскільки підручник є одним з основних джерел економічних знань для учнів під час роботи в класі і вдома.

Цілеспрямована робота з підручником сприяє формуванню вмінь раціонально працювати з інформацією, сприяє підвищенню самостійності, створює умови для органічного зв'язку класної і домашньої роботи, приводить до зниження навчального навантаження.

До загальних правил роботи з підручником належать:

- ознайомлення з підручником (на першому ж уроці вчитель обов'язково знайомить учнів з підручником, з його текстовим і позатекстовим компонентами);
- формування системи вмінь і навичок роботи з підручником, з його різними компонентами (як з кожним окремо, так і в поєднанні).

Підручник як засіб навчання можна використовувати на всіх етапах уроку як для індивідуальної, так і фронтальної роботи учнів.

На етапі активізації пізнавальної діяльності підручник можна використати з метою повторення раніше вивченого матеріалу, щоб підготувати основу для засвоєння нових економічних знань.

В процесі вивчення нового матеріалу учні розглядають наведені у підручнику схеми, таблиці, графіки. Особливо це є необхідним, коли в процесі викладу у вчителя немає можливості задіяти інші засоби унаочнення поданого матеріалу.

На етапі закріплення знань учням можна запропонувати знайти відповіді на поставлені вчителем питання у тексті підручника.

Більшість сучасних підручників з економіки, які рекомендовані до використання у загальноосвітніх закладах Міністерством науки і освіти України, вже містять варіанти завдань для виконання програмних практичних робіт і потребують, як правило, роботи із текстом підручника.

Підручник також є основою для підготовки учнями доповідей на семінарських заняттях, текст якого доповнюється відомостями із додаткової літератури, засобів масової інформації тощо.

Безпосередньо на уроці учням можна запропонувати такі види роботи із підручником:

- коментоване читання;
- складання плану тексту;
- складання ЛОС або СЛС до теми;
- просте переказування змісту, виділення головного;
- самостійний відбір доказів і прикладів;

- структурування змісту питання або теми у вигляді таблиці;
- виконання завдань для актуалізації опорних знань, для закріплення й узагальнення вивченого;
- аналіз навчального матеріалу і встановлення закономірностей між економічними поняттями;
- аналіз малюнків, фотографій, схем;
- самостійна робота із завданнями;
- виділення логічних частин тексту, їхніх назв, визначення головної думки текстової частини;
- робота з додатками до підручника;
- виконання завдань і перевірка себе за допомогою запитань практичних завдань, наведених у підручнику тощо.

Робота із статистичним довідником. Специфіка навчання економіки полягає в тому, що її неможливо засвоїти без опори на статистичні матеріали, які подаються у статистичних довідниках або, як приклади, в додатках до підручника.

Дані про економічні показники у статистичних довідниках подаються у вигляді таблиць і діаграм, які побудовані на основі наведених в них даних. Тому головним завданням вчителя на уроках економіки є навчити учнів працювати із статистичним матеріалом.

Для формування у учнів вмінь роботи із статистичним довідником вчитель може використати такі прийоми роботи:

- навести економічні показники для ілюстрації;
- порівняти наведені дані;
- проаналізувати економічну ситуацію, спираючись на наведені економічні показники;
- здійснити розрахунки;
- систематизувати дані;
- визначити динаміку й тенденції змін, які відбуваються в економіці;
- виявляти причини змін в економічних показниках і робити прогнози щодо їх подальших змін тощо.

Наприклад, учням можна запропонувати такі завдання при роботі

із статистичним даними «Індекси споживчих цін за роками».

Обчисліть, як змінилися ціни в 2006 році порівняно з 2003 роком. Обчисліть реальну заробітну платню в 2005 році, якщо середня номінальна зарплата в 2005 році дорівнювала 770 грн.

Роки	Індекс споживчих цін, %
2003	140
2004	110
2005	120
2006	119

Питання для самоконтролю

1. Що таке засоби навчання?
2. Наведіть класифікацію засобів навчання економіки?
3. Від яких факторів залежить вибір засобів навчання?
4. Запропонуйте види роботи з підручником на уроці економіки.
5. Наведіть приклади виразів при роботі із статистичним довідником.

РОЗДІЛ 5

Форми організації

навчально-виховного процесу з економіки

5.1. Урок як основна форма організації навчального процесу з економіки

Основною формою організації навчально-виховного процесу з економіки є урок. За статистикою, саме уроку відводиться 98% усього навчального часу.

Урок – це динамічна варіативна форма організації навчальних занять на основі взаємодії учителя і учнів, при якій зберігаються часові рамки, постійний склад учнів і певна дидактична організація, яка включає зміст, форми, методи та засоби навчання, які систематично застосовуються для вирішення завдань навчання, виховання та розвитку учнів у процесі навчання.

Основними ознаками уроку як форми організації навчальної діяльності є:

- постійний склад учнів;
- регламентованість часом та включення до розкладу;
- систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності та соціальних відносин забезпечується через взаємодію вчителя та учнів.
- використання різноманітних форм організації навчально-виховного процесу (фронтальних, парних, групових, індивідуальних) і методів навчання (традиційних, активних, інтерактивних).

До будь-якого уроку можна визначити спільні вимоги, що витікають із дидактичних принципів навчання:

- 1) чітка спрямованість щодо визначення мети уроку: вона триєдина – пізнавальна, розвиваюча, виховна. Мета уроку – основа ефективної діяльності вчителя та учнів, що визначає характер їхньої взаємодії;

- 2) конкретно поставлені завдання на уроці, які визначають обсяг знань, умінь і навичок учнів, а також розвиток їхнього наукового світогляду;
- 3) доступність навчального матеріалу, викладання його змісту з урахуванням вікових особливостей учнів;
- 4) генералізація навчального матеріалу, виділення головного у змісті та його зв'язок з попередньо отриманими знаннями;
- 5) науковість змісту уроку, тобто навчальний матеріал не повинен суперечити сучасному рівню економічних знань, і одночасно, має викладатися на доступному для учнів рівні із наведенням зрозумілих для учнів прикладів. Добираючи навчальний матеріал до уроку, треба враховувати такі чинники: мету уроку, знання і вміння набуті учнями на уроках економіки, знання учнів з основ інших наук;
- 6) урок повинен спонукати учнів до самостійної творчої діяльності, активізувати процес пізнання через роботу з різноманітними джерелами знань, насамперед із статистичними даними і їх графічним відображенням у вигляді графіків і діаграм;
- 7) поєднання фронтальної, групової та індивідуальної роботи учнів, диференціація навчання;
- 8) повна стовідсоткова зайнятість учнів протягом всього уроку. За допомогою різноманітних педагогічних і психологічних прийомів вчитель не повинен допускати відволікання учнів від навчально-виховного процесу;
- 9) основний навчальний матеріал має бути засвоєний більшістю учнів за час, відведений на вивчення теми уроку. Це можливо лише за умови, що вчитель поєднує вивчення нового матеріалу з багаторазовим його повторенням, використовуючи різні методи, методичні прийоми, засоби навчання, систематично корегує та контролює знання на даному і наступних уроках;
- 10) урок повинен бути логічно взаємопов'язаний в усіх своїх

частинах, а також входить за своїм змістом, разом із попередніми і наступними уроками, як складова частина до великої теми чи розділу.

Кожний урок повинен бути чітким щодо організації його проведення. Така чіткість уроку передбачає своєчасну і якісну підготовку наочних посібників і засобів навчання; своєчасний і організований початок і завершення уроку; реалізацію навчальної програми; планування вчителем навчального процесу; старанність і активність учнів.

5.2. Структура уроку економіки

До структурних компонентів уроку економіки відносять: організаційний момент, актуалізація опорних знань, мотивація навчальної діяльності, взаємодія вчителя і учнів з вивчення нового матеріалу, узагальнення і систематизація знань, підведення підсумків уроку і пояснення домашнього завдання.

Організаційний момент – початковий елемент кожного уроку. Якість уроку значною мірою залежить від того, наскільки організовано він починається. Вчитель психологічно та організаційно готує учнів до виконання відповідної роботи: перевіряє присутність учнів, їх підготовку до уроку (наявність робочого зошита, підручника тощо). За часом організація уроку не повинна перевищувати хвилини. Велике значення має дисциплінованість самого вчителя. Урок повинен починатися разом із дзвоником. Запізнення вчителя розхолоджує учнів і негативно впливає на їхню готовність до початку уроку. Якщо з перших хвилин учні не бачать вимогливості вчителя, не відчувають себе членами трудового колективу, який має певні навчальні завдання, то це може призвести до порушення дисципліни на уроці і до низької активності учнів.

Актуалізація опорних знань. Завдання цього структурного компоненту уроку полягає в тому, щоб організувати та цілеспрямувати пізнавальну діяльність учнів, відновити в пам'яті навчальний матеріал, життєвий досвід, підготувати їх до сприйняття

нового матеріалу. Мета вчителя на даному етапі уроку – з'ясувати ступінь засвоєння навчального матеріалу та виявити прогалини у знаннях учнів. Перевірка рівня засвоєння знань, умінь і навичок учнів, які вони отримали на попередніх уроках, може здійснюватися різними методами, формами та засобами. Вчитель може застосувати індивідуальне усне опитування, але воно є не досить ефективним, тому що із-за браку часу можливо опитати тільки 1-2 учнів, оскільки економічні питання дуже масштабні і їхнє висвітлення потребує багато уваги. У цей час інша частина учнів займатиметься своїми справами.

Для ширшого охоплення класу можна проводити фронтальне опитування, коли у повторенні навчального матеріалу бере участь більшість учнів. При цьому запитання ставляться конкретні, які не вимагають детальної відповіді. Для деяких учнів вчитель може підготувати індивідуальні завдання із використанням роздаткового матеріалу (короткі запитання, тести, економічні задачі, завдання для аналізу статистичних даних, діаграм, графіків). Для досягнення максимальної ефективності цієї частини уроку доцільно комбінувати різні форми перевірки знань. Орієнтовний термін проведення актуалізації опорних знань 10-15 хвилин. Оцінювання учнів рекомендується здійснювати відразу після відповіді.

Мотивація навчальної діяльності починається з короткої вступної розповіді або бесіди вчителя про практичне значення тих знань, що будуть вивчатися. Так, наприклад, вивчення теми «Позичковий процент» вчитель може розпочати з нагадування учням про те, що наші потреби безмежні, а ресурси для їх задоволення обмежені. У зв'язку з цим, будь-яка людина рано чи пізно замислюється над тим, щоб задовольнити хоча б одну із своїх потреб за рахунок позичених грошей у банківської установи. Але в якому банку буде вигідніше взяти позику? Для цього потрібно проаналізувати умови на яких банк надає кредит, порівняти позичкові проценти і вирахувати кінцеву вартість товару, який буде придбано на запозичені кошти, із урахуванням плати за кредит.

Під час розповіді вчитель повинен контролювати все: передусім свою емоційність при розповіді – вираз обличчя, жести, артикуляцію тощо. Важливо показати, що розповідь вчителя цікава не тільки учням, але і йому самому. Тоді вона краще сприймається дітьми і ефективність навчально-виховного процесу різко підвищується. Протягом усього уроку, бажано, щоб вчитель впливав на емоції учнів, заохочував їх до свідомого та зацікавленого сприйняття навчального матеріалу.

Мотивація навчальної діяльності і актуалізація опорних знань як структурні компоненти уроку можуть мінятися місцями в залежності від дидактичної мети уроку.

Васмодія вчителя і учнів з вивчення нового матеріалу. Типовою проблемою цього етапу є прагнення вчителя пояснити все, наполягання на тому, щоб учні якомога більше записали. На інші види роботи часу не вистачає. Адже надиктовування тексту відбирає багато зусиль, учні виконують малопродуктивну роботу, і переживають при цьому негативні емоції, які асоціюються з вивченням предмета. Чим більше надиктовуємо, тим менше учень розуміє, його головне завдання – встигнути записати. Чим більше дитина пише, тим більше враження, що предмет складний і нецікавий.

Натомість подання нового матеріалу бажано здійснювати окремими смисловими блоками, кожен з яких є логічною основою для наступного та продовження попереднього, бо учні не можуть відразу сприйняти і усвідомити навчальний матеріал відповідного уроку. При цьому використовуються таблиці, графіки й інші види наочності. Разом з цим, ознайомлення із змістом кожного смислового блоку бажано супроводжувати його закріпленням, аналізом та багаторазовим повторенням, використовуючи різні методи, форми й засоби навчання та педагогічні прийоми. Вивчення кожного смислового блоку спирається на вже знайомі поняття, процеси, факти. Основні поняття теми уроку доцільно розкривати на конкретних прикладах із життєвого досвіду учнів.

Виклад нового матеріалу завершується *корекцією та закріпленням знань*. Корекція та закріплення знань може бути як окремим структурним компонентом уроку, так і складовою частиною етапу взаємодії вчителя і учнів з вивчення нового матеріалу, коли після пояснення навчального матеріалу окремого смислового блоку здійснюється його повторення і закріплення.

Повторення навчального матеріалу бажано провести на уроці кілька разів на різних рівнях засвоєння із використанням різних методів, прийомів та засобів навчання, в тому числі із використанням ЛОС, СЛС.

Для перевірки ступеню засвоєння знань учням можна запропонувати розв'язування задач, виконання вправ, складання схем і запитань один одному, наведення прикладів, роботу з підручником і статистичними матеріалами (знайти показники, підтвердження, довести тощо). Краще, коли це буде робота в парах, індивідуальна чи в малих групах.

Даний етап уроку дуже важливий і їм не можна нехтувати, бо без систематизації та відповідного упорядкування нових знань учень самостійно не знайде їм місця у структурі наявного досвіду й інформації.

Підведення підсумків уроку – обов'язковий компонент уроку, без якого неможливо вивчати новий матеріал. Вчитель проводить аналіз характерних помилок, допущених учнями на уроці. У співбесіді з учнями вчитель виділяє основні питання, поняття, терміни, які учні мали засвоїти на даному уроці. Без підведення підсумків урок не можна назвати закінченим. Ця частина уроку формус в учнів уміння генералізувати вивчений матеріал, відбирати головне, готус їх до виконання домашнього завдання.

Пояснення домашнього завдання здійснюється наприкінці уроку. Вчитель повинен пояснити особливості його виконання, врахувати обсяг, можливості його засвоєння окремими групами учнів, використання додаткової літератури тощо. Для кращого засвоєння теми можна запропонувати навести приклади з досвіду батьків або

підготувати цікаві матеріали з додаткових джерел. В деяких випадках учитель дає індивідуальні завдання учням, як встигаючим, так і учням із низькою успішністю. Бажано, щоб домашні завдання були спрямовані на розвиток самостійної творчої роботи учнів, а не на просте відтворення отриманих знань.

5.3. Типи уроків з економіки та їх особливості

Уроки, що є складними педагогічними утвореннями, як і всі складні явища, можуть бути поділені на типи за різними ознаками. Урок здавна був об'єктом класифікації, але до цього часу ця складна проблема не вирішена і в педагогіці єдина типологія уроків відсутня.

В дидактиці за різним критерієм розрізняють такі типи уроків:

- за способом проведення (урок-лекція, урок-бесіда, урок-практичне заняття тощо);
- за характером пізнавальної діяльності (урок первинного закріплення знань, урок утворення нових понять тощо);
- за ступенем самостійності учнів (урок самостійної роботи, урок вчителя з учнями тощо).

Але більшість науковців розрізняють типи уроків за дидактичною метою. Кожен тип уроку має свою структуру (з яких структурних компонентів складається урок), послідовність (в якій послідовності ці компоненти входять у заняття), зв'язок (як вони між собою пов'язані).

При викладанні економіки використовують такі основні типи уроків: вступний, комбінований, урок вивчення нового матеріалу, урок формування вмінь і навичок, урок застосування знань, вмінь і навичок, урок узагальнення і систематизації знань, урок контролю і корекції знань, вмінь і навичок.

Зупинимось на характеристиці кожного типу уроку.

Вступний урок проводиться, як правило, на початку нового навчального року. Він служить вступом до вивчення шкільного курсу економіки. Значення вступного уроку полягає у формуванні в учнів позитивної мотивації на подальше засвоєння навчального

матеріалу, а саме викликає зацікавленість, показує значення курсу економіки у практичній діяльності людини та суспільства. Основним методом навчання на вступному уроці є пояснювально-ілюстративний у вигляді лекції чи бесіди.

Комбінований урок найбільш поширений у практичній діяльності вчителів економіки. Саме типова структура такого заняття дає змогу реалізувати багатопланові завдання вивчення предмета, урахувати індивідуальні можливості учнів, створює відчуття стабільності й логічної послідовності в ході пізнавальної діяльності.

Основна мета комбінованого уроку – вивчення нового матеріалу, закріплення пройденого, формування економічних знань, умінь і навичок.

Типова структура комбінованого уроку включає всі основні структурні компоненти: організаційний момент, актуалізацію опорних знань, мотивацію навчальної діяльності, взаємодію вчителя і учнів з вивчення нового матеріалу, узагальнення і систематизацію знань, підведення підсумків уроку і пояснення домашнього завдання. Бажано, щоб протягом етапу вивчення нового матеріалу бесіда або розповідь вчителя була чітко структурована за невеликими смисловими блоками. У кожному з цих блоків можна виділити три частини: ознайомлення (вивчення), закріплення (повторення), засвоєння.

Зазначена типова структура комбінованого уроку не є стійкою. Вона може змінюватися вчителем залежно від теми, що вивчається, або взаємозв'язків між наступною та попередньою темами уроків. Тому структурні компоненти уроку можна змінювати місцями та встановлювати різні часові терміни їх проведення.

Комбіновані уроки доцільно проводити під час вивчення невеликих тем або коли зміст попереднього уроку тісно пов'язаний з поточним і повторення його змісту логічно переходить у вивчення нового матеріалу. Недоліком цих уроків є постійний повтор, тобто, коли схема уроку перетворюється на стереотип, що може призвести до зниження ефективності навчально-виховного процесу. Особливо

небезпечно, коли комбінований урок є основним типом уроку при викладанні більшості навчальних дисциплін в загальноосвітньому навчальному закладі.

В останній часи в наукових дослідженнях все більше превалує думка про необхідність відмови від комбінованого уроку на користь уроку вивчення нового матеріалу із паралельним закріпленням знань.

Урок вивчення нового матеріалу виключає такий структурний компонент як актуалізація опорних знань. Уроки цього типу використовуються при вивченні великих за обсягом тем, основними завданнями яких є вивчення загальних понять і основних проблем економіки, які потребують для засвоєння різних джерел економічних знань. Цьому типу уроку найкраще відповідають такі теми: історичний погляд на економічний розвиток країн, економічний процес і економічні системи, організаційно-правові форми підприємств, соціальна політика держави, сучасні моделі ринкової економіки. Основними завданнями таких уроків є вивчення певного обсягу теоретичних відомостей, формування понять. Основними методами навчання при цьому є: пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, дослідницький. Вони покликані формувати в учнів уміння і навички самостійної творчої діяльності.

На уроках вивчення нового матеріалу бажано використовувати графічну наочність (ЛЮС, СЛС), які служать учням алгоритмом засвоєння навчального матеріалу. Вивчення нового матеріалу пропонується учням на основі його генералізації з багаторазовим повторенням на різних рівнях засвоєння. При цьому учні виконують ряд конкретних завдань, що мають за мету закріплення знань, умінь і навичок. Не варто проводити уроки вивчення нового матеріалу у вигляді лекції, оскільки учні спроможні запам'ятати при цьому тільки 15% нового матеріалу.

Основний структурний компонент уроку – вивчення нового матеріалу – бажано поділити за змістом на кілька основних смислових блоків, кожен з яких має такі складові: стисла розповідь

або бесіда вчителя; розробка спільно з учнями графічної схеми змісту уроку; виділення основних понять; кількаразове повторення нового матеріалу; узагальнення вивченого. Після вивчення окремих смислових блоків уроку проводиться узагальнення всієї теми уроку за допомогою графічних схем; визначаються основні поняття та питання теми, що вивчається. На етапі узагальнення і систематизації знань учням можна запропонувати самостійну роботу: дати відповіді на тестові завдання, розв'язати економічну задачу, що буде сприяти закріпленню нового матеріалу.

Проаналізувавши рівень засвоєння навчального матеріалу окремими групами учнів, вчитель починає пояснення домашнього завдання.

Домашнє завдання пропонується не тільки за змістом підручника, але й за додатковими джерелами економічної інформації. Головне при цьому – домашнє завдання повинно враховувати можливості окремих груп учнів і бути посильним для виконання.

Урок формування вмінь і навичок. Основним на цих уроках є виконання практичних робіт під чітким керівництвом вчителя з метою застосування набутих знань на практиці.

Структура уроку формування вмінь і навичок складається із таких компонентів: організаційний момент, актуалізація опорних знань, яка стосується практичної роботи, мотивація навчальної діяльності, робота учнів з виконання практичної роботи із поточним інструктажем вчителя, підведення підсумків уроку і пояснення домашнього завдання.

Наприклад, проведення практичної роботи «Визначення умов прибутковості підприємства» має на меті закріпити теоретичні знання учнів про витрати виробництва та їх види, собівартість продукції і доходи підприємства, види прибутку і рентабельність виробництва. При виконанні даної практичної роботи в учнів формуються вміння розраховувати собівартість продукції, визначати рентабельність виробництва, застосовуючи раніше здобуті знання.

Хід виконання такої роботи можна поділити на чотири етапи:

1 етап. Уся практична робота за розробленими попередньо алгоритмами виконується вчителем на дошці. Вчитель роз'яснює порядок виконання завдань, а учні занотовують його у своїх робочих зошитах і задають питання для повторення незрозумілих чи важких дій. Наприкінці пояснення вчитель звертається до класу із запитанням, чи всі все зрозуміли. У разі необхідності ще раз повторюється хід виконання роботи. Завдання вибирається аналогічне тому, що буде на інших етапах практичної роботи.

2 етап. Вчитель дає завдання всім учням класу з пропозицією не тільки виконати його, але й пояснити хід виконання. Це буде додаткове повторення алгоритму роботи для всіх учнів. Ті хто, правильно виконав роботу та зміг пояснити порядок її виконання, отримують оцінки.

3 етап. На перших двох етапах роботи вчитель домагається, аби якомога більша кількість учнів зрозуміла технологію виконання практичної роботи, а потім переходить до групових або індивідуальних завдань. Бажано, щоб кожне завдання було диференційованим відповідно до складу групи або із урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Виконуючи завдання, учні допомагають один одному повністю зрозуміти та засвоїти необхідні уміння і навички. Відбувається багаторазове повторення алгоритму виконання практичної роботи.

4 етап. Переважно на другому уроці кожна група захищає свою роботу біля дошки перед усім класом. Всі інші записують виконання та хід роботи у зошити. Поки пройде захист всіх груп, кожен учень кілька разів повторить всю технологію виконання практичної роботи. Це допомагає остаточно закріпити уміння та навички, виявити характерні помилки, вчить аналізувати свою роботу і роботу однокласників. Головним результатом є те, що сформовані вміння і навички після багаторазового повторення стають стійкими та довго не забуваються учнями. Перевага для вчителя при виконанні практичної роботи за запропонованим алгоритмом полягає в тому,

що йому немає потреби перевіряти всі роботи учнів, аналізуючи їх на наступному уроці. Все це роблять самі учні. Вчитель протягом третього і четвертого етапів виконує роль консультанта. Оцінюються всі виконавці практичної роботи або деякі із них за вибором вчителя.

Урок застосування знань, умінь і навичок. На уроках цього типу основне місце займає самостійна робота учнів, мета якої показати наскільки вони вміло і самостійно використовують свої знання під час виконання тієї чи іншої роботи.

Самостійна робота учнів на уроках цього типу охоплює практичні роботи, виконання яких потребує значного обсягу знань, наприклад розрахувати податки та збори за різними системами оподаткування. Тобто такі практичні роботи є узагальненням одержаних знань на практиці, використанням цих знань у практичній діяльності.

Такі практичні роботи виконуються на окремих уроках протягом 45 хвилин і включають наступні структурні елементи: повторення теоретичних знань, на яких ґрунтується завдання роботи, пояснення алгоритму виконання і безпосереднє виконання роботи. Наприкінці уроку вчитель збирає зошити, в яких виконувались завдання, і перевіряє їх в позаурочний час. На наступному уроці він аналізує результати виконання роботи і повідомляє оцінки.

Урок узагальнення і систематизації знань проводять, коли виникає потреба у систематизації знань з окремих розділів шкільного курсу економіки, наприклад «Вступ до економіки», «Домашнє господарство і підприємства», «Національна економіка».

Головними завданнями уроків даного типу є:

- оволодіння вміннями на основі фактичного та статистичного матеріалу виявляти загальні закономірності між окремими економічними категоріями;
- виявлення шляхів використання отриманих знань у практичній діяльності;
- перевірка якості засвоєння попередньо вивченого навчального матеріалу.

Такий тип уроку складається із наступних структурних

компонентів: організаційний момент, мотивація навчальної діяльності, узагальнення і систематизація знань, підведення підсумків уроку і пояснення домашнього завдання.

Для проведення таких уроків бажано використовувати велику кількість додаткової літератури, наочних посібників, в тому числі схем, діаграм, графіків, таблиць, кінофільмів, відеофільмів тощо. Методи та методичні прийоми проведення цих уроків різноманітні. Їх використання цілком залежить від досвіду і творчих можливостей вчителя.

Урок корекції і контролю знань, умінь і навичок має на меті виявлення прогалин у знаннях учнів та їх усунення. Уроки корекції та контролю включають уроки перевірки і обліку знань, самостійні та контрольні роботи. Такі уроки проводяться наприкінці вивчення великої теми або розділу, завершуючим етапом якого є тематична атестація.

Урок перевірки та обліку знань проводиться в тому випадку, якщо вчитель вважає, що не всі учні класу засвоїли навчальний матеріал із відповідної теми. Його основними структурними елементами є:

- постановка завдань уроку;
- пояснення порядку перевірки та обліку знань;
- вимоги до відповідей та норми оцінювання;
- проведення перевірки та обліку знань (основна частина уроку);
- підведення підсумків та оцінювання знань учнів;
- домашні завдання відповідно до результатів уроку.

Під час опитування учнів бажано ставити запитання у порядку логіки попереднього вивчення навчального матеріалу. Якщо на якесь питання учні не можуть відповісти, вчитель сам дає детальну відповідь, пояснюючі основні поняття. Таким чином він виправляє свої ж помилки, які допустив на етапі вивчення нового матеріалу. Це сигнал, що цьому питанню було приділено мало уваги. Запитання можна сформулювати у вигляді вікторин, тестів, ребусів, кросвордів тощо.

Специфікою уроків корекції знань з економіки є те, що вчитель перевіряє також уміння учнів вирішувати економічні задачі, при необхідності повторюючи алгоритм їх вирішення.

Готуючись до цього уроку, вчитель повинен враховувати можливості класного колективу. Він виявляє рівень засвоєння необхідних знань учнями і всім класом. Обговорення основних положень, понять, термінів теми, що вивчається, буде додатковим повторенням для тих учнів, які цього потребують. Саме те, що урок корекції знань передуює уроку контролю, є додатковим чинником, який змусить учнів бути особливо уважними та запам'ятовувати правильні відповіді.

Самостійні та контрольні роботи з економіки виконують функцію контролю за якістю знань учнів. Самостійна робота пропонується учням для поточної перевірки у процесі вивчення великої за кількістю годин теми. Вона відрізняється від практичної роботи тим, що при її виконанні учні не звертаються за допомогою до вчителя, а працюють самостійно, спираючись на вже відпрацьовані алгоритми. Вчитель контролює правильність виконання роботи і виставляє оцінку. Самостійні роботи узагальнюють вміння та навички, закріплюють їх. Вчитель, добираючи завдання для самостійної роботи або розробляючи їх власноруч, повинен враховувати здібності окремих учнів або груп учнів, якщо передбачає групову форму перевірки знань та умінь.

Контрольні роботи пропонуються всьому класному колективу або окремим учням при поточному чи підсумковому оцінюванні учнів вчителем, адміністрацією школи, органами управління освітою. Під час складання завдань треба враховувати орієнтовний термін їх виконання учнями. Він має бути не більше 30-40 хвилин.

Прагнення вчителів досягти найкращих результатів у розв'язанні освітніх завдань спонукає їх до створення *нестандартних уроків*, структура яких не може бути підведена під алгоритм класичного уроку, а тому їх важко класифікувати. Вони складають окрему групу. До таких уроків можна віднести наступні:

- інтегровані уроки;
- уроки-конференції;
- уроки-диспути;
- уроки-дослідження;
- уроки-полеміки;
- уроки-конкурси учнівських проектів;
- уроки-подорожі;
- рольові та ділові ігри;
- уроки-презентації;
- уроки-інсценізації;
- уроки-тренінги тощо.

Нестандартні уроки розширюють і поглиблюють зміст і обсяг навчального матеріалу на основі самостійної творчої діяльності учнів на уроках і в позаурочний час.

Кожний нетрадиційний урок має свою композицію та свій сценарій. Розширюючи основні питання змісту теми, що вивчається, учні готують самостійні виступи з використанням додаткової літератури. Важливим психологічним чинником, який спонукає учнів брати активну участь у проведенні цих уроків, є бажання самовизначитись, розкрити свій інтелектуальний потенціал не тільки перед вчителем, але й перед однокласниками, розповісти щось нове і захопити своєю розповіддю весь клас. Не останню роль відіграє також можливість отримати гарну оцінку. Вчитель попередньо сповіщає учнів, що за самостійні виступи буде ставити тільки оцінки достатнього та високого рівня. У разі невдалого виступу нижчі оцінки не ставляться.

Особливу увагу треба звернути на організацію нестандартного уроку й тривалість виступів. Знаючи, що увага дітей на розповіді товариша може бути зосереджена не більше 5-6 хвилин, не варто розтягувати виступи учнів на більший термін. Після кожної доповіді рекомендується провести її обговорення протягом 3-4 хвилин. Це сприятиме кращому запам'ятовуванню змісту, змінюватиме вид розумової діяльності, створюватиме психологічний комфорт у

класному колективі, готуватиме до більш уважного сприйняття наступної доповіді. На таких уроках не слід розглядати більше ніж 3-4 доповіді учнів. Наприкінці уроку вчитель аналізує всі виступи, оцінює їх, пов'язує їхній зміст з попереднім навчальним матеріалом. Вчитель повинен розуміти, що нестандартні уроки – це в першу чергу імпровізація, де потрібно швидко реагувати на висловлювання учнів та їх опонентів. Роль вчителя як організатора на такому уроці особлива. Саме від нього залежить психологічне сприйняття учнями навчального матеріалу, формування на уроці взаємовідносин у класі.

Нестандартні уроки дуже різноманітні за своєю структурою. В залежності від форми роботи, яку обирає вчитель, участь у них бере від половини до, практично, всього класу. Все залежить від творчої особистості вчителя.

5.4. Складання планів роботи вчителя

Відповідно до навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженою Міністерством освіти і науки України, вивчення економіки здійснюється один раз на тиждень в ІІ-му класі.

Згідно з розкладом уроків в ЗНЗ вчитель складає *календарний план* своєї роботи. Нова навчальна програма надрукована таким чином, що вчитель може не витратити зайвий час на переписування її змісту, а лише проставляти в ній календарні терміни викладання кожного розділу або теми. Для цього з лівого боку кожної сторінки програми виділена колонка, де зазначається дата проведення уроку (записи бажано робити простим олівцем, щоб наступного року можна було відредагувати терміни проведення уроків).

Збіг термінів виконання практичних робіт означає, що вони виконуються на уроках, становлячи їх невід'ємну частину. Для виконання деяких практичних робіт відводяться окремі уроки.

Вчитель на власний розсуд може збільшувати або зменшувати кількість годин на вивчення окремих тем, але такі зміни не можуть впливати на загальну суму годин, відведених на вивчення всього

курсу економіки. Тому ці зміни можливі тільки в межах кількості годин, визначених навчальною програмою на рік.

Наводимо зразок складання календарного плану Розділу 1 «Вступ до економіки», на вивчення якого навчальною програмою відводиться 7 годин.

Дата проведення уроку	Кількість годин	Зміст навчального матеріалу
9.09	7 год	Розділ 1. Вступ до економіки
	2 год	<i>Тема 1. Господарювання і економіка</i>
16.09	1 год	Урок 1. Економічні блага і ресурси, їх роль у задоволенні потреб людини. Проблема вибору. Альтернативна вартість.
	1 год	Урок 2. Потреби та їх вплив на розвиток економічних відносин у суспільстві. Групи потреб. Споживче благо.
23.09	1 год	<i>Тема 2. Економічні ресурси</i>
	1 год	Урок 3. Характеристика економічних ресурсів. Фактори виробництва і власність.
30.09	2 год	<i>Тема 3. Ринок та його основні елементи. Конкуренція на ринку</i>
	1 год	Урок 4. Попит і пропозиція. Еластичність попиту і пропозиції. Корисність товару
7.10	1 год	Практична робота № 1. Характеристика умов ринкової рівноваги. Аналіз кривих попиту і пропозиції.
	1 год	Урок 5. Поняття про конкуренцію. Види конкуренції.
14.10	1 год	<i>Тема 4. Гроші</i>
	1 год	Урок 6. Сутність грошей та їх походження. Функції грошей. Грошова маса. Інфляція.
21.10	1 год	<i>Тема 5. Економічний процес та економічні системи.</i>
	1 год	Урок 7. Основні суб'єкти економічного процесу. Економічний кругообіг. Форми і об'єкти власності.

Крім календарного плану роботи студентам-практикантам під час проходження виробничої педагогічної практики та молодим вчителям зі стажем роботи в загальноосвітньому навчальному закладі до п'яти років рекомендується складання календарно-

тематичного плану. Складання календарно-тематичного плану є підготовкою до розробки планів окремих уроків теми. Календарно-тематичний план роботи – це, практично, міні-плани кожного уроку, в їх послідовності та взаємозв'язку.

Під час складання календарно-тематичного плану необхідно враховувати такі особливості:

- які нові теоретичні та фактичні знання, поняття учні можуть засвоїти під час вивчення даної теми, на яких уроках теми;
- які уміння та навички необхідно сформувати або закріпити;
- на які базові знання, уміння і навички учнів треба спиратись вчителю при поясненні нового матеріалу;
- які методи, прийоми, форми роботи та засоби навчання треба використати для урізноманітнення навчання;
- як розподілити вивчення навчального матеріалу за смисловими блоками, щоб виділити години для вступних уроків, уроків застосування знань, умінь і навичок, узагальнення і систематизації знань, корекції і контролю;
- якими повинні бути результати вивчення теми для розвитку пізнавальних здібностей, формування наукового світогляду, виховання учнів.

Наводимо зразок форми для складання календарно-тематичного плану роботи вчителя економіки.

№ п.п.	Дата проведення	К-ть годин	Тема уроку	Зміст теми	Основні поняття, терміни	Вимоги до знань і умінь учнів	Тип уроку	Методи і засоби навчання	Практичні роботи

5.5. Підготовка вчителя до уроку та його планування

Щоб забезпечити високу якість уроків, вчитель повинен до них систематично готуватися. Ця підготовка включає постійну роботу вчителя над своєю освітою і підготовку, яка проводиться безпосередньо перед вивченням даної теми і кожного уроку, який входить до її складу.

Робота вчителя над своєю освітою включає насамперед удосконалення власних знань з предмету. Гарний вчитель економіки систематично працює над економічною літературою, знайомиться з новими книгами економічної тематики, читає спеціальні економічні журнали («Фінанси України», «Економіка України», «Економіка, фінанси, право», «Банківська справа»), вивчає статистичні щорічники.

Також вчитель повинен удосконалювати свою педагогічну майстерність. Для цього йому необхідно систематично знайомитись із новими книгами з методики викладання економіки в школі, з методичними рекомендаціями щодо організації навчально-виховного процесу з економіки в школі, з якими можна ознайомитись в журналі «Географія та основи економіки в школі», газеті «Основи економіки в школі». Для збагачення досвіду вчителя велике значення має відвідування ним уроків інших вчителів економіки.

Удосконалюючи свої знання, вчитель ніколи не повинен випускати із зору таку важливу задачу своєї роботи, як підготовка до уроків. Саме ґрунтовна підготовка вчителя до уроку разом із його педагогічною майстерністю є складовими формули ефективного уроку економіки.

Підготовка уроку – це своєрідна розробка комплексу заходів з вибором оптимальної структури організації навчально-виховного процесу, яка забезпечує найкращий кінцевий результат. При цьому необхідно, щоб вчитель міг вільно орієнтуватися у навчальному матеріалі і добре знав фактичний зміст даної теми.

У дидактиці розрізняють два етапи підготовки вчителя до уроку: попередній і безпосередній.

Попередня підготовка вчителя до уроку включає розробку системи уроків. Кожна тема програми – це система взаємопов'язаних уроків. Тому перед підготовкою окремих уроків необхідно розробляти тему в цілому. Насамперед вчитель продумує доцільну послідовність викладу навчального матеріалу в темі як із боку логіки

розгортання змісту, так і з боку забезпечення свідомого і міцного засвоєння учнями знань і вмінь. На цій основі матеріал теми розбивається по урокам, встановлюється їх послідовність, визначається тип кожного із них і основний метод навчання. Це робиться таким чином, щоб кожний урок був логічним етапом у вивченні навчального матеріалу і разом із тим був цілісним за своїм змістом і навчальними задачами.

У відповідності до навчальних задач, змісту і методів навчання визначаються наочні посібники необхідні для кращого усвідомлення учнями навчального матеріалу, які повинні бути завчасно підготовлені.

Безпосередня підготовка вчителя до уроку полягає у конкретизації календарно-тематичного плану роботи стосовно до кожного уроку і передбачає складання планів-конспектів окремих уроків. Тут вчитель має більш детально ознайомитись з тим, як викладено відповідний матеріал у підручнику з економіки, зіставити його з наявним рівнем підготовки учнів та існуючими дидактичними можливостями.

Готуючись до проведення уроку, вчитель повинен:

- здійснити відбір змісту навчального матеріалу з урахуванням мети і завдань даного уроку;
- виділити труднощі, що можуть виникнути у процесі вивчення нового матеріалу;
- вибрати найдоступніші форми і способи пояснення нових (особливо важкозрозумілих) понять, термінів, економічних законів;
- визначити систему найефективніших методів та прийомів навчання;
- спланувати взаємодію з учнями на різних етапах навчального пізнання в межах уроку;
- підібрати необхідні засоби унаочнення до даного уроку.

Технологічний ланцюг безпосередньої підготовки вчителя до уроку передбачає такі конструктивні дії:

- 1) вибір раціональної структури даного уроку з визначенням його по елементній будові;
- 2) чітке планування матеріалу уроку з визначенням його обсягу, виділення в ньому головного, вибір змісту демонстраційного матеріалу, розподіл навчальних завдань з урахуванням їх рівня труднощів;
- 3) передбачення видів роботи учнів на уроці (різні форми організації навчання, різні види навчально-пізнавальної діяльності, різні варіанти опитування, елементи самостійної роботи);
- 4) раціональний розподіл часу на окремі етапи уроку з визначенням шляхів логічного переходу між ними.

Під час планування уроку умовно можна виділити три взаємопов'язані між собою стадії: визначення мети уроку, розробка відповідного дидактичного апарату для його проведення, встановлення структури даного уроку з передбаченням можливих навчальних ситуацій.

Визначаючи мету уроку, бажано пам'ятати про єдність освітніх, розвиваючих і виховних завдань, які спрямовані на формування чіткої системи знань, умінь і навичок з економіки. Визначити мету уроку – це означає встановити:

- 1) які поняття, закономірності, ідеї повинні формуватися у учнів на уроці;
- 2) які уміння і навички із раніше набутих учнями повинні удосконалюватися на уроці і які уміння повинні бути дані їм вперше;
- 3) яка робота щодо виховання учнів повинна бути проведена в процесі їх навчання на уроці.

Мету уроку вчитель визначає на основі навчальної програми, враховуючи при цьому роль даного уроку в системі уроків всієї теми. Мета завжди повинна відповідати темі уроку.

Наприклад, *мета уроку «Організаційні типи підприємств»* може бути визначена так:

освітня: продовжити формувати знання про підприємство, ознайомити учнів з основними організаційними типами підприємства;

розвиваюча: тренувати вміння класифікувати підприємства за різними ознаками, розвивати вміння працювати в групах, формулювати і відстоювати власну думку;

виховна: виховувати економічну культуру, толерантність та критичність.

Визначивши мету уроку, вчитель встановлює тепер обсяг і зміст нового матеріалу, який необхідно викласти на уроці. При цьому він використовує різноманітні джерела інформації: шкільний підручник з економіки, методичні рекомендації щодо вивчення даної теми, довідники, статистичні щорічники, збірки задач з економіки, а також матеріал, який накопичується в процесі роботи над курсом. Ретельно продумуються методи навчання, добирається необхідна наочність.

Відібраний навчальний матеріал повинен бути науковим за своїм змістом, доступним і цікавим для учнів. Вчитель продумує цей матеріал з боку його ідейної спрямованості і виховного значення.

Необхідно виділити основне питання, зміст якого відображав би головну ідею всього уроку і був би «віссю», яка скріплювала б увесь фактичний матеріал. Без такої «вісі» урок ніколи не буде цільним за своїм змістом.

Обсяг і зміст навчальної програми розкриваються в шкільному підручнику з економіки, який служить важливим джерелом знань для учнів і разом з тим використовується вчителем при відборі матеріалу для уроку.

Між змістом матеріалу, який повідомляється на уроці, і змістом шкільного підручника повинна бути відповідність, але не може і не повинно бути повного співпадіння.

Чим може відрізнятись матеріал уроку від змісту підручника з економіки?

Вчитель повинен, керуючись навчальною програмою курсу, відібрати із підручника найголовніший матеріал, який має найбільше

значення для освіти і виховання учнів. Цей матеріал може бути поданий на уроці ширше і детальніше, ніж в підручнику, проілюстрований додатковими фактами, графіками, діаграмами. Наприклад, пояснюючи поняття «альтернативна вартість» доцільно проілюструвати розповідь вчителя за допомогою кривої виробничих можливостей.

Особа увага повинна бути приділена на уроці матеріалу, засвоєння якого викликає у учнів найбільші утруднення. З іншого боку, викладенню легких для засвоєння і другорядних питань може бути приділено менше уваги, ніж в підручнику.

Навчальний матеріал на уроці бажано давати на інших прикладах, ніж в підручнику. Необхідно як повніше використовувати на уроці свіжі наукові факти, які ще не встигли попасти в підручник; сучасні дані із подій, які відбувалися нещодавно; життєвий досвід учнів. Методика викладу матеріалу в значній мірі залежить від його змісту. Тому насамперед потрібно розділити увесь відібраний для уроку матеріал на окремі логічні змістовні частини, виділивши основні вузлові питання і згрупувавши навколо них пов'язані із ними другорядні питання.

Коли остаточно визначена структура уроку, тоді розробляються і моделюються різні навчальні ситуації. Вчитель може продумати дії, спрямовані на: активізацію уваги учнів під час вивчення нового матеріалу; створення сприятливої психологічної атмосфери в ході уроку; пробудження пізнавального інтересу учнів у процесі вивчення нової теми. Все це в комплексі допоможе уникнути негативного ставлення до навчання з боку учнів.

Виклад нового матеріалу необхідно побудувати таким чином, щоб забезпечити самостійну і активну роботу учнів на уроці. Слід завжди враховувати, що учні повинні знати із раніше вивченого матеріалу з економіки і інших шкільних предметів, що може бути їм відомо із власного досвіду.

Потрібно також продумати, які питання і в чому саме можуть викликати утруднення і що більше всього в даному матеріалі їх може зацікавити.

Це дозволить вчителю визначити характер роботи учнів на уроці: де можна застосувати евристичну бесіду, розв'язання проблемної ситуації, яку самостійну роботу можуть виконати учні і які вправи та економічні задачі їм можна запропонувати для повторення і закріплення на уроці. Після цього вже можна підійти до вибору методів викладу і засобів унаочнення по кожній частині матеріалу з урахуванням її змісту.

Наступний крок вчителя у підготовці до уроку – намітити послідовність викладу навчального матеріалу. Вона може бути такою ж, як і в підручнику, але може і суттєво відрізнятись.

В підручнику поданий короткий виклад всього матеріалу. Учні готують за підручником параграф, вже до того пророблений в класі; за підручником вони головним чином закріплюють знання і приводять їх в систему. На уроці ж матеріал учням повідомляється вперше. Тому при визначенні послідовності його викладу, потрібно виходити не тільки із логіки розгортання змісту теми, але й із логіки процесу засвоєння, із урахуванням обраних методів навчання.

Далі продумуються характер і методи закріплення нового матеріалу на уроці і зміст домашнього завдання. Щоб краще пов'язати повторення і перевірку знань з новим матеріалом, який повідомляється на уроці, доцільно розробляти зміст і методіку після розробки викладу нового матеріалу. На закінчення встановлюється послідовність етапів уроку і час, який необхідний для їх проведення. Цим визначається структура уроку.

Кінцевим результатом підготовчої роботи вчителя до уроку є складений поурочний план, форма і обсяг якого може бути різною в залежності від специфіки конкретної теми та досвіду вчителя.

Поурочний план складають орієнтовно за такою формою:

- клас;
- дата;
- тема уроку;
- мета: навчальна, виховна, розвиваюча;
- пізнавальні задачі для учнів;

- тип уроку;
- методи навчання;
- засоби навчання;
- структура уроку із зазначенням послідовності етапів уроку і часу, який заплановано витратити на їх проведення;
- хід уроку. До кожного із етапів уроку наводиться план їх проведення, а саме перелік основних і додаткових питань при актуалізації опорних знань із зазначенням форми опитування (фронтальне, індивідуальне); хід викладу нового матеріалу із зазначенням змісту його основних частин і методів навчання, які будуть застосовуватися; перелік запитань при закріпленні; формулювання домашнього завдання; підсумок уроку.

Але молодим вчителям і студентам-практикантам рекомендується складати більш розгорнуті плани-конспекти уроків. В розгорнутих планах-конспектах в частині актуалізації опорних знань доцільно написати допоміжні питання, які можуть бути задані учням в ході опитування, і стисло очікувані відповіді. В частині вивчення нового матеріалу важливо детально розробити і записати хід бесіди (питання і очікувані відповіді), а також формулювання висновків і узагальнень.

До детального плану-конспекту слід прикладати всі рисунки, які будуть зроблені вчителем на дошці, задачі, статистичні дані.

Наведемо як приклад план-конспект уроку на *тему «Потреби споживача»*

Мета: *освітня:* продовжити формувати в учнів знання про потреби, ознайомити з класифікацією потреб та структурою споживчих благ, навчити визначати сукупну та граничну корисність товарів;

розвиваюча: розвивати творчу активність, мислення і самостійність;

виховна: виховувати почуття самовдосконалості, економічну культуру.

Пізнавальні задачі:

що таке товари, послуги, споживчі блага?

в чому полягає сутність закону спадної граничної корисності?
що таке гранична та сукупна корисність?

Тип уроку: комбінований

Методи навчання: репродуктивний, пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий.

Засоби навчання: рисунок «Піраміда потреб Маслоу», товари (зошит, блокнот, ручка).

Структура уроку:

Організаційний момент (1 хв.)

Актуалізація опорних знань (7 хв.)

Мотивація пізнавальної діяльності (4 хв.)

Вивчення нового матеріалу (26 хв.)

Закріплення нових знань (5 хв.)

Домашнє завдання (2 хв.)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань.

1. Дайте визначення терміну "економіка".

2. Наведіть приклади, які розкривають значення економічних знань в житті кожної людини і суспільства в цілому.

3. Перерахуйте основні умови, які сприяють розвитку економіки будь-якої держави.

4. Наведіть приклади обмежених ресурсів в нашій державі.

5. Розкрийте міжпредметні зв'язки економіки.

III. Мотивація пізнавальної діяльності.

"Прогрес суспільства був би неможливий, якби люди не намагалися жити краще, ніж дозволяють їх можливості".

Цей вислів можна почути досить часто, а як ви його розумієте?

Нові потреби виникають із-за бажання людини змінити щось на краще. Необхідність задоволення своїх потреб збуджувала людей до виробничої діяльності. А задовольняючи ті чи інші свої потреби, людина підвищувала рівень свого благополуччя. Тобто, потреби

можна вважати головними мотивами економічного розвитку людства.

IV. Вивчення нового матеріалу

Пригадаємо, що таке потреби?

Економістом Маслоу була створена піраміда потреб із урахуванням історичного розвитку людини.

Життя кожної людини спрямоване на задоволення власних потреб. Усе, що призначене задовольняти людські потреби називають благами.

Споживчі блага – це товари і послуги, які задовольняють потреби людей.

Як Ви розумієте поняття "товар", "послуга"? Наведіть приклади товарів і послуг.

Товар (або продукт) – це продукт праці, який задовольняє певні потреби людини і виготовляється для продажу або обміну.

Товари, які задовольняють щоденні потреби (у більшості випадків – біологічні) без подальшого їх залучення у виробництво називають *предметами споживання*.

Послуга – це дія або вчинок людини, який приносить користь або допомогу іншій людині.

Послуги, які ми отримуємо від інших людей можуть бути матеріальними, фізичними або інтелектуальними (духовними).

Наведіть приклади різних видів послуг.

Які споживчі блага є для Вас першочерговими?

За своїми характеристиками споживчі блага поділяють на групи:

За способом отримання	З співвідношенням між собою	За доступністю	За конкурентністю
вільні	взаємозамінні	виключно доступні	конкурентні
економічні	взаємо-	загально доступні	неконкурентні
суспільні	доповнювальні		

Обираючи споживчі блага, ми насамперед визначаємо їх *корисність* – здатність задовольняти потреби людей. Корисність відображає відношення споживача до товару, його реакцію на той чи інший товар. Кількість придбаного товару також залежить від його корисності.

З придбанням нової одиниці товару її *корисність* буде зменшуватись у порівнянні з попередньою – **Закон спадної граничної корисності**.

Кожен товар має власну *граничну корисність*, яка відображає то додаткове задоволення, яке отримує людина від споживання кожної наступної одиниці товару. Наприклад, в кафе Ви із задоволенням скуштували тістечко, споживання наступного тістечка Вам принесло вже менше задоволення, третього – ще менше. Коли ж настає момент, що Ви вже не бажаєте скуштувати запропоноване смачне тістечко, то додаткова корисність від споживання дорівнює нулю – це *момент насичення*.

При споживанні додаткової одиниці товару гранична корисність поступово зменшується, але зростає *сукупна (або загальна) корисність* – це загальна сума задоволення від споживання благ.

Сукупна корисність досягає максимуму за нульового значення граничної корисності.

Задача.

Сергій оцінює задоволення від кожного наступного придбаного CD-диску у балах так, як наведено у таблиці

Кількість одиниць товару	Гранична корисність (MU)	Сукупна корисність (TU)
0		
1	10	
2	8	
3	6	
4	4	
5	2	
6	1	

Розрахуйте сукупну корисність і заповніть таблицю. Дайте відповіді на питання:

- 1) Як змінюється сукупна корисність від споживання кожної наступної одиниці товару?
- 2) Як при цьому змінюється гранична корисність?
- 3) Чи може гранична корисність мати від'ємне значення?

Мета кожного із нас, як споживача, полягає в отриманні якомога більшого задоволення від споживання певного набору благ, тобто у максимізації корисності.

Задача.

Ваша мати щонеділі закупає продукти для родини на наступний тиждень. Корисність кожного додаткового кілограма вона оцінює так, як наведено у таблиці:

Кількість кілограмі в товару	Гранична корисність одного кілограма (в умовних одиницях):			
	М'ясо	Риба	Яблука	Картопля
1	60	50	55	100
2	40	30	50	80
3	30	15	45	60
4	10	10	40	50
5	5	2	35	40
6	0	0	0	30

Якщо мати намагається отримати сумарну загальну корисність від споживання родиною всіх цих продуктів у розмірі 795 умовних одиниць корисності, то скільки кілограмів кожного товару вона має купити?

Знаючи зв'язок між суб'єктивною оцінкою певного споживчого блага, можна передбачити момент насичення їм ринку і спрогнозувати, коли інтерес покупця перенесеться на інші товари.

V. Закріплення нових знань.

1. Наведіть приклади споживчих благ.
2. Назвіть товари-замінники для газованої води у літню спеку.
3. Що таке гранична та сукупна корисність?
4. Поясніть, чим визначається можливість появи нових потреб у суспільстві.

VI. Домашнє завдання.

Опрацювати матеріал. Рішити задачу:

Оксана зайшла в кафе пообідати. Пропоновані у меню страви принесуть їй загальну корисність, що наведена у таблиці:

Кількість порцій	Загальна корисність (ютілі)					
	Тістечка	Гамбургер	Піца	Салат	Сік	Морозиво
1	31	20	16	19	25	30
2	57	32	28	34	42	45
3	7	41	36	44	54	56

- 1) Яку комбінацію замовить Оксана, якщо бажає досягти загальної корисності рівної 168 ютілям?
- 2) Яку загальну корисність отримає Оксана, якщо замовить 1 піцу, 2 тістечка, 1 салаг і 2 порції соку?

5.6. Підготовка і проведення практичних занять та екскурсій

Практичні роботи. Навчання економіки потребує проведення практичних робіт. Їх мета – допомогти учням застосувати теоретичні знання на практиці, більш глибоко осмислити вивчений матеріал,

міцніше його засвоїти, а також сприяти формуванню практичних вмінь і навичок.

Практичній роботі зазвичай передуює вивчення теоретичного матеріалу і демонстрація вчителем прийомів її виконання. Так, проведенню практичної роботи № 1 «Аналіз кривих попиту і пропозиції. Визначення ринкової ціни і факторів, які на неї впливають» передуює ряд уроків, на яких учні дізнаються, що таке попит, пропозиція, як будуються криві попиту і пропозиції, за запропонованими вчителем даними пробують будувати криві попиту і пропозиції, аналізувати їх, визначати ринкову ціну тощо.

Тільки після цього учні виконують практичну роботу № 1 щодо аналізу кривих попиту і пропозиції, визначення ринкової ціни. При її виконання учням доводиться самостійно користуватися теоретичними знаннями і застосовувати прийоми роботи, засвоєні на уроках. Виконання даної практичної роботи бажано запланувати на весь урок.

Прийоми проведення практичних робіт з учнями досить різноманітні в залежності від місця даної роботи в навчальному процесі і мети, яку ставить вчитель при її проведенні.

Це можуть бути роботи для закріплення отриманих знань, застосування отриманих теоретичних знань на практиці. В деяких випадках практичні роботи можуть передувати вивченню теоретичного матеріалу і підводити до нього учнів. Наприклад, виконання практичної роботи № 4 «Характеристика податкової системи України» дозволить підготувати учнів до сприйняття теоретичного матеріалу, а саме з'ясувати вплив податків на ринкову рівновагу.

Таким чином, практичні роботи проводяться при вивченні економіки з різною метою, але спільним для них є те, що перед кожною із них вчитель ретельно інструктує учнів, демонструє прийоми і порядок роботи, вказує, яким навчальним матеріалом слід користуватися, слідкує за процесом виконання роботи, не допускаючи відступів в процесі виконання від вказаних вимог.

У проведенні практичної роботи можна виділити три основних етапи:

- 1-й етап – підготовчий - вчитель перед проведенням практичної роботи проводить вступний інструктаж. Його тривалість визначається змістом і завданнями, які учні повинні виконати. Теоретичні знання учнів, які потрібні для виконання практичної роботи, доцільно перевіряти методом бесіди.
- 2-й етап – виконання роботи – протягом виконання учнями практичної роботи вчитель проводить поточний інструктаж. У процесі такого інструктування вчитель виявляє характерні помилки, які допускають учні, проводить додатковий індивідуальний інструктаж.
- 3-й етап – завершуючий - у кінці заняття вчитель аналізує якість виконання практичної роботи, оголошує і мотивує оцінки.

Навчальні екскурсії – це форма організації роботи з учнями, під час якої вони спостерігають за процесами і явищами у виробничих умовах.

Протягом екскурсії учні отримують образні і змістовні уявлення, необхідні для створення багатьох географічних понять. Виконання практичних завдань на екскурсіях підвищує увагу і інтерес учнів до вивчаємого, сприяє активізації сприйняття, а це призводить до більш глибокого засвоєння і міцного запам'ятовування. На екскурсіях набуваються важливі уміння і навички.

За своїм характером екскурсії поділяються на програмні – навчальні, проведення яких передбачається програмою, і позапрограмні, які організуються в плані позакласної роботи. Терміни проведення навчальних екскурсій узгоджуються з вивченням програмного матеріалу на уроках. Підготовка до них проводиться, як правило, на уроках. Необхідність проведення екскурсій визначається як особливостями змісту курсу економіки, так і специфікою засвоєння.

Навчальні екскурсії проводяться як перед вивченням теми, так і після її проходження. Якщо екскурсія проводиться перед вивченням програмного матеріалу, то її мета – створення необхідних уявлень для формування економічних понять на уроках. На екскурсіях, які проводяться після вивчення теми, відбувається в основному закріплення, конкретизація, удосконалення знань, вироблення вмінь і навичок.

Однак досить важко провести навчальну екскурсію на якій учні тільки б повторювали і удосконалювали вміння або, навпаки, набували тільки нові знання. Тому найбільш розповсюдженою формою є змішана (за дидактичними цілями) екскурсія. Поряд із повторенням і удосконаленням знань, вмінь і навичок учні набувають нові уявлення, виробляють навички, отримують нові знання.

Організація і проведення екскурсій складається із таких етапів: підготовчого, проведення екскурсії, підведення підсумків.

Підготовчий етап включає підготовки і вчителя, і учнів. Вчитель, готуючись до екскурсії, відбирає питання для повторення або намічає, які уявлення учні отримають для формування нових понять у майбутньому, обирає об'єкти для екскурсії і всебічно їх вивчає.

В період підготовки до екскурсії вчителю доцільно провести запис про те, які питання потрібно розглянути і що саме показати учням на екскурсії.

При підготовці екскурсії на підприємство вчителю необхідно відвідати його, подивитись на виробництво, поспілкуватись з працівниками підприємства. Із адміністрацією вчитель домовляється про час проведення екскурсії і про виділення екскурсовода.

Однак виділенні спеціалісти-екскурсоводи без підготовчої роботи з ними роботи можуть допустити окремі промахи, відхилитись від наміченої мети екскурсії. Підготовча робота з екскурсоводом полягає в тому, щоб зробити його пояснення цілеспрямованими. Для цього можливо завчасно поспілкуватися з екскурсоводом стосовно мети, задач, плану екскурсії, зазначити на що саме слід звернути увагу учнів під час розповіді тощо.

Але найбільший навчальний ефект буває тоді, коли екскурсію проводить сам вчитель. Він чітко уявляє собі навчальні завдання екскурсії, підготовленість учнів. Усе це дає змогу йому бути лаконічним, акцентувати увагу учнів на основному.

При попередньому знайомстві з підприємством вчителю необхідно визначити місткість приміщень. При цьому слід звернути увагу на те, щоб всі учні могли слухати екскурсовода (або вчителя), бачити все, що він показує, не створюючи штовханини і перепон у роботі підприємства. Тому перед екскурсією вчитель визначає, яка максимальна кількість учнів може одночасно відвідати об'єкт. В більшості випадків підприємства можуть одночасно відвідувати не більше 25 осіб.

На цьому ж етапі відбувається також і підготовка учнів до екскурсії. Для того, щоб зміст екскурсії був сприйнятий учнями міцно і свідомо, в класі перед екскурсією повторюють основні поняття і терміни, необхідні для засвоєння матеріалу протягом екскурсії.

Щоб підвищити активність учнів під час екскурсії, вчитель готує для них різні індивідуальні завдання, наприклад: визначити переваги і недоліки підприємства, обсяг виробництва продукції на рік у натуральному і вартісному вираженні, середньорічну вартість основного капіталу і середньорічну чисельність працюючих тощо.

Проведення екскурсії починається зазвичай вступною бесідою. Вчитель коротко розповідає про особливості підприємства, відповідає на питання, нагадує правила поведінки, вказує ще раз, на що саме слід звернути увагу, як потрібно вести записи.

Вступна бесіда пробуджує інтерес до вивчення, сприяє зосередженню уваги екскурсантів. Проводиться вона або на попередніх екскурсії уроках, або в день її проведення. Час, який відводиться на вступну бесіду на екскурсії, не повинен перевищувати 10-15 хвилин, бо подальше його збільшення може перетворити вступну бесіду в лекцію, і вона буде не тільки не цікавою, але й стомлюючою для учнів. При розробці вступної бесіди потрібно чітко

окреслити коло питань, які необхідно в ній висвітлити. Це особливо стосується тих випадків, коли екскурсію проводить екскурсовод. Вчитель завчасно з ним домовляється, на які питання йому слід звернути увагу учнів у вступній бесіді.

Проведення екскурсії спеціалістом має багато переваг. Він завжди може відповісти на непередбачені планом питання учнів, які можуть виникнути у них при ознайомленні з об'єктом. Його пояснення будуть переконливими для учнів. Однак спеціаліст-екскурсовод інколи вдається до зайвої деталізації і тим самим відхиляється від основної мети екскурсії, при поясненні нерідко допускає методичні промахи. Це частіше всього відбувається тоді, коли вчитель не домовився і не пояснив екскурсоводу, на які аспекти у функціонуванні підприємства слід звернути увагу учнів.

При проведенні екскурсії спеціалістом заключну бесіду доцільно проводити самому вчителю. Це надасть йому можливість із великої кількості уявлень, знань, отриманих учнями на екскурсії, виділити головні, необхідні для засвоєння сутності зв'язку явищ і предметів у функціонуванні даного об'єкту.

Вчитель може самостійно провести екскурсію на підприємство в тому випадку, якщо у нього є достатній досвід екскурсійної роботи при всебічному знанні об'єкта екскурсії. Тому вчителю, який розпочинає педагогічну роботу і не має достатнього досвіду, краще підготувати спеціаліста – працівника об'єкта, на якому буде здійснюватись екскурсія. Однак необхідно враховувати те, що яким би досвідченим не був би екскурсовод, сам вчитель у вступній і заключній бесідах найкраще пов'яже отримані на екскурсії знання з програмним матеріалом.

Протягом заключної бесіди вчитель звертає увагу учнів на найголовніше згідно із метою і завданнями екскурсії. Важливо, щоб зміст заключної бесіди полягав не просто в повторенні того, що учні вже побачили і почули протягом екскурсії, а розвивав їх розумові здібності. Наприклад, після ознайомлення з об'єктом господарювання учням пропонуються питання, у відповідях на які

вони повинні проаналізувати сучасний стан даного об'єкта, запропонувати шляхи його подальшого розвитку.

Наприкінці заключної бесіди вчитель або екскурсовод висловлюють на запитання учнів, які у них виникли під час екскурсії, дають завдання по оформленню звіту.

Підведення підсумків екскурсії може відбуватись відразу або через деякий час. Бажано надати перевагу другому варіанту, який надасть можливість учням осмислити ще раз все те, що вони побачили і дізнались на екскурсії і, як результат, свідомо підготувати звіт про виконану роботу. Найкращі і добре оформлені звіти слід читати перед учнями класу. Це, з одного боку, дає можливість показати, як потрібно оформлювати звіт, і, з іншого боку, сприяє відтворенню більш повного уявлення про вивчений об'єкт.

Звіти учнів супроводжуються схемами, рисунками, фотографіями, таблицями, графіками, діаграмами. Зібрані матеріали на екскурсії, звіти учні оформлюють у навчальні теки, стенди, які слугуватимуть навчально-наочним посібником у викладанні.

Результати екскурсії будуть ефективні лише в тому випадку, якщо вчитель зможе максимально використати зібрані матеріали у викладанні. Міцність і свідомість знань, отриманих на екскурсії, досягається шляхом повторення екскурсійного матеріалу. Тому на найближчому (після екскурсії) уроці або узагальнюючому уроці необхідно закріпити найбільш головне і істотне, пов'язав це із змістом програмного матеріалу. Також повторюються вузлові питання навчальної екскурсії.

Якщо екскурсія проведена до вивчення програмних тем, пов'язаних з нею, то при вивченні відповідних розділів програми вчитель пов'язує їх з екскурсійними матеріалами. Він зазвичай ставить перед учнями питання, які змушують їх пригадати побачене і почуте на екскурсії, ті чи інші питання ілюструє матеріалами, зібраними учнями.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні ознаки уроку як форми організації навчальної діяльності.
2. Яким основним вимогам повинен відповідати урок економіки?
3. З яких структурних компонентів складається урок?
4. Наведіть класифікацію типів уроків за різними критеріями.
5. Які етапи виділяють у проведенні практичної роботи?
6. В чому полягає сутність і значення нестандартних уроків? Назвіть відомі Вам види нестандартних уроків.
7. Охарактеризуйте етапи підготовки вчителя до уроку.
8. В чому полягає значення практичних робіт в шкільному курсі економіки. Розкрийте методику їх проведення.
9. Охарактеризуйте етапи організації і проведення навчальних екскурсій.

РОЗДІЛ 6

Процес формування знань, умінь, навичок на уроках економіки

6.1. Формування знань, умінь і навичок

В процесі навчання економіки, як і інших навчальних предметів, вирішуються дві основні задачі: по-перше, відбувається набуття учнями знань, практичних вмінь і навичок; по-друге, здійснюється розумовий розвиток учнів і формування пізнавальних інтересів.

С.М. Кабанова-Меллер на основі багаторічних досліджень прийшла до висновку, що при вирішенні питання про пізнавальну діяльність учнів, поряд зі знаннями, необхідно навчати раціональним прийомам (способам) розумової і практичної діяльності. Відповідно до нього учень, який оволодів прийомом, знає спосіб дії при виконанні тієї чи іншої задачі і вміє їм користуватись. Іншими словами, прийом навчальної роботи включає *знання способу* (наприклад, учень знає, як визначати продуктивність праці) і *вміння* застосовувати ці знання (наприклад, учень вміє визначати продуктивність праці за наведеними даними). Вміння в результаті виконання вправ може перейти в навичку.

Знання, прийоми навчальної роботи і навички набуваються в єдиному процесі навчання і знаходяться у взаємодії: прийоми роботи і навички формуються на основі знань і при їх застосуванні; в свою чергу володіння ними і застосування сприяє набуттю нових знань і поглибленню старих.

Набуття учнями знань з економіки здійснюється двома основними шляхами: *безпосереднім* – від сприйняття економічних об'єктів і явищ, від наявних уявлень – до наукових уявлень і понять; *посередкованим* – від наявних у учня знань, від слова вчителя і підручника – до нових понять і закономірностей. Другий шлях найбільш короткий, економічний, але він прийнятний лише в тому випадку, коли мова вчителя, слова підручника спираються на

створені у свідомості учня ясні уявлення і змістовні поняття.

Набуття знань з економіки здійснюється в основному опосередкованим шляхом. Це пов'язано з тим, що вчитель, пояснюючі навчальний матеріал, спирається на наявні знання учнів, їх життєвий досвід, що дозволяє найповніше і якісніше розкрити сутність економічних явищ і закономірностей.

Основну частину знань становлять поняття. *Поняття* - це форма (спосіб) узагальнення предметів і явищ, форма наукового знання, що відбиває об'єктивно істотне в речах і явищах і закріплюється спеціальними термінами або позначеннями.

Вивчаючи економіку без формування понять не можна розкривати зв'язки, які існують в економічній системі, закономірності між мікро- і макропоказниками, не можна підводити учнів до провідних ідей навчального курсу.

Існує два шляхи формування понять – *індуктивний* (від окремого до загального: вироблення уявлень, розкриття істотних ознак, засвоєння визначення, закріплення, розширення і поглиблення змісту, систематизація шляхом виконання вправ і повторення, вміння застосовувати це поняття) і *дедуктивний* (від загального до окремого: спочатку визначення, робота по засвоєнню ознак і особливостей, закріплення, зв'язки із іншими поняттями). У практиці економічної освіти найчастіше використовується індуктивно-дедуктивний шлях.

Поняття можна вважати засвоєним, якщо учень:

- 1) знає його визначення і зміст, тобто істотні ознаки, зв'язки і відношення між ознаками;
- 2) має образне уявлення про економічне явище;
- 3) вміє самостійно застосовувати поняття при вирішенні навчальних задач.

Наприклад, поняття «альтернативна вартість» буде вважатись засвоєним, якщо учень знає визначення даного поняття, може пояснити алгоритм визначення альтернативної вартості і на основі отриманих даних побудувати криву виробничих можливостей.

Засвоєння знань характеризується активною діяльністю учнів, яка виражається в розумових операціях (аналіз і синтез, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, індукція і дедукція). В засвоєнні економічних знань особливо слід відмітити порівняння, аналіз, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

В навчальній роботі з економіки велике значення належить практичній діяльності учнів, в ході якої вони на практиці застосовують набуті знання, тобто в учнів формуються відповідні вміння.

Уміння – це практичні дії, які свідомо виконуються учнями на основі одержаних знань. Формуються загальні (уміння працювати з книгами, довідниками, готувати доповіді, користуватись економічними термінами) та специфічно економічні уміння (уміння читати графіки, діаграми, аналізувати статистичні дані тощо).

6.2. Використання задач на уроках

У навчанні учнів економіки велике значення мають економічні задачі. Вони сприяють більш міцному засвоєнню навчального матеріалу, дають можливість підвищити пізнавальну активність учнів, стають засобом формування в них знань і умінь, розвивають логічне мислення.

Розв'язуючи економічні задачі, учні повторюють, закріплюють і одержують нові теоретичні знання, застосовують їх у практичних ситуаціях, оволодівають загальними методами виконання економічних розрахунків. Завдяки цьому досягається більш міцніший зв'язок теорії з практикою.

Вчителю при доборі або складанні задач доцільно враховувати такі вимоги:

1. Задача повинна мати практичну спрямованість.

Наприклад. Ви купуєте автомобіль в кредит на 1 рік. Ціна автомобіля – 10 000 у.о. Первинний внесок – 20%, плата за послугу – 10% від залишку. Розрахуйте щомісячний платіж і суму, в яку обійшлася покупка автомобіля.

2. Умови задачі і результати її розв'язання повинні відповідати реальній практичній ситуації.

Наприклад. На трьох ділянках землі отримали врожай: на кращій – 50ц, на середній – 40ц, на гіршій – 30ц. Ціна за одиницю продукції – 930 грн. Розрахувати диференціальну ренту, яку отримають на кращій і середній ділянках.

3. Застосовувати на уроках задачі з неповними даними. Такі задачі потребують, щоб учні проводили розрахунки на основі одержаних на уроках знань.

Наприклад. Заповніть пропущені клітинки. Сформулювати закон, який пояснює дану тенденцію.

<i>Кількість товару</i>	<i>Загальна корисність</i>	<i>Гранична корисність</i>
0	0	0
1	4	4
2	7	
3	9	
4		1
5	10	

На початку залучення учнів до розв'язування даної задачі вчителю доцільно конкретизувати закон спадної граничної корисності (перший закон Госсена) і підвести їх до такого: по мірі насиченості певною потребою загальна корисність збільшується, а гранична корисність навпаки - зменшується.

Під час розв'язування учнями даної задачі вчитель спрямовує їхні дії на заповнення вищенаведеної таблиці у такій послідовності:

- 1) визначення граничної корисності споживання другої одиниці товару (загальна корисність двох одиниць товару мінус загальна корисність однієї одиниці товару: $7-4=3$);
- 2) визначення загальної корисності споживання чотирьох одиниць товару (загальна корисність трьох одиниць товару плюс гранична корисність четвертої одиниці товару: $9+1=10$);
- 3) визначення граничної корисності третьої одиниці товару (загальна корисність трьох товарів мінус загальна корисність

чотирьох товарів: $9-7=2$);

- 4) визначення граничної корисності п'ятої одиниці товару (загальна корисність п'ятьох товарів мінус загальна корисність чотирьох товарів: $10-10=0$).

Розв'язування економічних задач необхідно використовувати для формування в учнів навичок планування своєї діяльності, розвитку в них творчого підходу до виконання завдання, формування умінь застосовувати для розрахунку теоретичні знання і обчислювальні навички.

6.3. Самостійна робота з економіки

Привчити учнів в процесі навчання самостійно оволодівати навчаннями – одне із основних завдань загальноосвітнього навчального закладу, від вдалого вирішення якого в багатьох випадках залежить подальший розумовий розвиток і виховання молоді. Випускникам після закінчення навчального закладу потрібно не тільки самостійно застосовувати отримані знання, але й оволодівати новими, постійно їх удосконалювати, бо швидке зростання науки і техніки потребує від кожного працівника, в якій би галузі він не працював, безперервного поповнення своїх знань.

Самостійність учнів при добуванні знань і їх критичне осмислення складає одну із обов'язкових умов, які забезпечують перетворення знань у переконання.

Самостійна робота включає виконання певних завдань вчителя, над якими учні працюють без його безпосередньої участі в спеціально відведений час.

Будь-яка самостійна робота так чи інакше повинна знайти відображення у відповідях, зв'язаній розповіді, в графічному виразі тощо. Основою самостійної роботи, на відміну від практичних, є набуття нових знань і їх застосування для подальшого набуття нових знань і вирішення практичних задач. Вирішальне значення для самостійної роботи мають джерела набуття знань і методи їх використання, наприклад статистичні дані і графіки для визначення

місяця нашої країни у світовій економіці за різними показниками, складових експортно-імпортних операцій України тощо. Тому види самостійної роботи виділяються зазвичай за основними джерелами знань: робота під час пояснення вчителем нового матеріалу, робота з підручником, додатковою літературою, з наочними посібниками, статистичними даними.

Самостійні роботи, як одна із форм організації навчальної діяльності учнів, можуть проявлятися в діях різного характеру: в осмисленні прослуханого або прочитаного матеріалу, в зборі матеріалу в процесі спостереження, в практичній діяльності, наприклад при розробці бізнес-плану, в побудові графіків, діаграм, в підготовці рефератів, докладів і т.д.

Самостійні роботи учнів включаються в усі етапи навчального процесу – пояснення нового матеріалу, його закріплення і повторення, контроль за знаннями учнів.

Самостійна робота при оволодінні знаннями зазвичай включається в процес пояснення вчителя шляхом постановки питань, які потребують обдумування нового матеріалу, звертання до тексту підручника, таблиць, графіків, ілюстрацій, проведення записів викладеного, графічного зображення, роботи із статистичними даними тощо. Значно рідше самостійна робота може передувати поясненню вчителем нового матеріалу, який використовує самостійно отримані учнями знання для пояснення нової теми.

Значне місце самостійній роботі повинно відводитися і в процесі закріплення знань. Тут велике значення має повторення раніш вивченого таким чином, щоб учні, відновлюючи в пам'яті навчальний матеріал, підшли б до нього з іншого боку, надали б його в іншій формі, чим він був вивчений на перших уроках. Це досягається шляхом поставлення запитань, які потребують відбору від загальної суми знань якихось певних властивостей і якостей економічних явищ, виділення основного, головного, порівняння з іншим навчальним матеріалом. Наприклад, при вивченні податкової системи України, учні порівнюють її з системами оподаткування в

інших країнах світу, визначають її переваги і недоліки.

Розвиток активності і ініціативи учнів залежить від того, наскільки правильно вчитель добирає зміст самостійної роботи і чітко організовує її виконання.

Безпосередньо на уроці роботу учнів з літературою можна організувати, наприклад таким чином:

видати учням завдання і запропонувати, вивчаючи відповідну літературу, скласти план виконання завдання. При наявності підручника (посібника) вчителю не обов'язково завжди пояснювати весь навчальний матеріал, передбачений програмою. Практикою встановлено, що самостійне вивчення окремих питань дає позитивні результати:

навести деякі додаткові вихідні дані і запропонувати учням відповідну літературу для використання її під час виконання завдання;

доручити учням виконати завдання і перевірити себе за допомогою запитань практичних завдань, наведених у навчальному посібнику.

Самостійна робота учнів в навчально-виховному процесі з економіки повинна відповідати ряду вимог:

1. Самостійна робота повинна сприяти розвитку в учнів розумової активності і творчої ініціативи.
2. Вона повинна бути посильною і спиратись на раніше отримані знання, вміння і навички і на життєвий досвід учнів.
3. При виборі змісту і видів самостійної роботи необхідно дотримуватись послідовності у зростанні труднощів, враховуючи індивідуальні особливості окремих учнів.
4. Види самостійної роботи потрібно урізноманітнити як по формі, так і за змістом, вони повинні привносити в засвоєння знань елемент «новизни», заставляти підходити до матеріалу, який вивчається, з різних боків.
5. Кожна самостійна робота повинна бути перевірена і оцінена вчителем і використана в подальшій навчальній роботі.

При вивченні економіки значне місце належить використанню умовних засобів наочності і цифрового матеріалу. Це – різноманітні таблиці, схеми, діаграми, графіки. Використовуючи їх, учні також виконують окремі види самостійної роботи. Учні самостійно аналізують зміст таблиць і діаграм, встановлюють відповідності між даними, роблять на основі аналізу необхідні висновки, самостійно за даними таблиць і діаграм складають нові.

Наприклад учні на основі аналізу статистичних даних про зміни ВВП і ВНП протягом останніх 10 років креслять графік змін ВВП і ВНП, визначають тенденції змін, які відбулися в економіці країни.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику двом основним шляхам набуття знань з економіки.
2. Що таке поняття? Які існують шляхи формування понять?
3. Наведіть приклади формування економічних понять.
4. Що таке уміння? На які групи можна поділити уміння, які формуються в учнів на уроках економіки?
5. Використання розрахункових задач на уроках економіки.
6. Які вимоги ставляться до добору і складання розрахункових задач?
7. Яке значення самостійної роботи учнів в навчально-виховному процесі з економіки?
8. Які вимоги ставляться до самостійної роботи учнів при вивченні економіки в школі.

РОЗДІЛ 7

Позакласна робота з економіки

7.1. Цілі та форми позакласної роботи

Позакласна робота з економіки є складовою частиною навчально-виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, яка сприяє вирішенню важливих завдань в навчанні і вихованні учнів і дозволяє розумно організувати їх дозвілля. Економічна допитливість учнів із-за обмеженості часу не може повністю задовольнитися на уроках. Тому для багатьох учнів, які проявляють інтерес до економіки, позакласна робота представляє необхідне доповнення до навчальних занять.

Використовуючи в процесі позакласної роботи найрізноманітніші методи, розвиваючи і спрямовуючи ініціативу учнів, вчитель може зробити вивчення окремих питань економіки не тільки більш глибоким, але й цікавішим, прищеплювати їм навички науково-дослідницької роботи.

Позакласна робота розгортається на основі добровільності, ініціативи, активності і самостійної діяльності учнів.

Тематика в цілому, як і окремі види цієї роботи, не повинна бути нав'язана, а лише підказана вчителем. Роль вчителя – якнайбільше сприяти проявленню ініціативи учнів, спрямовувати її, підвищувати в них почуття відповідальності. Керівництво вчителя повинно бути настільки продуманим, щоб творчість самих учнів виступала на перший план.

Запити і інтереси учнів до економіки не породжуються самі по собі. Створення цих інтересів у учнів – справа вчителя. Можна стверджувати, що позакласна робота, будучи добровільною для учнів, є обов'язковою для вчителя економіки – вона служить засобом підвищення його педагогічної майстерності і в багатьох випадках може стати початком його науково-дослідницької діяльності.

Позакласна робота відрізняється від урочної цілями, змістом, організаційними формами і особливостями методики проведення.

Освітні цілі позакласної роботи – розширити світогляд і поглибити знання учнів з економіки, удосконалювати загальноосвітні і специфічні для економічної науки вміння учнів. Дані цілі досягаються шляхом включення у позакласні заняття позапрограмних питань і проблем економічної науки, а також за рахунок більш високого рівня і глибини розкриття програмного матеріалу.

Не обмежуючись межами навчального часу вчитель протягом проведення занять може широко залучати додатковий фактичний матеріал, який допомагає формувати нові уявлення про економічні процеси, вводити нові поняття, економічні терміни, розкривати нові види причинно-наслідкових зв'язків.

На позакласних заняттях учні удосконалюють вміння самостійно поповнювати знання із різноманітних джерел інформації. Готуючи анотації, реферати, доповіді за додатковою літературою, газетами, науковими журналами, учні удосконалюють вміння працювати з літературними джерелами: виділяти головну думку, відбирати факти для підтвердження теоретичних положень, складати плани і конспекти за текстом.

Велике значення позакласної роботи з географії і в розвитку пізнавальних здібностей учнів, бо вона допомагає формуванню самостійності, творчості, економічного мислення, пізнавального інтересу тощо.

Певну роль позакласна робота з економіки відіграє в профорієнтації учнів. На екскурсія і конференціях, присвячених певним економічним питанням, учні знайомляться з різними професіями. Вчитель при підготовці конференції планує виступ спеціаліста з певної галузі, який розповідаючи про свій погляд на економічне питання або проблему, розширює уявлення учнів про власну професію, дозволяючи їм більш цілеспрямовано обрати майбутню спеціальність.

Особливості методики проведення позакласних занять полягають насамперед в більшій, ніж на уроці, самостійності учнів, у використанні ігрових ситуацій (вікторин, КВК, економічних моделюючих вправ), в широкому використанні комп'ютерних засобів. Якщо одним із стимулів навчання для учнів є гарна успішність з економіки, то у позакласній роботі на перший план виступає задоволення інтересу до розв'язання тих чи інших економічних проблем, можливість поповнити свої знання, розуміння своєї корисності у виконанні доручень при підготовці позакласних заходів. Саме тому позакласні заняття не повинні походити на звичайний урок економіки ні за змістом, ні за методами навчання, ні за формами і місцем їх проведення. Вони можуть проходити як в кабінеті, так і поза його межами (на екскурсіях, в актовому залі школи, на олімпіадах тощо).

За своїм змістом, за формами організації і методам проведення позакласна робота різноманітна. Вона охоплює економічну підготовку і загальний рівень розвитку учнів, практичні вміння і навички, якими вони володіють і які можуть бути їм привиті.

Позакласна робота з економіки відрізняється різноманітністю *форм*: економічний гурток, економічна конференція, економічний вечір (в тому числі КВК), тиждень економіки, шкільна олімпіада з економіки.

7.2. Економічний гурток

Економічний гурток – одна із основних форм позакласної роботи з економіки. Однак, будучи основною організаційною формою позакласної роботи, гурток не можна розглядати як всеохоплюючу форму цієї роботи. Найбільш правильним слід вважати вмале поєднання гурткової форми з заходами масового характеру.

Мета гуртка – задовольнити пізнавальні інтереси учнів, які захоплюються економікою. Економічний гурток має постійний склад із учнів одного або двох паралельних класів. Найбільш прийнятна кількість учнів у гуртку – 15-20 осіб. При більшій кількості гуртківців вчителю важко приділити увагу кожному із них.

Організації гуртка може передувати проведення будь-якого позакласного заходу з економіки, наприклад економічного вечора, КВК або конференції, який повинен підвищити зацікавленість учнів економікою. Якщо ж на уроках певні учні виявили підвищену зацікавленість до економіки, то при організації гуртка вчитель може спиратись саме на них.

На першому організаційному засіданні обирають головуючого, раду гуртка, розробляють устав. Успіх роботи гуртка багато в чому залежить від ретельної розробки його плану, який складають на півріччя або навчальний рік. В плані повинні бути відображені всі види діяльності гуртка. При складанні плану вчитель повинен враховувати інтереси учнів, їх підготовленість до позакласної роботи. Для виявлення інтересів і вмінь учнів доцільно провести анкетування. Анкети містять перелік питань і проблем економічної науки, які пропонуються для вивчення в гуртковій роботі, а також питання щодо виявлення вмінь учнів рисувати, фотографувати, робити доповідь тощо. Учні підкреслюють в анкеті питання і проблеми, які зацікавили їх, тим самим допомагаючи визначити зміст тематики роботи гуртка. Тематика роботи економічного гуртка може мати різні напрямки, а може бути присвячена вивченню однієї економічної проблеми. В першому випадку в гуртку виділяють секції, наприклад: історія економічної думки, економіка країн світу, ефективний менеджмент, я – споживач, основи маркетингу тощо. Якщо економічний гурток працює над будь-якою однією проблемою, учні мають можливість вивчити її найбільш глибоко і цілеспрямовано. Наприклад, перспективи і проблеми економічного розвитку нашого регіону (області або адміністративного району, в межах якого розташована школа).

Заняття гуртків включають різноманітні види діяльності: повідомлення, реферати, доповіді, економічні ігри і вікторини. Всі ці види передбачають організацію позакласного читання науково-популярної літератури.

При всьому різноманітті видів діяльності економічних гуртків в

методиці проведення занять можна виділити характерні особливості: вступне слово вчителя про мету даного заняття, виступ членів гуртка, читання інтересної статті з тематики дослідження, «хвилинка» цікавої економіки (вирішення ребусів, кросвордів тощо). Можна на засіданні гуртка проводити зустрічі гуртківців з представниками економічних професій (менеджер, товаровознавець, фінансист, маркетолог і т.п.), оформлювати стінну газету, стенд, виготовляти наочність.

Заняття економічного гуртка в школі доцільно проводити один раз на два тижні, а отриманні на них завдання учні виконують самостійно.

Розглянемо особливості основних видів діяльності економічного гуртка.

Економічним повідомленням вважається усний виклад невеликих нарисів або описів найрізноманітнішого змісту, які мають безпосереднє відношення до економічної науки. Наприклад, про шляхи раціоналізації ведення економічного кругообігу, проблеми виробництва – зменшення витрат і збільшення доходів на конкретних прикладах. На одному занятті гуртка можна зробити не більше трьох повідомлень різних за змістом. Бажано, щоб повідомлення «розповідалось», а не читалось, що значно підвищує інтерес слухачів.

Економічна інформація відрізняється від повідомлення тим, що в ній викладаються найбільш нові відомості і дані. Її можна умовно назвати економічними новинами. До неї відносять в першу чергу бізнес-новини і повідомлення про політичні події, які впливають на функціонування економіки нашої держави (законодавчі акти про зміни ставок оподаткування, законопроекти про рефінансування банківської системи, виділення дотацій будівельній галузі тощо). Матеріал для інформації береться виключно із ЗМІ, наприклад такі канали, як «Діловий канал», бізнес-канал «UBC» спеціалізуються на повідомленні останніх економічних, політичних подій як в нашій державі, так і в інших країнах світу.

Доповіді і реферати, на відміну від повідомлень і інформації, присвячують головним чином одному питанню і викладаються значно повніше.

Тематика доповідей і рефератів може бути дуже різноманітною. За своїм призначенням вони мають мету – детальніше ознайомити учнів із життям і працею видатних економістів минулого і сучасності – лауреатів Нобелівської премії з економіки, розвитком грошово-кредитної і соціальної політики в Україні і світі, проблемами фінансово-бюджетної системи країни і т.п.

Доповіді і реферати, хоча і можуть мати спільну тематику, вже ж істотно відрізняються за прийомами підготовки. Реферати готуються переважно за одним джерелом інформації і є коротким викладом змісту цього джерела. Вони є необхідною підготовкою, яка полегшує роботу з написання доповіді. Учень привчається спочатку до конспектування змісту книги або наукової статті, після чого з меншими труднощами працює над декількома джерелами, якими він повинен користуватися при підготовці доповіді.

Робота над доповіддю значно складніше. Учень, який готує реферат, не складає план. Він керується тією послідовністю викладу, яка наводиться в літературному джерелі, над яким він працює. При підготовці ж доповіді спочатку складається план у відповідності до основної мети доповіді, потім добирається література до її основних розділів.

При підготовці доповіді учень повинен використати ряд джерел, прочитати декілька книг і наукових статей з теми, вміло відібрати відомості до кожного із пунктів плану.

Питання, вікторини і економічні ігри є досить близькими між собою видами діяльності у позакласній роботі з учнями. Головна їх мета полягає в тому, щоб внести в роботу гуртка елемент цікавості. В той же час ці види роботи повинні розвивати мислення учнів, їх кмітливість і цікавість, вміння порівнювати і зіставляти.

За своїм змістом економічні питання можуть бути досить різноманітними і відноситися до всіх областей економічних знань.

Умовно всі економічні питання можна поділити на три групи:

- 1) включає питання, відповіді на які пов'язані із вмінням учнів робити висновки і узагальнення, використовуючи вже отримані знання;
- 2) включає питання, відповіді на які спираються в основному на знання окремих фактів і даних, можливо випадково прочитаних або почутих від інших;
- 3) включає питання-загадки. Відповіді на них потребують від учнів вмінь і навичок, які набуваються ними в результаті тренувань на кмітливість.

Складання питань-загадок не викликає великих труднощів. Слід до цього привчати членів економічного гуртка. Можна навіть організувати гру на складання економічних питань-загадок.

Гуртківці, які накопичили достатній досвід підготовки і читання рефератів і доповідей, можуть приймати участь у проведенні такої форми позакласної роботи як економічна конференція. *Конференція* представляє собою певну суму доповідей і повідомлень, які присвячені одній комплексній темі. Готовлять доповіді декілька членів гуртка. Тематичні конференції потребують значної підготовчої роботи, вибору теми, розробки плану і переліку доповідей, виготовлення необхідної наочності.

Тема і план конференції повідомляються завчасно (бажано, у вигляді письмової об'яви), щоб члени гуртка могли підготувати виступи і питання.

Обираються для проведення конференції комплексні теми по найбільш актуальним питанням. Вся робота з підготовки конференції проводиться під керівництвом вчителя. За своїм характером і тематикою конференції відповідають рівню знань старшокласників.

Використовуючи економічні повідомлення, інформації, реферати, доповіді і конференції у позакласній гурткової роботі, вчитель продовжує формувати і удосконалювати вміння учнів відбирати, аналізувати і узагальнювати необхідні дані і відомості, тобто працювати з економічною літературою і статистичними даними.

7.3. Тиждень економіки в школі

Тиждень економіки – це форма позакласної роботи, яка передбачає проведення після уроків протягом п'яти днів (або шести для загальноосвітніх навчальних закладів з шестиденним навчальним тижнем) тижня позакласних заходів з економіки, які організуються з метою зацікавити учнів економічною наукою.

Головною перевагою цієї форми позакласної роботи є можливість залучення значної кількості учнів до різних видів діяльності: участь в економічній конференціях, в екскурсіях, в конкурсах на кращий рисунок (наприклад, конкурс рисунків «Податки очима дітей»), твір, в економічних КВК і т.п.

Незважаючи на те, що в більшості шкіл економіка вивчається тільки в одинадцятому класі, вчитель при ретельному плануванні тижня економіки може максимально задіяти учнів всіх класів, починаючи з учнів початкової школи.

Наводимо орієнтовний план проведення тижня економіки в школі.

№	Назва заходу	Терміни	Клас	Відповідальні
1	Відкриття тижня економіки Виступ «Підприємництво – вимога часу» на загальношкільних зборах Подорож в країну Економіка	Пн	8-11 1-4	
2	Радіогазета «Цікава економіка» Майстер-клас з організації ПП (виступ випускників школи)	Вт	1-11 9-11	
3	Виставка тематичних газет «У світі економіки» Відкриті класні години на тему «Я – споживач»	Ср	5-11 8-11	
4	Конкурс економічної реклами Конференція «Молодь у сфері підприємства»	Чт	8-11 10-11	
5	Ділова гра «Презентація інвестиційного бізнес-проєкту» Підведення підсумків тижня економіки	Пт	10-11 8-11	

7.4. Шкільна олімпіада з економіки

Шкільна олімпіада – це одна з найважливіших форм позакласної роботи, яка сприяє розвитку пізнавальних інтересів учнів, підвищенню рівня економічної культури сучасної молоді, що неодмінно позитивно позначиться на загальному культурному рівні населення нашої країни. Чим вищий етап проведення олімпіади – тим більш вузьке коло його учасників, більші вимоги до рівня їх підготовки.

Економічні олімпіади можна вважати оглядом тих досягнень, яких добився вчитель у роботі з прищеплення учням інтересу до економічної науки, з виявлення економічних талантів.

При підготовці до економічних олімпіад вчитель одночасно вирішує дві задачі: як підвищити загальний інтерес учнів до економічних знань та як виявити тих із них, хто пов'язує своє майбутнє із застосуванням економічних знань, допомогти їм реалізувати відповідні здібності та розвинути здатність до самоосвіти. Найбільш удачною є співпраця вчителя і учня, який вирішив присвятити себе економіці.

Для майбутніх учасників олімпіадних змагань важливими є такі якості, як уміння логічно мислити й складати план відповіді, концентрувати увагу на головному, не лякатися незнайомих ситуацій, розбірливий почерк тощо. Проте такі навички можна і розвинути, а тактику дій продумати.

Тематика економічних олімпіад повинна відповідати певним вимогам – виявити економічний світогляд учнів, тобто їх знання економіки, вміння застосовувати ці знання на практиці, рівень розвитку мислення. Ці вимоги повинні відповідати віку учнів, а також програмі шкільного курсу економіки.

В якій формі ефективно проводити шкільну економічну олімпіаду? Це можуть бути: завдання підвищеної складності, особливий вид нетрадиційного уроку, наприклад урок-змагання, урок-турнір, урок-конкурс і т.п. Важливо, щоб застосована вчителем форма проведення шкільної олімпіади носила не тільки і не скільки

відбірний характер у виявленні учнів-лідерів і не була перевіркою набору засвоєних знань, а слугувала б пропагандою знань в умовах гри, змагального азарту і дозволила б визначити команду учнів для міського етапу олімпіади.

Як правило, в навчальному закладі олімпіади проводяться або між учнями одного класу, або – паралельних. Головними учасниками олімпіади, як правило, є члени економічного гуртка.

Задача вчителя економіки – зацікавити учня, залучити його до олімпіадного руху, не втратити унікальність мислення, розвинути і прищепити певні навички.

Умови олімпіадних завдань оригінальні і потребують нестандартного рішення і високого рівня ерудиції. Для їх виконання на шкільному, міському (або районному), обласному етапах не вимагаються розширені знання з предмету на відміну від всеукраїнських і міжнародних олімпіад з економіки.

Як підготувати учнів до економічної олімпіади? Можна виділити такі підходи:

- проробка якнайбільшої кількості олімпіадних завдань минулих років, вивчення економічної літератури;
- детальне додаткове вивчення тем шкільного курсу;

Важливо підтримати інтерес учнів до вивчення економіки і дотриматись таких принципів роботи:

- *принцип перший*: ненав'язливість і добровільність. Особистість вчителя, його бажання і вміння зацікавити є поштовхом для початку занять;
- *принцип другий*: висока мотивація навчання. Бажання займатися напряму пов'язано з мотивацією учня. Приклад вдалих виступів старших товаришів на олімпіадах, конференціях, конкурсах і, на кінець, вступ до престижного вищого навчального закладу – достатня мотивація для занять. Зворотній зв'язок із батьками учня відіграє не останню роль. Учень – вчитель – батьки – це складові однієї команди;
- *принцип третій*: продуманість і систематизація занять.

Перших два принципи призначені зацікавити і мотивувати додаткові знання учня. Третій принцип визначає увесь хід підготовки. Правильно підібрані завдання, їх рівень складності і послідовність залежать від особистості учня. Його потрібно навчити різноманітним навичкам: оформлення роботи, перевірка і пошук рішення, необхідність угадати красиву ідею (зазвичай масковану автором завдання в умові) і т.п.

Гарні відповіді учнів на економічних олімпіадах є ярким показником стану викладання економіки в школі, а також рівня розвитку позакласної роботи. Для морального стимулювання вчителів області встановлюється й оголошується їх індивідуальний рейтинг, який враховує результати виступів учнів на обласному і всеукраїнському етапах олімпіади з економіки, а також рейтинг районів і міст обласного підпорядкування за результатами виступів на обласній олімпіаді впродовж останніх трьох років. Ведеться й публікується рейтинг областей за результатами виступів команд на всеукраїнському етапі з економіки.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте значення позакласної роботи з економіки.
2. Назвіть форми позакласної роботи з економіки.
3. Охарактеризуйте основні види діяльності економічного гуртка.
4. Розкрийте значення і сутність шкільної олімпіади з економіки.
5. Запропонуйте підходи щодо підготовки учнів до шкільної олімпіади з економіки.
6. Назвіть можливі форми проведення шкільної економічної олімпіади.

РОЗДІЛ 8

Особливості процесу навчання в курсі шкільної економіки

8.1. Дидактичні ігри на уроках економіки

Дидактична гра – метод імітації (наслідування, відображення) прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за правилами, які дані або виробляються самими учасниками.

Дидактичні ігри пов'язані насамперед з двома особливостями навчання: проблемністю та засвоєнням навчальної інформації через дію. Проблемність реалізується через самостійне розв'язання учнем поставленої проблеми (завдання) за недостатності необхідних знань, коли він змушений самостійно опанувати новий зміст або знаходити нові зв'язки між уже засвоєними відомостями. У процесі такої діяльності формуються нові вміння й у такий спосіб відбувається навчання через дію.

Дидактика визначає ігри як ефективний спосіб взаємодії учнів, продуктивну форму спілкування з елементами змагання, невимушеності, широкій зацікавленості. Гравці пізнають, запам'ятовують нове, орієнтуються в нових ситуаціях, розвивають свою уяву, фантазію. Навіть найпасивніші із учнів докладають максимуму зусиль, щоб не підвести своїх товаришів по команді. При цьому спілкування є головним енергетичним джерелом гри, яке підсилює її емоційне забарвлення.

У процесі проведення ігор реалізуються такі психолого-дидактичні закономірності:

- принцип негайного застосування знань;
- зведення абстрактних знань і понять на рівень чуттєвого перетворення матеріалу;
- наближення до практичного розуміння економічних категорій і закономірностей;

– менша втомлюваність учасників гри.

Класифікації ігор складаються залежно від того, які підстави покладено в їх основу, наприклад, за характером відображення дійсності, технологією створення, цілями, кількістю ролей, ступенем імпровізації.

В.Г. Семьонов виокремлює: інтерактивні ігри з опосередкованим впливом на учня (ребуси, кросворди); інтерактивні ігри з безпосереднім впливом на учня (рольові ігри); не інтерактивні ігри (індивідуальні ігрові завдання).

Цей же автор класифікує ігри також за ступенем імпровізації: ігри з ролями і сюжетом (імпровізовані), ігри з чітким канонічним сюжетом (канонічні), безсюжетні ігри (кросворди).

У практиці економічної освіти найбільш відомі: ділові ігри, тренінги, аналіз ситуацій, розробка колективних проектів в малих групах, комп'ютерні моделюючі ігри.

Створення ділової гри.

При розробці гри весь процес навчання треба подати як цілісну систему, кінцевою метою якої є вирішення принципових завдань навчання:

- яким має бути учень;
- що він має знати;
- що він має вміти.

Йдеться про необхідний комплекс особистісних і професійних якостей, заданих метою навчання. І саме ця мета є головним системостворюючим фактором у виборі тих чи інших навчальних ігор.

Розробка будь-якої навчальної ігри передбачає наявність таких основних етапів:

- 1) вступна частина (мета ігрового заняття)
- 2) підготовча частина (правила гри)
- 3) гра (постановка завдань, саме гра)
- 4) аналіз результатів, підведення підсумків.

Ділові ігри можна будувати по-різному: або кожен гравець перед

грою отримує точні інструкції, або лише приблизний перелік того, що йому доведеться зробити.

Принципи побудови дидактичної гри:

1. Наочність і простота моделі. Не слід намагатися відобразити в грі всі функції та процедури управління реальною господарською діяльністю.
2. Автономність тем і фрагментів гри, що вимагає певної гнучкої структури гри для того, щоб окремі її частини могли розігруватись відносно самостійно. Усе це дає змогу змінювати гру в залежності від конкретного складу її учасників.
3. Можливість подальшого вдосконалення та розвитку моделі гри, «відкритись» ігрової моделі, яка дає їй змогу стати окремим блоком і входити в інші, складніші конструкції гри.
4. Раціональне поєднання в ігровому експерименті ігрової діяльності та діяльності з приводу гри. Ігри призначено для аналізу й визначення шляхів і способів удосконалення управління певною системою, для прийняття оптимальних рішень у даній конкретній ситуації. Цю мету може бути реалізовано в процесі діяльності з приводу гри.
5. Максимальне звільнення учасників від рутинних ігрових процедур. Це дає можливість приділяти більшу увагу аналізу й обговоренню проблем, які розглядаються.
6. Максимальне використання готових розробок. Успішне проведення гри досягається втому разі, коли в матеріалах для проведення гри міститься добре продумана та ретельно відпрацьована методика оброблення й систематизації ігрової та експертної інформації.
7. Спрямованість всіх елементів гри на вирішення проблеми, що розглядається. Проведення гри не є самоціллю. Кожна дидактична гра покликана допомогти прийняти оптимальне рішення, ефективно засвоїти певну навчальну інформацію.

Етапи розробки ділової гри.

Процес розробки навчальної ділової гри можна представити у вигляді ланцюжка послідовних дій:

- обґрунтування вибору ділової гри;
- визначення цілей гри (розробка методів прийняття рішень, визначення системи проблемних ситуацій);
добір методів;
- розробка сюжету ділової гри (паралельно з цим визначаються завдання для гравців і можливості учасників);
- визначення складу гравців;
- визначення послідовності подій і структури взаємозв'язку (визначення критеріїв успішних дій, встановлення правил гри);
- складання керівництва для ведучого гри;
- складання керівництва для учасників гри;
- стадія гри:
- стадія оцінки гри;
- стадія модифікації ділової гри, яка передбачає встановлення позитивних моментів у проведенні гри та її недоліків із подальшим їх врахуванням і виправленням.

Вчитель економіки може не розробляти власні дидактичні ігри, а адаптувати вже відомі. При адаптації гри вчитель повинен пам'ятати, що у діловій грі має бути наявна реальна конфліктна ситуація, елемент змагання і можливість використання різних сполучень економічних методів управління. За збалансованості умовних і реальних компонентів навчально-виробнича ситуація сприймається і як навчальна, і як реальна.

Модель навчальної гри можна представити в таких компонентах:

- тема та ідея (сміслова ситуація);
- завдання;
- комплекс ролей і відповідні їм функції;
- змістовно-технічна підготовка, у тому числі розподіл ролей з урахування ігрових інтересів, здібностей і бажання учнів;
- орієнтовний сценарій і рекомендації учасникам гри;

- виконання ролей під час ігрової ситуації;
- обговорювання й оцінювання результатів гри, постпостереження.

Методично добре організована «повномасштабна» навчальна гра вимагає витрат часу для підготовки й активного творчого пошуку вчителя і учнів. Вона включає підготовчий етап, ігровий етап і підбиття підсумків гри. Підготовка до виконання ролей (або завдань гри) починається після того, як сформульована й усвідомлена ідея (смыслова ситуація), що має бути засвоєна через програвання в групі учасників. Розробка цієї ідеї (ситуації) до ступеня структурованості та змістовної наповненості є складовою частиною першого, підготовчого, етапу.

Підготовчий етап відбувається до проведення власне ігрового заняття і включає знайомство учасників гри з її ідеєю, розподіл ролей (або завдань), забезпечення необхідним обладнанням, обговорення задуму і стратегії гри, підготовку й ознайомлення з планом чи сценарієм гри й рекомендаціями для її учасників, вибір найбільш відповідного часу і місця для її проведення.

Найважливіша частина підготовчого етапу – самостійна робота учнів. Зазвичай учасники гри не повною мірою володіють знаннями, що стосуються проблеми, й уміннями для її розв'язання. Тому вони працюють з рекомендованою літературою, використовують свій особистий досвід, а також досвід інших учасників навчальної ділової гри. У результаті відбувається обмін інформацією про шляхи розв'язання подібних проблем, уточнюються позиції учасників гри, виробляється стратегія і тактика поведінки в ігровій ситуації.

Ігровий етап передбачає безпосереднє програвання ролей (виконання завдань) групою учасників під час ігрової ситуації.

Етап обговорювання й оцінювання результатів гри, постпостереження є важливою складовою проведення ділової гри з метою визначення її ефективності.

Ефективність навчальних ігор.

Ефективність гри залежить від тієї теорії навчання, на якій

створюються її творці й організатори. Ще Дж. Брунер наголошував на тому, що найкращим способом набуття практичних навичок є досвід, який дають ігри, а не розповідь вчителя або інші дидактичні методи. У грі, як у житті, знання і досвід набувають методом спроб і помилок. Проте ціна помилки у грі не така велика, як у реальному житті.

Навчальна гра є формою навчання. У якій реалізуються частково-пошуковий, і навіть дослідницький методи навчання.

Навчальна гра може виконувати кілька функцій:

- навчаючу – розвиток таких загальнонавчальних вмінь і навичок, як пам'ять, увага, сприймання інформації за допомогою різних аналізаторів, розвиток навичок володіння рідною мовою;
- розважальну – створення сприятливої атмосфери, перетворення уроку на захоплюючу пригоду;
- комунікативну – об'єднання учнів у колектив, встановлення емоційних контактів;
- релаксаційну – зняття емоційної напруженості, спричиненої навантаженням на нервову систему за інтенсивного навчання;
- психологічну – підготовка для більш ефективної діяльності, перебудова психіки і фізіології для засвоєння великих обсягів інформації;
- розвиваючу – гармонійний розвиток особистісних якостей для активізації резервних можливостей;
- виховну – психотренінг і психокорекція поведінки в ігрових моделях життєвих ситуацій.

В основі гри лежить поєднання інформаційного (репродуктивного), проблемного (евристичного) й ігрового навчання. В ній можна спостерігати три рівні активності учасників:

- а) репродуктивний – учасник гри за найсумлінної праці не виходить за межі раніше знайденого способу дії.
- б) евристичний – учасник гри не задовольняється відомими, апробованими методами розв'язування задач, а шукає

оригінального розв'язку.

- в) творчий – учасник гри, знайшовши розв'язок евристично, не спиняється на цьому, а намагається зрозуміти і використати всі його наслідки і можливості. Активність на творчому рівні якісно інша, ніж на евристичному: це вже шлях до самостійної творчості.

Навчальні ігри, забезпечуючи максимальне емоційне і практичне залучення до конкретної ігрової ситуації, створюють принципово нові можливості у навчанні, дозволяючи радикально скоротити час накопичення власного соціального досвіду, перетворюють загальні знання на особистісно значущі, сприяють розвитку організаторських навичок у учнів.

Ефективність навчальних ігор як засобу пізнання і надбання вмінь і навичок зумовлена синтезом в рамках однієї діяльності ігрового й пізнавального інтересів.

З метою оцінювання ефективності навчальної гри самими учнями можна використати наступну анкету:

1. Мені гра сподобалась (не сподобалась) _____, тому що _____
2. Цей урок кращий (гірший), ніж звичайний урок, тому що _____
3. Я б краще виступив, ніж _____, тому що _____
4. Найбільше під час гри мені запам'яталось _____, тому що _____
5. Я б оцінив ведучого гри (директора, економіста), з точки зору володіння матеріалом, прийомами гри, стилем спілкування на оцінку _____, тому що _____
6. Найбільш вдалим був виступ _____, тому що _____
7. Мені не сподобався виступ _____, тому що _____
8. У грі я хотів _____, але мені це не вдалося, тому що _____

9. У мене з'явилося (не з'явилося) бажання більше довідатися про питання, що розглядалися в ході гри, тому що _____
10. Наступного разу буду більш (менш) активно брати участь у підготовці та проведенні гри, тому що _____
11. Я візьму активну участь у наступній грі, тому що _____
12. Пропоную провести гру у такій формі _____

Навчальні ділові ігри можуть бути використані у навчально-виховному процесі для початкового навчання принципам конкуренції та підприємництва, кооперації, реклами, торгівлі тощо.

У ділових іграх можуть моделюватися відносини конкурентної боротьби або взаємодії, а також відносини змагання між сторонами, що грають. Щоб представити широту і багатоманіття методичних можливостей застосування ділових ігор у навчальному процесі, наведемо деякі приклади.

Гра в конкуренцію. Учні об'єднуються у групи по 3—5 осіб. Кожна група грає за підприємство. Всі підприємства, за які грають групи учнів, випускають аналогічну продукцію, працюють на один ринок збуту. Умови та ціни постачання вихідної сировини й іншого однакові. На початковому етапі всі виробничі й економічні умови теж однакові: технологія, якість, ціни, обсяг продажу, виторг, витрати, чисельність персоналу, доходи, рівень рентабельності тощо. Володіючи однаковими фондами розвитку, групи приймають рішення стосовно стратегії завоювання ринку збуту і збільшення прибутку: розвиток реклами, поліпшення якості (модернізація) виробу, модернізація устаткування, зміна технології, підготовка кадрів тощо. Всі рішення обчислюють у витратах, заповнюють спеціальні форми і вводять у комп'ютер. Комп'ютер імітує поведінку ринку під впливом рішень, прийнятих різними групами.

Так програється кілька кроків. Кожен крок — квартал або рік. Упродовж гри ситуація кілька разів може змінитися, а слухачі мають можливість оцінити успішність своєї діяльності за результатами, що їм видасть комп'ютер у вигляді даних про обсяг реалізації, виторгу тощо.

Гра сприяє формуванню економічного мислення й уміння керувати розвитком підприємства за нових, конкурентних умов господарювання.

Вибори керівника. За основу беруть ситуацію на підприємстві, де керівник має піти на пенсію. Дають опис соціально-економічного становища підприємства і низки можливих кандидатур. Вони різні, але об'єктивно рівноцінні, що визначає їхню конкурентоспроможність. Разом із тим ситуація передбачає різну зацікавленість у тих чи інших кандидатах міністерства, місцевих органів влади, самого колективу.

Слухачі до початку гри знайомляться із ситуацією, і кожен окремо визначає, хто з кандидатів найбільше підходить на посаду керівника, про що повідомляє викладача, зафіксувавши свою думку на окремому аркуші паперу без підпису. Потім формуються групи, що грають ролі: конкурентної комісії, міністерства, місцевих (міських) органів влади, трудового колективу чи груп, що презентують різні інтереси в трудовому колективі.

Цілком імітується весь процес висування кандидатур, їх обговорення і виборів. Учні самі висувають зі свого середовища того, хто буде грати за кандидата, якого підтримує їхня рольова група. Кандидат готує свою програму, що складається з трьох частин: техніко-економічний розвиток, соціальний розвиток, кадрова політика. На занятті, що імітує збори виборців, кожен кандидат доповідає свою програму, решта слухачів, виконуючи ролі членів трудового колективу, ставлять запитання, беруть участь в обговоренні кандидатур. Одночасно з числа слухачів формуються групи експертів, які за спеціальною шкалою балів оцінюють програми кандидатів, активність членів трудового колективу, роботу

конкурсної комісії і президії зборів. Оцінка останніх здійснюється на підставі того, як їм удалося дотримуватися основних принципів організації виборів: конкурентності, об'єктивності, демократичності, законності.

Наприкінці гри обговорюють оцінки груп експертів і порівнюють результати виборів із сумою індивідуальних думок про кандидатів, зафіксованих до початку гри, що дає можливість судити, як спрацював механізм колективної оцінки кандидатів і виборів на конкурсній основі.

8.2. Проективна технологія навчання

Метод проектів є одним із активних методів проведення занять, який передбачає індивідуальну, парну чи групову (але самостійну) діяльність тих, хто навчається, що забезпечує гарантоване досягнення спланованого результату. Він передбачає відхід від авторитарних і репродуктивних методів навчання, вимагає обміркованого й обґрунтованого поєднання з різними методами, формами і засобами навчання та є однією з чималої кількості інноваційних розробок в українській освіті.

Слово “проект” запозичено з латинської й означає “викинутий уперед”, “той, хто звертає на себе увагу”. Потім цей термін почали розуміти як ідею, за якою суб'єкт може й має право розпоряджатися власними думками.

Метод проектів не є принципово новим у світовій педагогіці. Він виник ще в 1920-х рр. у США. Його називали також методом проблем і пов'язували з ідеями гуманістичного напрямку у філософії й освіті, розробленими американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В.Х. Кіппатриком.

Дж. Дьюї пропонував будувати навчання на активній основі, через доцільну діяльність учня, співвідносячись з його особистим інтересом саме в цьому знанні, надзвичайно важливо було показати дітям їх власну зацікавленість у знаннях, що здобуваються, що можуть і повинні знадобитися їм у житті. Тому і потрібна проблема з

реального життя, знайома й значуща для дитини, для вирішення якої їй необхідно прикласти набуті знання й нові, котрі ще мають бути набуті.

При вирішенні проблемного питання учитель може підказати нові джерела інформації або просто спрямувати думку учнів у потрібний бік для швидкого пошуку. У результаті учні повинні самостійно і спільними зусиллями вирішити проблему, застосувавши необхідні знання часом з різних галузей, одержати реальний і відчутний результат.

Метод проектів із часом набув певних еволюційних змін. Започаткований на засадах ідеї вільного виховання, наразі він “стає інтегрованим компонентом досить опрацьованої і структурованої системи освіти”.

За визначенням С.У. Гончаренка, метод проектів – це організація навчання, коли учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів, які поступово ускладнюються.

Сутність проекту І.С.Сергєєв визнає як "п'ять П": Проблема - Проектування (планування) - Пошук інформації – Продукт – Презентація + "шосте П" проекту – його Портфолію, тобто папка, в якій зібрані всі матеріали проекту, у тому числі чернетки, денні плани, звіти тощо. Основний сенс портфолію – показати все, на що ти здатний під час роботи над проектом.

Робота за методом проектів передбачає постановку певної проблеми й наступне її вирішення з обов'язковою наявністю ідеї та гіпотези вирішення проблеми, чітким плануванням дій, розподілом (якщо розглядається групова робота) ролей, тобто наявністю завдань для кожного учасника за умов тісної взаємодії, відповідальності учасників проекту за свою частину роботи, регулярного обговорення проміжних кроків і результатів.

Метод проектів є ефективним в тому випадку, коли в навчальному процесі поставлено певне дослідницьке, творче завдання, для вирішення якого потрібні інтегровані знання з різних

галузей, а також застосування дослідницьких методик (наприклад, дослідження демографічних чи економічних проблем у різних регіонах світу, створення серії репортажів з різних регіонів за однією з проблем, які б розкривали певну тему, зокрема, вплив системи оподаткування на фінансовий стан суб'єктів господарювання чи розміщення різноманітних галузей промисловості в різних регіонах тощо). Проектна форма педагогічної діяльності ефективна лише в контексті загальної концепції навчання. Вона передбачає відхід від авторитарних і репродуктивних методів навчання, вимагає обміркованого й обгрунтованого поєднання з різними методами, формами й засобами навчання.

В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок та вмінь, що потребують самостійного конструювання знань та орієнтації в інформаційному просторі. Оскільки за визначенням проект є сукупністю певних дій, документів, задумів щодо створення реальних або теоретичних об'єктів, він передбачає технологічний підхід у навчанні.

Метод проектів – педагогічна технологія, зорієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування й набуття нових (часто шляхом самоосвіти). Активне включення учнів у зміст тих або інших проектів дає можливість засвоїти нові способи діяльності в соціокультурному середовищі.

Провідні ознаки проектної технології можна визначити як: спрямованість на розвиток пізнавальних навичок, вмінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, узагальнювати та інтегрувати знання, отримані з різних джерел у процесі теоретичного і практичного навчання.

Окрім того, використання проектної технології має такі позитивні ознаки:

- акцентує увагу на процесі самостійного пізнання, самостійному досягненню поставленої мети;
- формує мотивацію навчання;
- формує навички орієнтації в сучасному інформаційному

просторі;

– розвиває здібності:

а) комунікативні (вміння співпраці у творчій групі);

б) соціальні (самодисципліна, терпимість до позиції інших учасників роботи);

в) технологічні (абстрактно-логічне мислення).

Водночас відбувається підвищення інтегрованих результатів щодо оволодіння вміннями самостійної пізнавальної діяльності. До них відносять такі вміння:

– визначати й обирати пізнавальні проблеми, які є доцільними в процесі навчальної діяльності;

– обирати джерела інформації, які є адекватними для вирішення поставленої мети дослідження;

– обирати відповідні форми презентації результатів проведеної роботи залежно від навчальної ситуації.

Ефективність роботи над проектом визначає ряд чинників. Передусім, проектну діяльність можна впроваджувати тільки за ініціативи учнів, яка ґрунтується на свідомому прагненні до цієї діяльності. Теми проектів мають бути цікавими для учнів, реалістичними у виконанні, адже в процесі роботи учні не тільки самостійно набувають знання, а й оволодівають необхідними способами мислення та дії. Запланована організація проекту має передбачає його гнучкість і внесення змін у процес виконання.

Застосування методу проектів сприяє реалізації певних педагогічних завдань, таких як: інтенсифікація навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості; побудова відкритої системи освіти, яка забезпечує кожному учню власну траєкторію самоосвіти; системна інтеграція предметних завдань; розвиток творчого потенціалу; розвиток умінь експериментально-дослідницької діяльності; формування інформаційної культури; реалізація соціального замовлення, зумовленого інформатизацією сучасного суспільства. Окрім того, проектне навчання створює умови для самоосвіти.

Найпоширенішою типологією проектів є така:

дослідницькі проекти – повністю підпорядковані логіці дослідження і мають структуру, наближену до справжніх наукових досліджень. Цей тип проектів передбачає обґрунтування актуальності визначеної для дослідження теми, формулювання проблеми дослідження, його об'єкту, предмету і мети, визначення завдань і методів дослідження, розробку шляхів її вирішення, обговорення одержаних результатів, висновки, оформлення результатів дослідження;

творчі проекти – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту;

ігрові проекти – учасники беруть собі визначені ролі, зумовлені характером і змістом проекту. Результати цих проектів або намічаються на початку їх виконання, або проявляються лише на завершальному етапі виконання проекту. Як і в дослідницьких проектах, ступінь творчості тут дуже високий, але домінуючим видом діяльності все-таки є рольова-ігрова;

інформаційні проекти – спрямовані на збирання інформації про певний об'єкт, явище; ознайомлення учасників проекту із цією інформацією; її аналіз та узагальнення фактів вони потребують добре продуманої структури, можливості систематичної корекції в ході роботи над проектом. Структура дослідницької діяльності з метою інформаційного пошуку може бути такою: визначення предмета інформаційного пошуку; виділення етапів пошуку з позначенням проміжних результатів; аналітична робота над зібраними фактами; формулювання висновків, оформлення результатів (обговорення, презентація, оцінка);

практично-орієнтовані проекти – результат діяльності учасників чітко визначено із самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників;

монопроводи – проводяться, як правило, у межах одного

навчального предмета. Для цього вибираються найбільш складні для вивчення розділи або теми курсу. Такі проекти вимагають визначення не тільки мети і завдань дослідження, але й тих знань і вмінь, які учні повинні набути у процесі роботи над проектом. З цією метою заздалегідь планується логіка роботи на кожному уроці. У багатьох випадках робота над такими проектами продовжується у позанавчальний час.

Усі названі вище типи проектів потребують правильного структурування, передбачення необхідних етапів, можливість збору та обробки даних, узагальнення і формулювання висновків.

Педагогічна ефективність вищезазначеної типології проектів навчального процесу сучасної школи зумовлена таким:

- зорієнтованістю на активні методи діяльності учасників, зокрема самостійно-пізнавальну діяльність, яка може бути індивідуальною, парною, груповою (робота в малих групах);
- можливістю використовувати такий вид діяльності як у процесі опрацювання окремих тем (поточні проекти), так і в підсумковому оцінюванні рівня навчальної діяльності при вивченні всього курсу (підсумкові проекти);
- можливістю аргументувати, узагальнювати, переносити в інші умови знання, набуті в процесі вивчення загальноосвітніх і спеціальних предметів;
- здатністю широкого охоплення тематики, яка може бути обрана учнями відповідно до їх інтересів і зацікавленості цією проблемою.

Керуючись вищезазначеним, пропонуємо при використанні методу проектів виокремлювати три етапи, які відображають наступність у здійсненні роботи, чітко визначають заплановану діяльність, проте не вимагають подрібнювати перебіг процесу:

1. Підготовчий етап.

Запланована діяльність: визначення тематики проекту; створення колективу виконавців і розподіл його на дослідницькі групи; планування роботи (визначення терміну виконання,

окреслення завдань, визначення методів роботи над проектом), обрання пошуку джерел інформації.

2. Дослідницький етап.

Запланована діяльність: безпосередня робота над проектом, збирання інформації, встановлення необхідних творчих зв'язків з особами, які можуть допомогти у виконанні запланованої роботи; вивчення, опрацювання та узагальнення отриманої інформації; аналіз та систематизація комплексу напрацьованого матеріалу; викладення узагальнених висновків у вигляді таблиць, схем, діаграм, рефератів, загального звіту.

3. Підсумковий етап.

Запланована діяльність: презентація отриманих результатів; обговорення за участю учнів класу; оцінювання; організація підсумкової конференції. Як бачимо, в процесі роботи беруть участь учні й викладачі, на різних етапах роботи кількісний внесок кожної з груп є різним. Загалом усі дії учасників можна поділити на дії, які виконують викладачі; дії, що виконують учні; спільні дії викладачів і учнів.

Особливого значення ми надаємо останньому етапу роботи – презентації та оцінюванню. Уся попередня робота спрямована не тільки на досягнення кінцевого результату, а й на відповідний процес презентації. Форма презентації проекту визначається її тематикою, розробляються її структура, зміст візуальної підтримки, склад аудиторії, яка має бути присутньою на презентації.

Метод проектів – це сукупність прийомів, операцій оволодіння певною галуззю практичного або теоретичного знання, тієї чи іншої діяльності. Це шлях пізнання, спосіб організації процесу пізнання. Тому, якщо ми говоримо про дидактичні основи методу проектів, то маємо на увазі засіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технологію), яка повинна завершитися реальним, практичним результатом, оформленим тим чи іншим чином. Щоб досягти такого результату, необхідно навчити дітей самостійно мислити, знаходити та вирішувати проблеми,

використовуючи для цього знання з різних сфер, вміння прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів рішення, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Розглянемо, як приклад, виконання проекту з метою дослідження ринку праці і розробки рекомендацій для покращення ситуації щодо зайнятості населення в досліджуваному районі.

Проект «Ринок праці»

Мета проекту: сформувати у учнів навички проведення досліджень і презентації отриманих знань і досвіду; розвиток соціально- і економічно значущих особистісних якостей старшокласників.

Завдання проекту:

- 1) формування навичок проведення досліджень;
- 2) формування цілісного уявлення про ринок праці;
- 3) визначення власного відношення до ринку праці;
- 4) вироблення власної стратегічної лінії поведінки в економічній структурі соціуму.

Робота над проектом

Робота над проектом відбувається протягом двох тижнів. Мета діяльності учнів при роботі над проектом – аналіз особливостей забезпеченості трудовими ресурсами і рівня безробіття у своєму місті (селищі).

Клас поділений на групи, кожна із яких працює із певним соціумом (своєрідна сегментація ринку праці) – підлітки, випускники шкіл і студенти, молодь до 30 років, люди середнього віку. По закінченню роботи повинен бути представлений проект із аналізом і відповідними висновками.

Для того щоб створити і захистити проект, необхідна відповідна інформація. В ході обговорення алгоритму дії учні обрали способи збору інформації: соціологічне опитування і проведення інтерв'ю.

Етап пошуку і збору інформації дає можливість учням набути

иших навичок в отриманні необхідної інформації. Через особистісні спостереження і спілкування з людьми старшокласники вчаться координувати різні точки зору.

Найбільш складна частина роботи над проектом – обробка отриманої інформації. Тут необхідно вміти формувати власні судження, робити висновки.

Робота над проектом закінчується представленням результатів роботи у формі конференції, яка дозволяє кожному учню усвідомити важливість власної участі в даному проекті.

Проведення конференції

Кожна із груп представляє питання анкети на які відповідали жителі міста (селища) протягом проведення соціологічного опитування.

Так, для опитування підлітків, випускників шкіл і студентів пропонувались наступні питання:

- які професії найбільш затребувані зараз?
- які важливі якості повинен мати потенційний робітник?
- яку професію ви обрали (оберете) для себе і чому?
- проблема безробіття є досить гострою, особливо для молоді.

Ваші пропозиції у вирішенні даної проблеми.

Для опитування молоді до 30 років і людей середнього віку пропонувались такі питання:

- Ви працюєте (не працюєте, безробітний)?
- Ваш рівень освіти
- чим Вас приваблює професія, яку ви обрали або робота, яку ви виконуєте?
- що можна зробити в нашому місті (селищі) для того, щоб вирішити проблему із безробіттям?

Аналіз обробки даних соціологічного опитування кожна із груп учнів ілюструє діаграмами, графіками, схемами із використанням комп'ютерної техніки.

В ході проведення дослідження учні також звертались за інформацією в районні центри зайнятості, щоб з'ясувати кількість

офіційно зареєстрованих безробітних за віковими групами.

На конференції кожна із груп учнів представляє свій звіт підкріплений наочними матеріалами. В ході презентації відбувається обмін думками, розглядаються проблеми безробіття і працевлаштування, пропонуються власні варіанти шляхів її вирішення.

Отримана інформація протягом звіту-презентації обговорюється і аналізується учнями класу.

По закінченню презентації учням пропонується дати відповіді на наступні питання:

- кому, з вашої точки зору, буде цікава і корисна дана інформація і отримані висновки?
- хто може використати представлені матеріали?
- як можна розповсюдити для ознайомлення отриману інформацію серед жителів міста (селища)?

Учні протягом обговорення можливостей застосування отриманої інформації в житті власного міста (селища), країни, відповідно приходять до формування нових проблем (вирішення яких необхідно у майбутньому).

В якості домашнього завдання учням пропонується підготувати повідомлення про трудові династії свого міста (селища).

8.3. Ситуаційна методика навчання

Ситуаційна методика навчання або кейс-метод (від англ. «case» – «ситуація») полягає в аналізі і обговоренні учнями реальної ситуації із практики бізнесу. Під ситуацією розуміють письмовий опис будь-якої певної реальної ситуації в фірмі, наприклад, історія утворення, організаційне становлення організації, її розвиток, результати в бізнесі.

Історично кейс-метод виник на початку ХХ століття в Школі бізнесу Гарвардського університету (США). Вперше він був застосований у навчальному процесі ще в 1924 році. Культурологічною основою появи і розвитку кейс-методу був принцип «прецеденту» або «ситуації».

Особливості кейс-методу, адаптованого до використання у навчально-виховному процесі в загальноосвітньому навчальному закладі, полягають в тому, що:

ситуація, яка розглядається, немає однозначних рішень і потребує розробки альтернатив;

проблема кейсу досить часто прихована і потребує ідентифікації. Учні, знайомлячись із текстом кейсу, повинні спочатку визначитись, що саме є предметом обговорення;

вирішення завдань кейсу передбачає знання учнями теоретичного матеріалу.

Застосування даного методу при вивченні економіки сприяє не тільки активізації розумової діяльності учнів, закріпленню вже вивченого матеріалу, а також дозволяє розвивати у них такі навички:

- 1) аналітичні навички. До них можна віднести: вміння відрізнити дані від інформації, класифікувати, виділяти суттєву і несуттєву інформацію, аналізувати, представляти і знаходити її. Думати ясно і логічно. Особливо це важливо, коли інформація невисокої якості.
- 2) практичні навички. Знижений у порівнянні з реальною ситуацією рівень складності проблеми, яка представлена в кейсі, сприяє формуванню на практиці навичок використання економічних знань.
- 3) творчі навички. Ситуації, які запропоновані в кейсі, одними логічними міркуваннями, як правило, вирішити не можна. Тому творчі навички дуже важливі в генерації альтернативних рішень, які неможливо знайти логічним шляхом. Тобто, учні в процесі роботи над кейсом вчаться логічно, чітко та аргументовано мислити.
- 4) комунікативні навички. Серед цих навичок можна виділити такі: вміння вести дискусію, кооперуватися в групі для знаходження кращого результату, захищати власну точку зору, переконувати опонентів, скласти короткий переконливий звіт. Найголовнішим є те, що учні вчаться працювати в

команді, що в свою чергу, забезпечує розвиток лідерських, комунікативних та ораторських здібностей.

- 5) соціальні навички. В ході обговорення кейсу виробляються певні соціальні навички: оцінка поведінки людей, вміння слухати і чути думки інших, підтримувати в дискусії своїх партнерів або аргументувати протилежну думку, контролювати себе тощо.
- 6) навички самоаналізу. Непогодженість в дискусії сприяє осмисленню і аналізу думок інших і своєї власної. Моральні і етичні проблеми, які виникають під час дискусії потребують соціальних навичок їх вирішення [14].

Найголовнішим при застосуванні кейс-методу є те, що змінюється роль вчителя і учня в процесі навчання. Бо вчитель і учні стають партнерами, учні отримують значно більшу свободу, ніж у класичній системі навчання.

Вчитель розуміє, що деякі аспекти пропонованого матеріалу йому просто невідомі, їх ще належить виявляти разом із учнями. Тому він відрізняється лояльністю, відкритістю і демократичністю стосовно останніх. Оскільки учень не отримує готового знання у вигляді відповідей вчителя, а сам змушений шукати їх, то у нього формуються самостійність, самоповага і, найголовніше, здатність думати.

Варто звернути увагу і на те, що вчитель перестає бути «рабом» конспекту. Він змушений тримати у голові не стабільну, відпрацьовану систему знань, а певний динамічний процес. Роль вчителя стає схожою на роль диригента, який керує дискусією і готовий до імпровізації своїх колег-учнів. Учень також змушений відійти від законспектованого матеріалу і постійно вирішувати деякі завдання, що вимагають постійного переосмислення вивченого.

Іншою стає і мотивація як учня, так і вчителя. Учень починає прагнути лідерства, намагається демонструвати власні здібності і досягнення. Вчитель перестає працювати тільки із старанними відмінниками, постійно думає про активізацію роботи всієї групи, розвиток творчості та змагальності.

Завдання вчителя полягає у підборі відповідного реального матеріалу, а учні повинні вирішити поставлену проблему і отримати реакцію оточуючих (інших учнів і вчителя) на свої дії. Також необхідно розуміти, що можливі різні варіанти вирішення проблеми. Тому вчитель повинен допомогти учням розмірковувати, сперечатися, а не нав'язувати їм свої думки. Учні повинні розуміти з самого початку, що ризик прийняття рішення лежить на них самих, вчитель тільки пояснює наслідки ризику прийняття необдуманих рішень.

Роль вчителя полягає у спрямуванні бесіди або дискусії, наприклад, за допомогою проблемних запитань, в контролі часу роботи, в побудженні учнів відмовитись від поверхневого мислення, у залученні всіх учнів групи в процес аналізу кейсу.

Періодично вчитель може узагальнювати, пояснювати, нагадувати теоретичні аспекти або робити посилення на відповідну літературу.

За допомогою кейс-методу вчитель може працювати з учнями на уроці індивідуально, фронтально або в групах. Як і при проведенні ігрових ігор, при використанні кейс-методу ставиться мета максимально активізувати кожного учня і залучити його в процес аналізу ситуації і прийняття рішень. Тому доцільніше організувати роботу в групах, але щоб вони включали від трьох до п'яти учнів, бо чим менше учнів в групі, тим слід очікувати більшої залученості кожного учня в роботу над кейсом. Підвищується персональна відповідальність за результат. Бажано, щоб склад групи-команди формувався самими учнями за їх бажанням. Кожна група обирає керівника, тобто модератора дій. Роль модератора полягає в тому, що на ньому лежить відповідальність за організацію роботи групи, розподіл питань між учасниками і за рішення, які приймаються командою. Після завершення роботи по темі кейсу модератор робить доповідь протягом 5-7 хвилин про результати роботи своєї групи.

Безпосередньо роботу із кейсом можна організувати двома способами:

1. Кожна група розробляє тільки одну тему із кейсу протягом

всього заняття. Необхідно, щоб кожна група чітко представляла за які рішення вона відповідає перед іншими групами. Наприклад, група, яка розробляє цінову політику підприємства, повинна представити інформацію про ціни на продукцію групи, яка відповідає за політику збуту підприємства для розрахунків обсягів збуту. Між групами відбувається обмін інформацією як в процесі заняття, так і при обговоренні результатів.

2. Всі групи учнів працюють одночасно над одним і тим же кейсом, конкуруючи між собою у пошуку найбільш оптимального рішення. Потрібно, щоб кожна група послідовно пройшла всі теми кейсу.

При проведенні уроку економіки із застосуванням кейс-методу, бажано, щоб учні сиділи за круглим або видовженим столом для кращого контакту один з одним. У кожного із учнів, а не один на групу, повинен бути текст кейсу, щоб вразі необхідності до нього можна було б відразу звернутись. Думки, припущення, які висловлюють учні стосовно вирішення проблеми варто записувати на дошці, щоб в подальшому акцентувати увагу на головних із них. Вчитель обов'язково повинен мати план заняття, щоб вміло керувати дискусією в аудиторії. В плані заняття повинні бути вказані ключові і додаткові питання із наданням на них стислих відповідей, напрямки дискусії і погодинна розбивка етапів розробки кейсу. Також вчителю необхідно організувати роботу в аудиторії таким чином, щоб із кожної групи виступали із доповідями різні учні.

Кожен із видів навчальної діяльності в навчально-виховному процесі потребує оцінювання. Як же оцінити роботу учнів при роботі із кейсом? Ставити індивідуальну оцінку кожному чи оцінювати роботу всієї групи? Беззаперечної думки із цього питання не існує.

Ми пропонуємо такі варіанти оцінювання учнів при роботі із кейсом:

- кількісний. Можна оцінити кількість запропонованих альтернативних рішень вирішення проблеми кейсу окремим учнем або групою;

якісний. Оцінюється раціональність прийняття рішення;
за часом. Оцінюється швидкість прийняття раціонального
вирішення проблеми;
ексклюзивна групова думка при більшості запропонованих
подібних шляхів вирішення проблеми іншими групами;
використання економічно грамотної речі під час доповіді щодо
вирішення ситуації із застосуванням значної кількості
економічних термінів.

Наведемо як приклад нескладний кейс без розрахункових даних.

Міні-кейс

Пані Оксана дуже завзята в'язальниця. В'язати вона навчилася самотійно в 15 років, коли їй до рук потрапив журнал із дуже гарними моделями речей, зв'язаними вручну. Оксані настільки сподобалася ідея створювати гарні речі власноруч, що вона відразу ж придбала спиці і пряжу і почала вчитись в'язати. Вона навчилася в'язати як на спицях, так і гачком. Її в'язані речі немов витвори мистецтва викликають захват у оточуючих.

Пройшли роки, і згодом пані Оксана вирішила зайнятися приватним підприємництвом, щоб задовольнити власний попит і попит в'язальниць-любителів у якісній пряжі різноманітних відтінків і згодом, спілкуючись із покупцями, обмінюватися ідеями, удосконалювати свою майстерність.

Для здійснення підприємницького задуму її чоловік дав невеличкий стартовий капітал для започаткування власної справи. Обираючи місце розташування для бутіку, Оксана із чоловіком обійшли наявність подібних місць торгівлі у різних районах міста. Виявилось, що можливість започаткування власної справи є тільки на трьох ринках у «спальних районах» міста. І тільки один із них потенційно був більш привабливий із-за того, що знаходився на перетині шляхів із трьох мікрорайонів, але через дві автобусних зупинки від нього знаходиться вже давно діючий бутік із невеликим

асортиментом аналогічного товару, ціни на який є відносно низькими і приваблюють покупців навіть із інших районів.

Пані Оксана розробила власну стратегію ведення бізнесу: залучити покупців більшим асортиментом пряжі, невисокими цінами і, як наслідок, буде досяжний більший обіг товару і, відповідно, отримано більший прибуток.

Коли пані Оксана почала складати список видів пряжі із яких потрібно розпочати торгівлю, то була дуже здивована величезним вибором існуючих видів пряжі різних виробників і в кожному із видів нараховувалося не менше 20-30 різних кольорів і їх відтінків. Стартового капіталу для здійснення задуму повністю не вистачило. Почавши із малої кількості, Оксана поступово розширювала асортимент товару, але до здійснення мети, щоб в її бутіку був представлений найповніший спектр пряжі ще досить далеко. І прибутки, на які вона розраховувала, починаючи власну справу, суттєво відрізнялися від очікуваних. Хоча у неї і сформувалося коло постійних покупців, але значна кількість в'язальниць їздила за пряжею у сусідній бутік, де вони звикли скуповуватись протягом останніх років.

Протягом роботи у власному бутіку Оксана переконалася у своїй думці, що українські жінки любляють рукоділля, але не всі із них віддають перевагу саме в'язанню. Дуже часто потенційні покупці запитують про наявність кольорових схем для вишивання, вишивальну тканину, муліне тощо.

Згодом пані Оксана почала задумуватися над тим, що доходи від продажу ледь покривають витрати. Але сама думка про припинення діяльності для неї була нестерпною. І тому перед нею постало питання: як збільшити прибуток?

Разом із чоловіком вони обмірковують два варіанти: розширювати і надалі асортимент пряжі, надавши можливість кожному із потенційних покупців зробити свій вибір і придбати необхідний товар; чи почати займатися також продажем товарів для вишивання, щоб задовольнити потреби жінок-вишивальниць?

Методика обговорення кейсу.

Найбільш терміновою проблемою кейсу є прийняття рішення: чи варто пані Оксані починати займатися також продажем товарів для вишивання. Очікується, що учні розроблять декілька варіантів відповіді на це питання і оцінять переваги і недоліки кожного із них.

Серед головних питань кейсу є такі:

чому пані Оксана не отримала тих прибутків на які розраховувала при започаткуванні власної справи?

що може зробити Оксана для підвищення привабливості власного бізнесу, щоб отримувати вищі прибутки?

Можливим запитанням для обговорення кейсу може бути виявлення переваг і недоліків кожного із двох варіантів, які обдумуються Оксаною із чоловіком:

- 1) продаж тільки пряжі і аксесуарів для в'язання;
- 2) поєднання в своєму бутіку товарів для в'язання і вишивання.

Аналіз цього запитання можна представити у вигляді таблиці, яку учні заповнюють в процесі обговорення.

Варіанти	Переваги	Недоліки
1) Товари для в'язання	Розширення асортименту ⇒ більший обіг товару ⇒ більший прибуток	Втрата прибутку при наявності незадоволеного попиту жінок- вишивальниць
2) Товари для в'язання і вишивання	Можливість отримати прибуток із двох джерел	Обмежений асортимент для задоволення потреб як в'язальниць, так і вишивальниць

Головний висновок із таблиці полягає у тому, що найкращим варіантом для пані Оксани є той, який надасть їй можливість збільшити обсяг продажу і отримати більший прибуток.

8.4. Комп'ютерне навчання економіки

Сучасне інформатизоване суспільство створює нові освітні стандарти, вимагає впровадження сучасних технологій у сферу освіти. Складовою частиною інформатизації освіти є комп'ютеризація як організаційний процес, спрямований на

впровадження комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання (комп'ютерні підручники, комп'ютерні навчальні програми, бази даних, інформація в мережі Internet тощо).

Інформаційні системи й технології набувають дедалі більшого поширення в економічній освіті. Упровадження в навчальний процес економіки сучасних інформаційних, зокрема комп'ютерно-орієнтованих технологій, відкриває нові шляхи і дає широкі можливості для подальшої диференціації навчання, всебічної активізації творчих, пошукових, особистісно-орієнтованих, комунікативних форм навчання, підвищення його ефективності, мобільності й відповідності запитам практики.

Інформаційні технології в навчанні економіки мають досить великий потенціал, вони:

- вносять певні зміни в методику традиційного навчання;
- створюють нове комп'ютерне середовище навчання;
- виступають як ресурси підвищення ефективності навчання, його індивідуалізації, забезпечуючи доступ до більших об'ємів інформації, обробку складних даних, дослідження комп'ютерних моделей об'єктів і процесів, які вивчаються;
- організують нові форми взаємодії в процесі навчання, змінюють зміст і характер діяльності вчителя;
- удосконалюють управління навчальним процесом, його організацію, контроль, планування.

Комп'ютер надає вчителю великий резерв технічної та технологічної підтримки, яка звільнює значну частину його часу саме для живого спілкування з учнями, і дає можливість зробити це спілкування навіть більш близьким і людським, ніж раніше.

При використанні комп'ютера у процесі педагогічного спілкування на уроках економіки можна виділити такі основні переваги:

1. Комп'ютер замикає на собі більшу частину контрольних функцій і оперативних реакцій на помилки учня. Всі помилки відразу фіксуються комп'ютером, але стають в значній мірі приватною справою учня, а не приводом для отримання ним

негативних емоцій. Вчитель стає більш вільним і позитивним у своєму відношенні до учнів.

2. Комп'ютер, вступаючи з учнем у партнерські відносини, дозволяє кожному учню встановлювати найбільш сприятливий для себе ритм і темп навчальної діяльності і звільняє вчителя від необхідності постійно контролювати і активізувати цей процес.
3. Звільнившись від задачі постійної опіки, вчитель отримує більшу можливість бачити обстановку в класі в цілому і приділяти індивідуальну увагу кожному окремому учню за необхідністю.

При комп'ютерному навчанні істотно змінюються і функції вчителя. В число функцій педагога, які змінилися з впровадження в навчальний процес комп'ютерів, входить досить складна задача – в нових умовах зберегти за собою роль "ідейного наставника", "вождя у світі знань", старшого товариша і авторитетного радника. Педагогу також буде необхідно враховувати той факт, що учні, завдяки можливостям комп'ютерних комунікацій, знають не тільки те, що їм задавалося на уроках, а й іноді і взагалі знайомі з такими речами, про які вчитель не має уявлення (наприклад, якісь нові дані, проекти законів про зміни ставок оподаткування тощо). І не слід лякатися таких речей, це зовсім нормальна природна ситуація нової педагогіки, прямий результат комп'ютеризації і характерніша риса нової парадигми навчання. Від вчителя в такій ситуації вимагається не абсолютне знання, чого взагалі не може бути, а мудре розуміння зв'язку явищ, їх наукової та життєвої значущості. До такого розуміння своєї ролі на сьогодні готовий не кожен вчитель і підготовка вчителів у вищій школі поки ще на це не орієнтується.

Цілком природно, що все це реалізується при достатньому технічному, програмному та методичному забезпеченні уроку, а сам вчитель повинен достатньо невимушено володіти загальними навичками роботи з комп'ютером і правильно розуміти свою роль в процесі навчання учнів.

Основними функціями вчителя економіки в навчальному процесі з застосуванням комп'ютера є: відбір навчального матеріалу і завдань, планування процесу навчання, розробка форм пред'явлення інформації учням, контроль навчання матеріалу, корекція процесу навчання.

Функція відбору матеріалу і завдань є найбільш складною і творчою. Тут головну роль відіграє досвід вчителя, глибина знань їм предмету. Основними вимогами при реалізації цієї функції є необхідність чіткого виділення головних і другорядних моментів в кожній із тем і диференціація за ступенем складності.

Планування процесу навчання з застосування ПК повинно здійснюватися, як зазначалося вище, в напрямку його максимальної індивідуалізації. Індивідуалізація процесу навчання може відбуватися: за послідовністю представлення понять, які вивчаються; за методом викладення матеріалу (індукція, дедуція); за рівнем науковості матеріалу; за глибиною матеріалу; за часом навчання, за поясненнями та довідковим матеріалом, який пропонується.

Застосування комп'ютера дозволяє планувати різні схеми проходження навчальних задач, розчленити складні задачі на складові елементи різного рівня, практикувати найбільш раціональні форми їх поєднання. Можливість простої і об'єктивної оцінки часових затрат на різних етапах навчання дозволяє оптимізувати дозування завдань. Але тут слід враховувати, що швидкість виконання завдання не завжди гарантує глибину засвоєння і може всерйоз враховуватися тільки в якихось особливих випадках. До того ж моменти, які гальмують темп роботи, можуть бути досить різними, наприклад звертання учня до додаткового матеріалу, словничка.

За дидактичними цілями комп'ютерні програми можна поділити на такі типи:

- *Навчаючі програми.* Їх розробляють для показу на екрані дисплею нового матеріалу. Як правило, ці програми подають новий матеріал у вигляді окремих, логічно поєднаних блоків. Кожен блок завершується набором питань до учнів по

засвоєному матеріалу.

Програми-тренажери. Їх розробляють для повторення найуживаніших економічних термінів, понять, категорій.

Контролюючі програми. Їх складають переважно на основі тестів. З їх допомогою контролюють рівень засвоєння учнями знань і вносять у процес навчання відповідні корективи.

Імітаційно-модельючі програми. У цьому типі комп'ютерних програм формуються певні проблеми і подаються можливі варіанти їх вирішення. При цьому робиться наголос на можливих наслідках реалізації кожної проблеми.

Програми дидактичних ігор. Їх використовують для активізації індивідуальної чи групової пізнавальної діяльності учнів. При цьому розвивається змагальність, виховується «комплекс переможця».

Для використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі необхідні спеціальні навчальні програми. Так, американська програма економічної освіти Junior Achievement розробила адаптовані до українських реалій комп'ютерні імітаційно-модельючі програми «Банки в дії», «MESE».

Розглянемо методичні особливості роботи з однією із таких розробок – комп'ютерною грою «MESE». «MESE» моделює світ бізнесу, за допомогою комп'ютера учні повторюють принципи, які вони вже вивчили, доповнюють їх новими знаннями та застосовують їх у діловій ситуації, наближеній до реальності. Гра-модельювання «MESE» є ілюстрацією того, як бізнес-рішення повинні інтегруватися для успішного функціонування компанії. Учні мають досконало розуміти та вміти планувати кожний елемент стратегії компанії – ціну, виробництво, маркетинг, інвестиції, дослідження та розвиток. Успіх залежить від координації рішень, необхідних для розвитку стратегії, яка б відповідала вимогам конкурентного ринку та виділяла компанію серед конкурентів.

Суть гри полягає в тому, що учнівські товариства (від 2 до 8 товариств) конкурують у виробництві та продажі EchoPen –

«комп'ютеризованої ручки» (умовної продукції) з пристроєм для пам'яті, за допомогою якого вони відтворюють документи, що були написані раніше. Учні пропонується взяти участь у змаганні за прибуток, продаж і ринок.

Конкурентні товариства починають з однакового рівня, як бігуни на старті: жодне товариство не має переваг перед іншим. Завдання керівника кожного із товариств – скористатись всіма засобами, щоб перемогти конкурентів.

Гра дозволяє товариству змагатись у двох напрямках:

- 1) за допомогою ціни, маркетингу, витрат у дослідження і розвитку;
- 2) зменшувати ціни за допомогою збільшення виробництва та інвестицій у високоефективне обладнання.

Перед початком гри вчителю необхідно обговорити із учнями три основні стратегії дій: «висока ціна – низький обсяг», «низька ціна – високий обсяг», «середня ціна – середній обсяг».

Протягом гри кожному із товариств надається можливість прийняти п'ять рішень, які можуть вплинути на успіх вашого товариства:

- встановити ціну на продукт;
- вирішити, скільки виробляти;
- витратити гроші на рекламу і маркетинг;
- інвестувати кошти на розширення виробництва;
- спрямувати кошти на дослідження та розвиток.

На кожному етапі гри кожному із товариств будуть надаватись звіти про їх власну діяльність та діяльність товариств конкурентів. Ці звіти є ключами для прийняття рішень на наступному етапі. Необхідно наголосити, що найуспішнішими товариствами є ті, що йдуть до успіху двома шляхами: 1) розвитку та послідовної реалізації плану діяльності; 2) збалансування попиту і пропозиції. Вчителю потрібно допомогти учням зрозуміти, що кожне рішення про ціну, виробництво, маркетинг, інвестиції, дослідження і розвиток є складовими стратегіями конкуренції.

Можливості комп'ютерної техніки також доцільно застосовувати на уроках економіки при проведенні практичних робіт і вирішенні завдань. Вчитель роз'яснює принципи роботи з електронними таблицями MS Excel, показує можливості їх застосування на практиці.

Наприклад, з метою закріплення основних прийомів роботи з електронними таблицями (вводити в таблицю дані і формули, пов'язувати дані формулами, виводити діаграми тощо) і вирішення виробничих задач можна запропонувати учням наступне завдання.

Уявіть, що Ви працюєте економістами у будівельній фірмі, яка спеціалізується на продажу будівельних матеріалів і виконанні інфраструктурних робіт. У кожного із вас є прайс-листи із переліком наявних на фірмі будівельних матеріалів, їх розмірів і ціни.

Вам потрібно виконати два замовлення на розрахунки і зробити висновки, який із будівельних матеріалів вигідніше придбати замовнику.

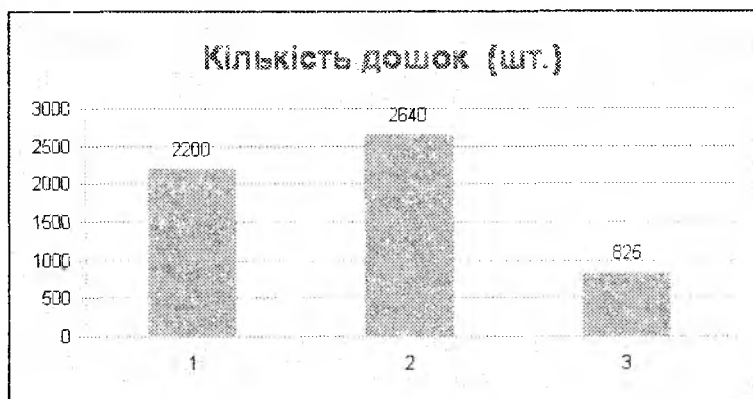
Замовлення 1. Необхідно підрахувати, скільки потрібно паркетної дошки, щоб покрити підлогу кімнати прямокутної форми зі сторонами 5,5 м і 6 м. Яка вартість покриття?

Замовлення 2. Скільки потрібно кахельної плитки квадратної форми, щоб облицювати частину стелі, яка має форму зі сторонами 3 м і 2,7 м. Яка вартість покриття?

На основі даних із прайс-листів учні роблять відповідні розрахунки в електронних таблицях MS Excel, виводять діаграми за кількістю і ціною товару.

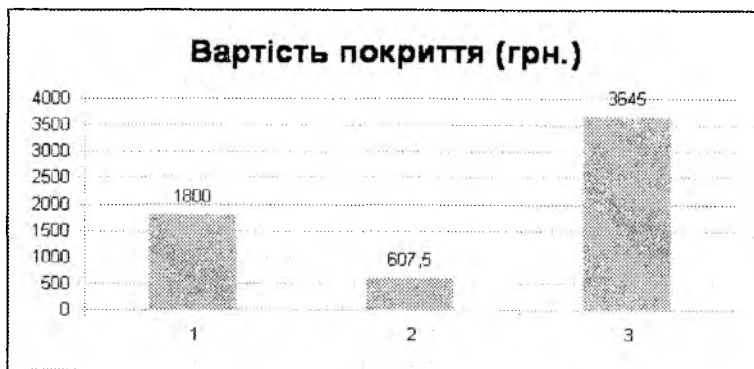
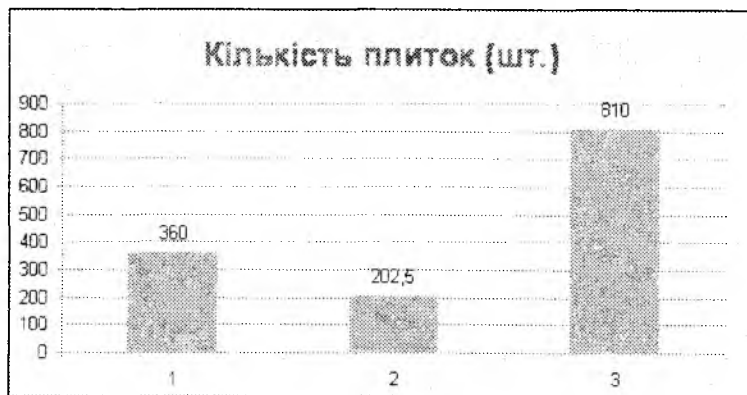
Результати розрахунків по першому замовленню повинні мати такий вигляд.

	1	2	3
Довжина дошки (см)	30	25	40
Ширина дошки (см)	5	5	10
Довжина полу (м)	6	6	6
Ширина полу (м)	5,5	5,5	5,5
Ціна дошки (грн.)	3	3,5	5
Кількість дошок	2200	2640	825
Вартість покриття	6600	9240	4125

Результати розрахунків по другому замовленню повинні мати наступний вигляд.

	1 плитка	2 плитка	3 плитка
Сторона плитки (см)	15	20	10
Довжина стелі (м)	3	3	3
Ширина стелі (м)	2,7	2,7	2,7
Ціна плитки (грн.)	5	3	4,5
Кіл-ть плиток	360	202,5	810
Вартість покриття	1800	607,5	3645

Після проведених розрахунків і виведення діаграм, учня роблять висновки, яку кахельну плитку (паркетну дошку) краще і вигідніше придбати замовнику.

Питання для самоконтролю

1. Що таке дидактична гра? Які функції вона виконує?
2. Які дидактичні ігри найчастіше використовуються в шкільному курсі економіки?
3. Назвіть принципи побудови дидактичної гри.
4. Які етапи виділяють в процесі розробки ділової гри?

5. В чому полягає сутність проєктивної технології навчання?
6. Охарактеризуйте основні типи проєктів.
7. Розкрийте особливості застосування кейс-методу в навчальному процесі.
8. За якими критеріями можна оцінити роботу учнів із кейсом на уроці?
9. Розкрийте сутність комп'ютерного навчання економіки. В чому полягають його переваги?
10. Назвіть типи комп'ютерних програм за дидактичними цілями?

РОЗДІЛ 9

Контроль навчальних досягнень учнів з економіки

9.1. Дидактичні завдання перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок

Перевірка і оцінювання знань, умінь і навичок – органічна частина процесу навчання економіки. Мета її полягає в тому, щоб фіксувати, наскільки засвоєний навчальний матеріал попереднього уроку, повторити і закріпити раніше вивчене. Рациональне застосування методів і прийомів перевірки стимулює активну роботу, забезпечує закріплення знань, умінь і навичок, підготовлює до сприйняття нового матеріалу. Перевірка знань, умінь і навичок учнів є одночасно із тим і самоконтролем роботи вчителя.

Результатом перевірки знань повинні стати педагогічно обґрунтовані оцінки. Такі оцінки, оголошені учням перед класом, становляться для них стимулом до подальшої роботи, підвищують дисципліну, закріплюють авторитет вчителя. Об'єктивність оцінки знань має велике виховне значення.

Завищення оцінки не тільки підриває авторитет вчителя, але й культивує верхоглядство, зневажливе ставлення до предмету, неповагу до порядку і дисципліни. Також погано впливає і заниження оцінки. Це підриває віру учнів у свої здібності успішно засвоєвати навчальний матеріал, знижує їх інтерес до предмету. За думкою досвідчених педагогів, перевірка й оцінювання знань – важка частина роботи, яка потребує великої уваги.

Найважливішою вимогою до перевірки знань, умінь і навичок є врахування індивідуальних особливостей учнів. На основі систематичних спостережень і аналізу даних про успішність вчитель своєчасно виявляє відставання окремих учнів.

Вчасно виявити відставання учня – це означає оказати необхідну допомогу. Допомога ця може бути найрізноманітнішою: можна

опитати, перевірити робочий зошит, дати індивідуальне завдання. Можуть вчителем проводитись також індивідуальні консультації, групові додаткові заняття з окремих питань тощо.

У процесі перевірки знань, умінь і навичок ставляться такі дидактичні завдання:

- встановити якість знань, умінь і навичок. Якість знань, умінь і навичок характеризується насамперед міцністю і свідомістю. Щоб пересвідчитись в міцності знань, умінь і навичок, треба перевіряти їх не тільки тоді, коли їх засвоюють, а й у процесі наступної діяльності учнів. Таким чином, йдеться про систематичний і планомірний контроль протягом усього навчання.
- стимулювати учнів до навчальної діяльності. Це дидактичне завдання означає, що перевірка знань, умінь і навичок повинна сприйматися учнями як важливий засіб надання їм допомоги з боку вчителя. Очевидно, це стає можливим у тому випадку, коли вчитель у процесі перевірки не обмежується констатацією помилок у навчанні, а допомагає їх позбутись. Крім того, вчитель дає загальну характеристику набутих учнями знань і умінь. При цьому в учнів створюється чітке уявлення про зміст наступного навчання. Внаслідок цього вони бачать перспективу. Це мобілізує їх, породжує бажання продовжити навчання.
- виявити помилки в організації і методиці проведення навчального процесу. Перевіряючи знання, уміння і навички учнів, учитель одночасно перевіряє і якість своєї роботи. Якщо в діяльності учнів бувають типові помилки, то це, як правило, свідчить про помилки в роботі вчителя, і навпаки, з успішного навчання учнів можна зробити висновок, що навчальний матеріал учитель викладає зрозуміло.
- перевірити знання, уміння і навички. Перевірка повинна відбуватися за розробленим заздалегідь планом і органічно вплітатися у навчальну діяльність учнів. Під час підготовки до

уроку вчитель з'ясує, які знання будуть потрібні учням для виконання практичного завдання і відповідно до цього планує перевірку.

Перевірка і оцінювання знань, умінь і навичок є складовими контролю навчальних досягнень учнів. Основними функціями контролю є контролююча, навчальна, виховна, розвиваюча.

Контроль має стимулювати розвиток учнів, а для цього необхідно враховувати рівень їхнього розвитку. Надміру високі вимоги гальмують розвиток; занижені – не активізують розумової діяльності. Щоб успішно стимулювати розвиток школярів, під час контролю необхідно:

- а) щоб учень розумів, що від нього вимагають;
- б) не ставив під сумнів необхідність тих чи інших конкретних знань;
- в) був упевнений, що бажана оцінка залежить лише від нього самого, від його старанності і працьовитості.

Тільки за цих умов система навчального контролю дозволяє керувати пізнавальною діяльністю учнів, прогнозувати їхні успіхи, реалізовувати виховну функцію лекцій і самостійної праці, створювати умови для творчого оволодіння матеріалом. Найбільший ефект дає усне опитування учнів, коли оцінювання знань досягається послідовним наближенням до істини.

Основні педагогічні вимоги до контролю навчальних досягнень учнів такі:

- об'єктивність перевірки і оцінювання;
- індивідуальний характер контролю;
- систематичність і однаковість вимог;
- всебічність перевірки, гласність;
- різноманітність форм контролю;
- етичне ставлення до учня.

Оскільки рівень навченості залежить від ефективності системи контролю, то ефективність самого контролю – від ступеня його оптимізації. Загальний процес оптимізації контролю полягає у

ретельному аналізі таких моментів: методи, форми, способи й види контролю; значущість навчальної інформації та її практичне застосування через різноманітність завдань; труднощі засвоєння навчальної інформації; частота контролю; засоби контролю і подання інформації.

9.2. Перевірка навчальних досягнень з економіки

Вчитель, готуючись до перевірки вивченого матеріалу, повинен виявити не тільки засвоєння певних наукових фактів, явищ, зв'язків, але й уміння правильно тлумачити факти, виказувати своє відношення до них, ув'язувати із практикою.

Вчителі намагаються виробити у учнів систему практичних умінь і навичок. З цією метою в процесі перевірки успішності необхідно ставити перед учнями і відповідні контрольні запитання, які дозволяють виявити рівень оволодіння практичним вміннями.

Плануючи таким чином підготовку перевірки знань, умінь і навичок учнів з економіки, вчитель забезпечує рішення освітніх і виховних задач.

Для перевірки теоретичного матеріалу необхідно формулювати контрольні запитання так, щоб вони збуджували мислення учня, розвивали його пізнавальні здібності. Потрібно, щоб учень думав над питанням, вчився аналізувати і узагальнювати, порівнювати і співставляти, робити висновки тощо.

У випадках, коли вчитель перевіряє знання учнів із певної визначеної теми, питання ставляться не вроздріб, а в логічній послідовності – так, щоб вони виходили один із одного. При цій умові забезпечується концентроване повторення і закріплення вивченої теми.

Ураховуючи специфічність економіки як навчального предмету й масштабність його цілей, вчитель повинен, зокрема й контрольними заходами, стимулювати й розвивати формування глибоких теоретичних знань економічної науки і її складових, умінь аналізувати економічні процеси і закономірності, розв'язувати задачі

спірішувати проблеми, застосовувати теоретичні знання на практиці та створювати навчальні проекти. Отже, для ефективної перевірки навчальних досягнень учнів з економіки необхідне оптимальне поєднання форм і методів перевірки знань, умінь і навичок.

Перевірка знань учнів здійснюється різними *методами*: письмові, практичні і усне опитування. *За формою організації* перевірка може бути індивідуальною і фронтальною.

Указані методи і форми організації перевірки знань повинні вміло комбінуватись і чергуватись із таким розрахунком, щоб стимулювати систематичну роботу учнів. В залежності від характеру навчального матеріалу, мети уроку і знань учнів вчитель визначає метод і організаційні форми перевірки знань.

Метод індивідуального опитування повинен забезпечити перевірку засвоєння системи наукових уявлень і понять, виявляти вміння формулювати і висловлювати свої думки. До методичних прийомів усного опитування можна віднести: усні відповіді на запитання, пояснення зв'язків, залежностей, ходу розв'язання задач, презентацію проекту, доповідь, аналіз нормативних актів, документів.

Основна вимога до усного індивідуального опитування полягає в тому, щоб забезпечити високу розумову діяльність учнів класу. Це досягається шляхом постановки контрольних питань, розмірковуючи над якими всі учні класу аналізують, порівнюють, співставляють, узагальнюють. Для цього їх потрібно ставити чітко всьому класу, а відповідаючого повинні контролювати всі учні (наприклад, шляхом влучення до виправлення допущених помилок і неточностей, висновків, постановки додаткових запитань відповідаючому, рецензії відповіді і т.п.).

Індивідуальне опитування корисно проводити у такій послідовності:

1. Коротко і чітко сформулювати питання.
2. Викликати учня для доповіді.
3. Запропонувати можливий план побудови відповіді. Такий

прийом допомагає всім учням задуматись над відповіддю, привчає їх до планування майбутньої діяльності.

4. Вислухати відповідь. Бажано не переривати відповідь учня і не ставити навідних питань. Доцільно запропонувати всім учням уважно слухати відповідь і готуватись до доповнень і зауважень.
5. Запропонувати учням доповнити відповідь, зробити критичні зауваження. Якщо вони самі не проявлять ініціативи, то вчитель викликає кого-небудь із учнів.
6. Доповнити і уточнити відповідь. Це учитель робить у тому випадку, якщо учні не помітили помилок і упущень у відповіді.
7. Запропонувати учням задати запитання товаришу, що відповідає. Якщо цей прийом застосовувати систематично, то учні звикають і готують заздалегідь запитання. Завдання вчителя – спрямувати стремління учнів на пошук проблемних запитань.
8. Оголошення і мотивація оцінки.

До *переваг* усного індивідуального опитування можна віднести можливість повторення й закріплення навчального матеріалу всіма учнями, взаємоконтролю і самоконтролю, розвитку усного мовлення, уміння спілкуватись. *Недоліком* даного методу контролю є потреба у значній кількості часу (10-15 хвилин на одне питання), що призводить до скорочення часу на виклад нового матеріалу.

На відміну від методу індивідуальної усної перевірки *метод усної фронтальної перевірки* не дає можливості виявити повністю глибину засвоєння всього матеріалу окремими учнями. Але все одно її роль в системі методів перевірки знань досить значна. Усна фронтальна перевірка дозволяє протягом невеликого часу виявити знання значної кількості учнів по достатньо широкому колу питань теми, а саме – перелік важливих фактів, знання закономірностей і економічних законів, ознаки подібності і відмінності тільки що вивченого із попередньо пройденим (за невеликою кількістю ознак), нескладні зв'язки і залежності тощо.

У більшості випадків для фронтальної усної перевірки вчитель виводить невелику кількість часу (5-10 хвилин), останню ж частину уроку він використовує для того, щоб детальніше вивчити новий навчальний матеріал в класі.

Відповіді учнів, отримані протягом фронтального опитування, вчитель може брати на попередній облік. Оцінюючи діяльність учня на весь урок, він сумує в поурочному балі і результати фронтального опитування. У досвідчених вчителів поурочна оцінка є важливим стимулом активізації навчальної роботи учня протягом всього уроку.

Метод усного фронтального опитування може бути застосований з метою встановлення логічного взаємозв'язку між новим матеріалом і раніше вивченим, з метою повторення, закріплення і перевірки.

В окремих випадках, а саме на уроках систематизації і узагальнення знань перед проведенням тематичної атестації, вчитель методом фронтального опитування перевіряє знання учнів протягом всього уроку і в разі необхідності, тобто прогалин або неточностей у знаннях, корегує їх шляхом додаткового пояснення і уточнення.

Метод письмових робіт активізує перевірку знань, умінь і навичок учнів з економіки і дає можливість вчителю постійно свідкувати за рівнем знань всіх учнів. Письмові роботи сприяють також забезпеченню повної успішності учнів, бо надають можливість своєчасно виявляти відставання деяких і вчасно оказувати їм допомогу. Вони привчають учнів письмово висловлювати власні думки, що є необхідною умовою формування культурної особистості.

До письмових робіт, які можна використати при перевірці знань учнів із економіки, відносять словниковий диктант, тест, письмова відповідь на запитання, самостійна робота, реферат, анотація, складання плану, тез, опорної схеми теми, розв'язування задач тощо.

Письмові роботи можуть бути короткочасові, які складені таким чином, щоб учні могли їх виконати за 15-20 хвилин, і, розраховані на весь урок (до такого виду письмової робота можна віднести

проведення тематичної атестації).

Перевагою застосування письмових робіт як методу контролю є те, що відбувається охоплення всіх учнів, які активно працюють. До *недоліків* можна віднести великі витрати часу вчителя на підготовку завдань і матеріалів (мінімум два варіанти), а також перевірку; при виконання письмових робіт велика ймовірність списування.

Методи практичної перевірки дають можливість виявляти і оцінювати вміння учнів застосовувати засвоєні знання до вирішення практичних завдань. Знання і вміння, виявлені цим методом, достатньо міцні, і тому оцінка їх дає більш об'єктивне уявлення про якість знань і умінь учнів.

Найбільш важливими в економіці є вміння аналізувати статистичні дані, будувати на їх основі кругові і стовпчасті діаграми, графіки, класифікаційні схеми. Правильне виконання даних завдань дозволить вчителю зробити висновок про засвоєння учнями відповідних базових економічних знань.

Також до методів практичної перевірки можна віднести вирішення економічних задач, які можуть бути запропоновані в 2-3 варіантах. Час на їх вирішення строго обмежений. Задачі економічного змісту можуть бути самими різноманітними, але вони повинні відповідати рівню знань учнів на момент їх вирішення.

На основі результатів перевірки і оцінки знань, умінь і навичок вчитель веде облік успішності. Для отримання найбільш об'єктивних даних про рівень знань він протягом навчального року при вивченні економіки користується різними **видами обліку** – попередній, допоміжний, поточний, тематичний (періодичний або рубіжний), підсумковий.

Попередній облік проводиться перед викладом нової теми, розділу, щоб виявити у учнів раніше накопичений запас знань і практичних вмінь. Попередній облік дозволяє вчителю дотримуватися наступності в процесі набуття знань і практичних вмінь. При цьому відповіді учнів протягом бесіди враховуються і підсумовуються в заохочувальні оцінки за активну роботу на уроці.

Допоміжний облік під час навчального процесу допомагає вчителю оперативно виявити чи зрозуміла навчальна інформація учням, чи доступні пояснення, які існують можливості використання нових знань тощо. Для цього застосовуються запитання для усної чи письмової відповідей, завдання графічного характеру, типові задачі, які розв'язуються на занятті під час пояснення вчителя. Для реалізації такого обліку потрібно обирати методи, які забезпечують охоплення якнайбільшої кількості учнів за короткий час. Відповіді при цьому також оцінюються не завжди, оскільки короткий проміжок часу не дає змоги адекватно виявити рівень знань учня. Але можуть, як і при попередньому обліку, враховуватися і підсумовуватися в заохочувальні оцінки за активну роботу на уроці.

Поточний облік посідає найважливіше місце у вивченні економіки, оскільки саме він реалізує всі функції контролю взагалі. Він застосовується на кожному уроці за усні індивідуальні відповіді, виконання домашніх завдань, письмових і практичних робіт. Поточний облік є одним із найдієвіших способів стимулювання регулярної активної діяльності учнів. Він дає змогу своєчасно виявити рівень якості урочної і позаурочної (домашньої) робіт, встановити адекватність обраних методів цілям навчання.

Поточний облік ведеться на основі поточної перевірки засвоєння знань і умінь учнями, основними проблемами якої є:

- її узгодженість з іншими етапами уроку: на комбінованому уроці для проведення перевірки знань і умінь учнів відводиться небагато часу (як правило, 10-15 хвилин), чого недостатньо для повноцінної перевірки рівня засвоєних учнями знань;
- її відповідність цілям перевірки й вивчення теми взагалі: наприклад, при вивченні тем суто теоретичного характеру («Податкова система», «Типи економічних систем») в процесі перевірки потрібно виявити вміння учнів пояснювати, аналізувати, виявляти тенденції, закономірності, що досить складно здійснити за обмежений час;
- комплексність застосування її форм і методів з урахуванням

індивідуальних особливостей і можливостей учнів: малоефективними заходами є постійне усне опитування, виконання тестів чи письмових завдань теоретичного характеру або така організація перевірки, коли окремі учні або тільки відповідають усно, або лише розв'язують задачі.

Для здійснення поточної перевірки застосовується більшість її форм і методів. Рациональним вважається комбінування 2-4 методів на одному уроці, щоб, з одного боку, не було одноманітності, а з іншого боку, щоб не створювати калейдоскопу дрібних видів діяльності і не розпорошувати увагу учнів.

Наприклад, при проведенні комбінованого уроку з теми «Конкуренція на ринку» вчитель перевіряє знання учнів із попередньо вивченої теми «Попит, пропозиція, ринкова рівновага». На перевірку навчальних досягнень учнів з попередньої теми доцільно відвести 15-20 хвилин, протягом якої можна застосувати:

- усне фронтальне опитування, яке дає можливість з'ясувати знання учнями економічних законів і закономірностей (7 питань за 10-15 хвилин);
- виконання завдань на дошці: трьом учням пропонуються завдання по кресленню графіків попиту і пропозиції, визначенню цінової рівноваги, що надає можливість вчителю перевірити сформованість відповідних вмінь;
- письмова перевірка відповідей на проблемні завдання для сильних учнів, що надає можливість з'ясувати ступінь усвідомлення ними причинно-наслідкових зв'язків між економічними поняттями і категоріями.

Тематичний (періодичний або рубіжний) облік знань і умінь учнів проводиться після вивчення великої теми або розділу. Він має виявити рівні засвоєння учнями всіх елементів бази знань. Тому й перевірка повинна бути організована так, щоб охопити всіх учнів класу. Із-за обмеженості в часі перевірка відбувається, як правило, у вигляді проведення письмової тематичної атестації. Щоб виявити якість реалізації навчальних цілей, до тематичної атестації необхідно

на початку завдання різних типів і рівнів складності. Для визначення глибини знань учнів на початковому і середньому рівнях навчальних досягнень достатньо запропонувати їм виконання тестових завдань. Учні, які претендують на оцінки достатнього і високого рівнів, виконують письмову контрольну роботу, яка передбачає відповіді на відкриті питання теоретичного чи проблемного характеру, розв'язування типових задач або вирішення завдань підвищеної складності.

Підсумковий облік проводять у кінці семестру і навчального року. По суті свій він є більш формалізованим, тому що за один урок виявити глибину засвоєння всіма учнями класу вивчених тем досить складно. Тому, як правило, підсумкові оцінки учням виставляються на основі оцінок поточного і тематичного обліку.

Підсумкова оцінка є адекватною, якщо ефективно здійснювалися методи поточного й тематичного контролю. Адже це сприяє регулярній цілеспрямованій роботі з навчальним матеріалом і формуванню цілісної системи знань з економіки. Головна роль у цьому процесі належить вчителю, оскільки учень через обмеженість початкових знань часто не може самостійно організувати для себе вивчення предмету. А специфічність економіки як науки зумовлює необхідність її наполегливого й послідовного вивчення. Економічну тему не можна вивчити за один день, готуючись до контрольної роботи.

9.3. Педагогічні тести

Для фронтальної перевірки знань учнів з економіки все більше використовуються тестові завдання.

Педагогічний тест – це система завдань специфічної форми і певного змісту, яка дає змогу якісно оцінити структуру й виміряти рівень засвоєння знань та сформованості вмінь і навичок учнів з предмета.

Педагогічний тест складається із тестових завдань, кількість яких позначає довжину тесту. За довжиною виділяють короткі (до 20

завдань), середні (діапазон завдань від 20 до 300 завдань) і довгі (більше 300 завдань). Для проведення тестування з економіки в загальноосвітньому закладі доцільно використовувати короткий тест.

Тестові завдання із яких складається педагогічний тест класифікують за способом їх виконання і за рівнями складності.

За способом виконання тестові завдання поділяють на:

- закриті із запропонованими відповідями, з котрих обирається одна або кілька правильних;
- відкриті з вільно конструйованими відповідями, які учень висловлює довільно і самостійно.

Закриті тестові завдання розрізняють за принципом побудови відповіді: дихотомічні, з вибором відповіді, завдання на відповідність, співставлення або впорядкування.

Дихотомічне завдання містить твердження, відносно якого учень повинен вирішити, правильне воно чи неправильне, або запитання, на яке потрібно відповісти «так» чи «ні».

Приклад.

1) Чи можна вважати правильним твердження:

Монополія може збільшити загальний прибуток, установлюючи на свій продукт різні ціни на різних ринках.

2) Чи згодні Ви з твердженням:

На нові товари, що вперше з'являються на ринку (новинки побутової та комп'ютерної техніки) попит завжди є більшим, ніж пропозиція?

Недоліком дихотомічних завдань є досить висока ймовірність угадування правильної відповіді.

Завдання з вибором відповіді. Вони є найпоширенішим видом тестів. Вони складаються з так званої основи й комплексу запропонованих відповідей. Основа містить запитання, неповне твердження чи короткий текст з інформацією, важливою для запитання. У комплексі пропозицій (3-5) одна або кілька відповідей правильні, інші хоч і правдоподібні, але помилкові.

Приклад.

Спеціалізація викликає:

- А) збільшення цін та інфляції;
- Б) зменшення виробництва на одиницю часу;
- В) більш рівномірний розподіл ресурсів;
- Г) збільшення економічної взаємозалежності.

Завдання на приєднання (на відповідність) розробляються за принципом встановлення відповідності їхніх частин. Завдання починає інструкцію і дві або більше сукупності (стовпців) понять, слів, фраз, графічних зображень, формул, знаків тощо. До кожного елемента першої групи учень повинен приєднати один з елементів другої групи у такий спосіб, щоб установлена відповідність правильно відображала їхній взаємозв'язок.

Приклад.

Встановіть відповідність між терміном і його визначенням:

1. Злиття компаній	А) Ринок, на якому панує декілька фірм;
2. Патент	Б) Об'єднання декількох фірм в одну;
3. Монополістична конкуренція	В) Виключне право на використання чи продаж винаходу або технології;
4. Досконала конкуренція	Г) Ринок з великою кількістю продавців, що пропонують подібні, але не ідентичні товари;
5. Олігополія	Д) Багато покупців і продавців, які пропонують однорідний товар чи послугу.

Завдання на впорядкування (на встановлення правильної послідовності) містять інструкцію та групу понять або компонентів діяльності в довільному порядку. Учень повинен розмістити ці поняття (компоненти) у послідовності відповідно до вимог інструкції, наприклад, за хронологією, за величиною, за важливістю тощо.

Приклад.

Установіть послідовність етапів моделі прийняття рішень в економіці.

- 1) Співвіднесіть альтернативи з критеріями;
- 2) Які альтернативи?
- 3) У чому полягає проблема?
- 4) Прийміть рішення
- 5) Виберіть критерії оцінювання (що для Вас є головне)?

У *відкритих тестах* з короткою відповіддю учень повинен вписати її у відповідне місце (рядок). Правильною може бути словесна або несловесна відповідь (число, символ, простий графік тощо), результат короткого розрахунку для економічних задач.

Розрізняють дві форми завдань з короткою відповіддю – основну й додаткову.

Основна форма завдання містить запитання, на яке потрібно дати відповідь, або завдання, яке слід виконати.

Приклад.

Для монополістичного ринку характерними є:

1. _____	4. _____
2. _____	5. _____
3. _____	

Додаткове завдання являє собою твердження, у якому пропущено важливу інформацію, що надає цьому твердженню відповідного правильного змісту. Учень повинен вписати цю інформацію у відведене місце.

Приклад.

Вставте пропущенні слова у речення:

Корисність змінюється залежно від кількості спожитих товарів і послуг. Чим більше одиниць товару чи послуги ви спожили, тим більше _____, але тем менше _____, тобто _____.

У випадку використання відкритих завдань із детальною відповіддю часто оцінюється не тільки результат, а й хід вирішення

визначення. Детальною відповіддю можуть бути міркування, опис, детальний розрахунок, обґрунтування, розв'язання проблеми, схема, уявлення тощо.

Приклад.

Припустимо, що Ви – власник магазину з продажу морозива на морському курорті, де через великий попит на морозиво у літні місяці відкривається багато подібних закладів. Як би Ви використали товари-замінники, щоб досягти успіху в конкурентній боротьбі?

Іноді в оцінюванні таких відповідей враховується їхня оригінальність. Необхідно зазначити, що за виконання складних і великих за обсягом завдань оцінка відповіді може бути ґрунтовною та залежати від суб'єктивного підходу вчителя.

Невід'ємними компонентами кожного типу тестів є вказівка (інструкція) до завдання (що зробити?) і власне зміст завдання – фрагмент питання теми, яка вивчається. Відсутність інструкції перетворює тест на перелік вибірково залучених компонентів змісту та допускає багатозначність його трактування й виконання.

У системі тестування, як і за будь-якої іншої перевірки, результати вимірювання мають задовольняти три основні критерії: об'єктивність, надійність, валідність. *Об'єктивність* означає, що результати вимірювання мають бути максимально незалежними від тих, хто вимірює, тобто потрібно максимально виключити суб'єктивізм. Інакше кажучи, для будь-якого учня показник тестування має бути однаковою незалежно від того, хто обробляє результати. Насправді досягти повної стандартизації й об'єктивності практично неможливо, хоча за належного забезпечення рівень більшості тестів досить високий. Під *надійністю* вимірювання розуміють ступінь точності, з якого можна скласти кількісне уявлення про певну ознаку, наприклад, рівень знань, навичок і умінь учня. Надійність передбачає погодженість результатів тесту, які отримують під час повторного його використання до тих самих учнів у різні періоди часу з використанням наборів еквівалентних завдань.

Валідність, або вірогідність, тесту показує, що саме вимірює тест і як добре він це робить. Валідність означає, що завдання тесту охоплюють всі аспекти перевірки, причому в правильній пропорції. Тому зміст, що перевіряється, потрібно фіксувати заздалегідь відповідно до поставлених цілей, а не після того, як тест вже складено.

Для досягнення об'єктивності контролю навчальних досягнень учнів вчителю необхідно використовувати різні типи тестових завдань, як за способом їх виконання, так і за рівнями складності, які дадуть змогу виявити сформовані рівні компетентності учнів з навчальної теми.

Оцінка навчальних досягнень учнів за допомогою тестових завдань має як свої переваги, так і недоліки. До переваг тестової перевірки можна віднести:

- об'єктивність – правильна відповідь на питання тесту заздалегідь встановлюється розробником тесту;
- перевірка великого обсягу знань учнів одночасно за відносно невеликий період часу;
- емоційний комфорт учнів у порівнянні з усним опитуванням, коли окремі учні можуть зазнавати стресу протягом особистого спілкування з вчителем;
- застосування єдиного критерію і норм оцінки.

Недоліками тестування є те, що вибірккові відповіді можуть мати елемент підказки, не виключається можливість випадковості правильної відповіді, тестові питання дозволяють надійно перевірити знання учнів, а рівень сформованості їх умінь і навичок можливо перевірити тільки опосередковано.

Тести є незамінними для перевірки засвоєння теоретичних матеріалів на репродуктивному й алгоритмічно-дійовому рівнях і дають змогу охопити всіх учнів протягом короткого часу на уроці.

9.4. Критерії оцінювання

Основними функціями оцінювання навчальних досягнень учнів є:
контролююча – визначає рівень досягнень кожного учня (учениці), готовність до засвоєння нового матеріалу, що дає змогу вчителю відповідно планувати й викладати навчальний матеріал;

навчальна – сприяє повторенню, уточненню й поглибленню знань, їх систематизації, вдосконаленню умінь та навичок;

діагностико-коригувальна – з'ясовує причини труднощів, які виникають в учня (учениці) в процесі навчання; виявляє прогалини у засвоєному, вносить корективи, спрямовані на їх усунення;

стимульовально-мотиваційна – формує позитивні мотиви навчання;

виховна – сприяє формуванню умінь відповідально й зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю й самоконтролю, рефлексії навчальної діяльності.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів мають ураховуватися:

- характеристики відповіді учня: правильність, логічність, обґрунтованість, цілісність;
- якість знань: повнота, глибина, гнучкість, системність, міцність;
- сформованість загальнонавчальних та предметних умінь і навичок;
- рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки тощо;
- досвід творчої діяльності (вміння виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези);
- самостійність оцінних суджень.

Характеристики якості знань взаємопов'язані між собою і поповнюють одна одну.

Повнота знань – кількість знань, визначених навчальною програмою.

Глибина знань – усвідомленість існуючих зв'язків між групами знань.

Гнучкість знань – уміння учнів застосовувати набуті знання у стандартних і нестандартних ситуаціях; знаходити варіативні способи використання знань; уміння комбінувати новий спосіб діяльності із вже відомим.

Системність знань – усвідомлення структури знань, їх ієрархії і послідовності, тобто усвідомлення одних знань як базових для інших.

Міцність знань – тривалість збереження їх в пам'яті, відтворення їх в необхідних ситуаціях.

Знання є складовою умінь учнів діяти. *Уміння* виявляються в різних видах діяльності і поділяються на розумові і практичні.

Навички – дії доведені до автоматизму у результаті виконання вправ. Для сформованих навичок характерні швидкість і точність відтворення.

Ціннісні ставлення виражають особистий досвід учнів, їх дії, переживання, почуття, які виявляються у відносинах до оточуючого (людей, явищ, природи, пізнання тощо). У контексті компетентнісної освіти це виявляється у відповідальності учнів, прагненні закріплювати позитивні надбання у навчальній діяльності, зростанні вимог до своїх навчальних досягнень.

Названі вище орієнтири покладено в основу чотирьох рівнів навчальних досягнень учнів: *початкового, середнього, достатнього, високого.*

Вони визначаються за такими характеристиками:

Перший рівень – *початковий*. Відповідь учня (учениці) фрагментарна, характеризується початковими уявленнями про предмет вивчення.

Другий рівень – *середній*. Учень (учениця) відтворює основний навчальний матеріал, виконує завдання за зразком, володіє

елементарними вміннями навчальної діяльності.

Третій рівень — *достатній*. Учень (учениця) знає істотні ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні економічності, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, аналітичними, узагальненням тощо), вміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь учня (учениця) правильна, логічна, обґрунтована, хоча їм бракує власних суджень.

Четвертий рівень – *високий*. Знання учня (учениці) є глибокими, міцними, системними; учень (учениця) вміє застосовувати їх для виконання творчих завдань, його (її) навчальна діяльність позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію.

Кожний наступний рівень вимог вбирає в себе вимоги до попереднього, а також додає нові характеристики.

Критерії оцінювання навчальних досягнень реалізуються в нормах оцінок, які встановлюють чітке співвідношення між вимогами до знань, умінь і навичок, які оцінюються, та показником оцінки в балах від 1 до 12.

Наведемо приклади завдань для контролю знань і умінь на різних рівнях навчальних досягнень учнів.

Рівень 1 (початковий) – 3 x 16. = 36.

1. Кому належить управління у відкритій корпорації:
 - А) управління знаходиться в руках акціонерів;
 - Б) єдиним власником є рада директорів;
 - В) функції власності і управління поділені між акціонерами і управлінцями;
 - Г) керівники не обов'язково діють за статутом.
2. Що є найкращим способом збільшення обсягів виробництва товарів і послуг?
 - А) працювати більш інтенсивно;
 - Б) збільшити тривалість робочого дня;

- В) збільшити продуктивність;
 - Г) збільшити вплив уряду.
3. Для реалізації великого проекту найкраще створити:
- А) одноосібне володіння;
 - Б) товариство;
 - В) корпорацію.

Рівень 2 (середній) – 3 х 16. = 36.

1. Назвіть головну мету менеджменту.
2. Перерахуйте, кому в нашій країні не можна займатись підприємницькою діяльністю.
3. Перечисліть постійні витрати виробництва.

Рівень 3 (достатній) – 2 х 1,5 б. = 36.

1. Охарактеризуйте переваги франчайзингу? Наведіть приклади.
2. Що таке «максимальний прибуток»? Чому фірма повинна намагатись максимально збільшити прибуток, а не виробництво?

Рівень 4 (високий) – 1 х 3 б. = 36.

Розв'яжіть задачу:

Працівник банку із окладом у 2000 грн. вирішив звільнитись і відкрити власну пекарню на своїй присадибній ділянці. До цього часу він здавав дім в оренду на три літніх місяці за 3000 грн. Для придбання обладнання він використав свої заощадження в сумі 10 000 грн (при банківській ставці – 12%). Після першого року діяльності його бухгалтерській звіт виглядав так: виручка – 160 000 грн, витрати – 130 000, прибуток – 30 000 грн.

Чи варто було працівнику банку відкривати власну справу? Підтвердить свою відповідь відповідними розрахунками.

Питання для самоконтролю

1. Які завдання вирішує перевірка знань, умінь і навичок в учнів.
2. Назвіть вимоги, які ставляться до контролю навчальних досягнень учнів.
3. Охарактеризуйте метод індивідуального усного опитування учнів.
4. Які існують види обліку знань.
5. Розкрийте значення поточного обліку знань.
6. Що таке педагогічний тест?
7. Які розрізняють тестові завдання за способом виконання?
8. Назвіть переваги і недоліки тестової перевірки знань.
9. Які функції оцінювання навчальних досягнень учнів вам відомі?

Термінологічний словник

Актуалізація – відтворення в пам'яті учня знань, уявлень, життєвого досвіду, набутих ним раніше для їх подальшого використання при розпізнаванні, пригадуванні або при безпосередньому відтворенні.

Аналіз – розкладання, розчленування цілого на частини; здійснюється у двох напрямках: практичної дії та розумової операції.

Викладання — управління з боку викладача процесами передачі та засвоєння знань, формування в студентів навичок, умінь, прагнень самостійно здобувати нові знання.

Відтворюваність – можливість застосування технологій в інших однотипних навчальних закладах, іншими суб'єктами.

Гра – один із видів діяльності, значимість якого не в результаті, а в самому процесі.

Групова робота на уроці – форма організації навчально-пізнавальної діяльності, за якої учні з різним рівнем навчальних можливостей, об'єднані в малі групи, виконують як спільні, так і диференційовані завдання вчителя. Групи не повинні бути постійними, оскільки це може призвести до виникнення груп різного рівня успішності.

Дискусія – суперечка, обговорення проблемного питання, що передбачає обмін думками між учнями або вчителем і учнями.

Диспут – обговорення в аудиторії з метою вибору одного рішення.

Ділова гра – це імітаційний процес систем, явищ і процесів, тобто процес аналізу, оцінки, вироблення і прийняття рішення для конкретної навчальної ситуації в умовах, максимально наближених до реальних.

Дія — зв'язок між суб'єктом та предметом діяльності, який змінює його стан відповідно до мети, унаслідок чого отримується результат (продукт).

Діяльність учня — активна взаємодія людини із середовищем, завдяки чому вона досягає свідомо визначеної мети, яка виникла у неї внаслідок прояву певної потреби.

Ефективність навчання — міра досягнення навчальної мети; визначається на основі зіставлення мети і здобутих результатів, внаслідок чого робиться висновок про ефективність навчання.

Засоби навчання — усі матеріалізовані знаряддя, що сприяють організованій взаємодії учасників процесу навчання, за допомогою яких реалізують прийоми, дії, методи, технології навчання та які забезпечують продуктивність навчального процесу.

Знання — система понять про предмети та явища, які засвоєні в результаті сприйняття, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування й практичної діяльності.

Кейс — письмовий опис реальної ситуації із практики бізнесу.

Кейс-метод — метод, який передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу.

Класифікація — групування предметів або явищ у класи за найістотнішими ознаками, що лежать в основі подібності або відмінності одного класу понять від іншого.

Логічно-опорна схема (ЛОС) — схематичне зображення певної частини теоретичного матеріалу з виділеними логіко-дидактичними зв'язками між його елементами в уявній формі.

- Метод навчання** — система послідовних усвідомлених дій суб'єктів навчання, спрямованих на досягнення результату, який відповідає меті навчання.
- Методика навчального предмета** – часткова дидактика, теорія навчання певного навчального предмета; розглядає різні форми взаємодії викладання й учіння в оволодінні змістом конкретного предмета.
- Метод проєктів** – система навчання, за якою учні набувають знань, умінь і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проєктів, що постійно ускладнюються. Під час роботи за методом проєктів на чільне місце ставиться самостійність учнів, їхня активність, ініціативність, захопленість.
- Моделюючі вправи** – це комплексний вид пізнавальної діяльності, в процесі якої учні виконують роль реальних персонажів і перед ними ставиться кінцева мета, яку вони мають досягти (наприклад, власник магазину, метою якого є одержання прибутку).
- «Мозкова атака» або «мозковий штурм»** - метод розв'язування невідкладних завдань за дуже обмежений час. Суть методу полягає в тому, що необхідно висловити найбільшу кількість ідей за невелику кількість часу, обговорити та здійснити їхній відбір.
- Мотиви** — внутрішні психічні явища, які спонукають суб'єкт до виконання дії.
- Навички** (як властивість особистості) — здатність індивіда виконувати дії автоматично, без спеціально спрямованої уваги, поелементної свідомої регуляції та контролю.
- Навчальний процес** — частина освітнього процесу, дії суб'єктів якого спрямовані на засвоєння предметних знань, формування певних навичок та умінь.
- Навчання** — система способів передачі суб'єкту, що навчається, суспільно-історичного досвіду, знань, умінь, навичок, видів

і способів діяльності в нормативних для конкретних історичних умов показниках; уміння людини продуктивно виконувати роботу в нових умовах.

Наочність у навчанні — спеціально організоване в процесі навчальної роботи й підпорядковане її завданням застосування реальних об'єктів, явищ дійсності чи їхніх зображень.

Опорно-інформаційна схема (ОІС) — схематичне зображення системи наукових понять, їхніх властивостей, фактичних відомостей і взаємозв'язків між ними.

Організаційні форми навчання — тип взаємодії вчителя та учнів у навчальному процесі, що характеризується певним порядком і режимом.

Освітній процес — сукупність усіх дій суб'єктів і засобів навчання, які необхідні в конкретному закладі освіти для досягнення освітніх цілей.

Оцінка – 1) оцінні судження в усній та письмовій мові щодо якості певної діяльності;
2) бали – кількісні вимірники, які визначаються нормами оцінок.

Оцінювання навчальних досягнень учнів – встановлення ступеня виконання учнями навчальних завдань, рівня їх якості.

Педагогічна система – взаємозв'язок в освітньому процесі певних процесів, методів та засобів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого, наперед заданого впливу для формування майбутнього фахівця з високими професійними й загальношкільськими якостями.

Педагогічна технологія – науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат.

- Педагогічний експеримент** — це наукове дослідження процесу навчання з метою перевірки правильності наукової гіпотези дослідника. Виділяють природний і лабораторний педагогічний експеримент.
- Педагогічний тест** – це система завдань специфічної форми і певного змісту, яка дає змогу якісно оцінити структуру й виміряти рівень засвоєння знань та сформованості вмінь і навичок учнів з предмета.
- Планування уроку** – конструювання взаємодії вчителя і учнів у процесі реального навчального часу. Основою планування служать мета, завдання, принципи, методи і зміст навчально-виховної діяльності вчителя і навчально-пізнавальної діяльності учня.
- Позакласна робота** – організована і цілеспрямована позаурочна діяльність учнів, мета якої розширити і поглибити знання, вміння і навички. Розвинути у учнів самодіяльність і творчі здібності, задовольнити їх інтерес до економіки і забезпечити розумний відпочинок.
- Поняття** – це форма (спосіб) узагальнення предметів і явищ, форма наукового знання, що відбиває об'єктивно істотне в речах і явищах і закріплюється спеціальними термінами або позначеннями.
- Приєм** — невід'ємна частина дії, що характеризується застосуванням постійних засобів, елементів поведінки (жестів, міміки, інтонації, слів тощо), які сприяють підвищенню її ефективності.
- Принципи навчання** – це провідні ідеї, які пронизують собою весь навчально-виховний процес
- Проблема** – знання про невідоме, різновид запитання, відповіді на яке не існує в накопичених знаннях і тому вимагає відповідних дій для одержання нових знань.
- Проблемна ситуація** – обставина, коли перед учнями постають нові умови й інформація, за яких вони не можуть прийняти

рішення на основі своїх власних знань і досвіду, а тому мають відшукувати нову інформацію і набувати новий досвід.

Рівні засвоєння – послідовний перехід учня від незнання до знання; в дидактиці розрізняють рівні – ознайомлення, осмислення, розуміння, запам'ятовування в завданнях наростаючої складності.

Розуміння – процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак та взаємозв'язків між ними.

Самостійна робота учня – вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності як особистісно, соціально, професійно значущої риси суб'єкта навчання, яка опосередкована через зміст і методи всіх видів навчальної діяльності та сприяє засвоєнню предметних знань, навичок, умінь.

Самостійність – здатність людини систематизувати, планувати, регулювати свою діяльність без постійного безпосереднього керівництва і практичної допомоги з боку керівника.

Способ – психологічний елемент структури діяльності, що визначається підготовченістю суб'єкта до тих чи інших дій.

Стратегія – загальна керівна лінія, спрямована на досягнення кінцевої мети (цілі) у якійсь діяльності.

Структура уроку – сукупність елементів уроку, що забезпечують його цілісність і довершення основних характеристик при різних варіантах подання.

Структурно-логічна схема (СЛО) – графічне зображення системи логіко-дидактичних зв'язків між елементами навчального матеріалу.

Технологія навчання – науково обґрунтована організаційно оформлена комплексна програма взаємодії викладача та студентів у навчальному процесі, основою якої є методична система, що визначає чітку мету навчання й гарантує досягнення запроваджених результатів навчальної діяльності (система логічно впорядкованих етапів навчального

процесу, що забезпечують досягнення певного наперед спроектованого стандарту знань із навчального предмета).

Умови діяльності – середовище, засоби, в якому і за допомогою яких реалізуються ті чи інші дії.

Урок – основна одиниця освітнього процесу, чітко обмежена часовими рамками (45 хвилин), планом роботи та складом учнів (класом).

Уміння – практичні дії, які свідомо виконуються учнями на основі одержаних знань

Учіння – самостійна діяльність студента як активного суб'єкта навчального процесу для засвоєння знань, формування навичок, умінь.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1998. – 280с.
2. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985. – 208с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 367 с.
4. Гушулей Й.М., Вітенко І.М. Загальна методика викладання основ економіки: Пробний навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2004. – 108с.
5. Дахнова О.Є. Основи економіки: Практичний довідник. Харків: Весна, 2008. – 224с.
6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим): пер. с англ. / Дж. Дьюи. – М., 1999.
7. Економіка: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.:Ірпінь, 2005. – 90с.
8. Занков Л. В. Избранные педагогические труды. — 3-е изд., дополн. — М.: Дом педагогики, 1999. — 608 с.
9. Иванова Л. Проектирование в обучении: дидактические принципы / Л. Иванова // Учитель. – 2004. – № 6. – С. 11–15.
10. Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственного развития учащихся - М. : Просвещение, 1968. - 288 с.
11. Кайзер Ф.-Й., Камински Х. Методика преподавания экономических дисциплин. Основы концепции, направленной на активизацию процесса обучения. – СПб: НПО «Мир и семья», 2002. – 216с.
12. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989. – 80с.
13. Ковальова К.І. Ситуаційна методика навчання як складова інтерактивних технологій у процесі викладання економіки // Географія та основи економіки в школі. – 2009. - № 10. – С. 36 - 38.
14. Ковальова К.І., Ковальов В.В. Методологічні аспекти методу

- case-study при викладанні економічних дисциплін // Вища школа. – 2010. - № 2. – С. 68-76
15. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: Навч. посіб. – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298с.
16. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001.
17. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева ; [под ред. Е.С. Полат]. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2005. – 272 с.
18. Онищук В.А. Урок в современной школе. – М.: Просвещение, 1981. – 168с.
19. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
20. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 360с.
21. Семенов С.М. Дидактична гра як форма навчання // Радянська школа. – 1989. - № 3. – С. 26-33.
22. Сергеев И. С. Как организовать проектную деятельность учащихся: Практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений. – М.: Аркти, 2004. – 250с.
23. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. Посіб. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Помету. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 192с.
24. Хуторской А.В. Современная дидактика : учебник для вузов / А.В. Хуторской. – СПб : Питер, 2001. – 544 с.
25. Шеремета П., Каніщенко Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі. – Київ: Центр інновацій та розвитку. – 1999. – 80с.
26. Экономика: Учеб. Для 10кл. общеобраз. Учеб. Завед. / Г.А. Ковальчук, В.Г. Мельничук, В.А. Огневюк. – К.: Арка, 2003. – 384с.

Наукове видання

**Ковальова Катерина Іванівна
Ковальов Віталій Валерійович**

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ В ШКОЛІ

Навчальний посібник

*Верстка та дизайн обкладинки – Хоменко Ю.С.
Авторська редакція.*

Підписано до друку 25.06.12.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарн. Times New Roman. Умовн. друк. арк. 10,7. Обл. вид. 9.1.

Наклад 300 прим. Замовлення № В-26/06-2012.

"Видавництво Ліра-К"

Свідоцтво № 3981 серія ДК 03179,

м. Київ, вул. Прилужна 14, оф. 42;

тел./факс (044) 450-91-96, 247-93-37, 228-81-12

Сайт: lira-k.com.ua, відділ збуту: lira-k@ukr.net, редакція: zv_lira@ukr.net

Друк ПП «Олді-плюс»,

73033, м. Херсон а/с 15. E-mail: oldi-ks@1.ua

Ліцензія сер. ХС № 2 від 16.08.2000 р.

САМОСТІЙНІСТЬ
УРОК
ПОЗАКЛАСНА
РОБОТА
КЛАСИФІКАЦІЯ
НАВЧАННЯ
ДИСКУСІЯ
АНАЛІЗ
СТРАТЕГІЯ
ДІЯ
НАВЧАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС
НАВЧАННЯ
ОЦІНКА
ЗНАННЯ
ДИСПУТ
АКТУАЛІЗАЦІЯ